

บทที่ ๒

เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการศึกษาความคิดเห็นของครูและนักเรียนที่มีต่อบทบาทพระสอนธรรมศึกษาในโรงเรียนอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรปราการ ผู้ศึกษาได้รวบรวมแนวคิดและทฤษฎีต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะทำการศึกษา ดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็น
- ๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการปลูกฝังและพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม
- ๒.๔ พระพุทธศาสนากับการศึกษาของไทย
- ๒.๕ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสอน
- ๒.๖ หลักการสอนของพระพุทธเจ้า
- ๒.๗ แนวคิดเกี่ยวกับหลักสูตรธรรมศึกษา
- ๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๙ กรอบแนวคิดการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็น

๒.๑.๑ ความหมายของความคิดเห็น

จำลอง เจริญ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง ความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ในลักษณะที่ไม่ลึกซึ้งเหมือนทัศนคติ ความคิดเห็นนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการแสดงออกของทัศนคติก็ได้

บุญเรียง ขจรศิลป์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง การแสดงออกทางวาจาของเจตคติ การที่บุคคลกล่าวว่าเขามีความเชื่อหรือความรู้สึกอย่างไรนั้น เป็นการแสดงความคิดเห็นของบุคคลนั้น ดังนั้น การวัดความคิดเห็นของบุคคลนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปได้

^๑จำลอง เจริญ, เอกสารคำสอนวิชาจิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๒.

^๒บุญเรียง ขจรศิลป์, วิธีวิจัยการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : พิชญพรินต์, ๒๕๓๔), หน้า ๗๘.

ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง การแสดงออกซึ่งวิจารณ์ญาณที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นการอธิบายเหตุผลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความคิดเห็นมีลักษณะที่แคบกว่าทัศนคติในขณะที่ทัศนคติเป็นสิ่งที่แสดงภาพความรู้สึกทั่วๆ ไปเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ แต่ความคิดเห็นจะอธิบายเหตุผลเฉพาะ^๓

พระธรรมปิฎก ได้กล่าวไว้ว่า ความเห็น (ทิฏฐิ) หมายความว่า ความรวมถึง ความเชื่อถือ ลัทธิ ทฤษฎี ความเข้าใจตามนัยเหตุผล ข้อที่เข้ากับความเข้าใจของตน หลักการที่เห็นสมควร ข้อที่ถูกใจ ข้อที่เชิดชูเอาไว้ความใฝ่นิยมหรือที่ปัจจุบันเรียกกันว่าค่านิยม รวมไปถึงอุดมการณ์ แนวทัศนะในการมองโลกและชีวิต ที่เรียกกันว่า โลกทัศน์และชีวทัศน์ต่างๆ ตลอดจนทัศนคติพื้นฐานที่สืบเนื่องมาจากความเข้าใจและความใฝ่นิยมเหล่านั้น ถ้าจะจัดเข้าเป็นพวกๆ ก็จะมี ๒ ระดับ คือ ความเห็น ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าว่า ดี ไม่ดี ควรจะเป็น ไม่ควรจะเป็น เป็นต้น^๔

เรื่องเวทย์ แสงรัตนา ได้อธิบายว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกทางด้านความรู้สึกต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยการพูดหรือการเขียน โดยอาศัยพื้นฐานความรู้ประสบการณ์และสภาพแวดล้อมการแสดงความคิดเห็นนี้ อาจได้รับการยอมรับหรือปฏิเสธจากคนอื่นก็ได้^๕

ราชบัณฑิตสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง เป็นข้อพิจารณาเห็นว่า เป็นจริงจากการใช้ปัญญาและความคิดประกอบ ถึงแม้ว่าจะไม่ได้อาศัยหลักฐานพิสูจน์ยืนยันได้เสมอไปก็ตาม^๖

สุชา จันทรเฒ ได้ให้ความหมายไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง ความรู้สึกของบุคคลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่เป็นลักษณะที่ไม่ลึกซึ้งเช่นเดียวกับทัศนคติ ซึ่งกล่าวโดยทั่วไปคนเรา จะมีความคิดเห็นที่แตกต่างกันออกไปและความคิดเห็นก็เป็นส่วนหนึ่งของทัศนคติ^๗

^๓ปรียาพร วงศ์อนุตรโรจน์, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา อินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๓๒), หน้า ๒๕.

^๔พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๓๕ - ๗๓๖.

^๕เรื่องเวทย์ แสงรัตนา, “ความคิดเห็นและความสนใจของนักเรียนเตรียมทหารเกี่ยวกับอัตราเพิ่มประชากรของประเทศไทย”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต (สาขาประชากรศึกษา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๒), หน้า ๒๐.

^๖ราชบัณฑิตสถาน, **พจนานุกรมสังคัมภีร์วิทยาอังกฤษ-ไทย**, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๒๓๖.

^๗สุชา จันทรเฒ, **จิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยา อินเตอร์เนชั่นแนล, ๒๕๒๐), หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

กูดส์ ซี.วี. (Good,C.V.) กล่าวว่า ความคิดเห็นหมายถึง ความเชื่อ ความคิดหรือ การลงความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยไม่สามารถบอกได้ว่า ถูกต้องหรือไม่^๘

ไอแซค เอ.ซี. (Isaak, A.C.) กล่าวว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกทางคำพูดหรือ คำตอบ ที่บุคคลได้แสดงออกต่อสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งโดยเฉพาะจากคำถามที่ได้รับ ทั่วๆ ไปโดยปกติแล้วความคิดเห็นจะแตกต่างจากทัศนคติ คือความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่อง หนึ่งโดยเฉพาะ ขณะที่ทัศนคติจะเป็นเรื่องทั่วๆ ไป ซึ่งจะมีความหมายที่กว้าง^๙

อโนนิมัส (Anonymous) ได้กล่าวว่า ความคิดเห็น มีหลายความหมายได้แก่ ๑) ความเชื่อ ทัศนคติ การพิจารณา หรือการวินิจฉัย หรือการประเมินผลอย่างมีรูปแบบในใจ เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ๒) ความเชื่อที่มีน้ำหนักมากกว่าความรู้สึกในใจและมี น้ำหนักน้อยกว่าความรู้สึกที่แท้จริง หรือมุมมองที่เกิดขึ้นทั่ว ๆ ไป ๓) การแสดงออกถึงการ พิจารณาหรือคำแนะนำอย่างมีรูปแบบโดยเฉพาะผู้เชี่ยวชาญหรือการแสดงออก เช่น การ ตัดสินใจ การพิจารณาคดี หรือการวินิจฉัยอย่างมีรูปแบบด้วยเหตุผลกฎหมาย หรือหลักเกณฑ์ที่ ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจที่มีกฎหมายรองรับ^{๑๐}

ลูธาน ฟรีแมน (Luthans Freeman) กล่าวว่า ความคิดเห็น หมายถึง ความพร้อม ทางด้านจิตใจที่จะตอบสนองต่อบุคคล สถานการณ์ วัตถุและความคิดเห็น โดยมีลักษณะที่คงที่ แน่นนอน ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้และมีรูปแบบการตอบสนองอย่างเดียวกัน^{๑๑}

แมรี แอล. กูด (Mary L. Good) ได้ให้ความหมายของความคิดเห็น (Opinion) ไว้หลาย ความหมาย ได้แก่^{๑๒}

๑. ความหมายทั่วไป หมายถึง ความเชื่อ ความคิดเห็น ข้อพิจารณา ความรู้สึกหรือ ทัศนคติที่ยังไม่ได้รับการพิสูจน์อย่างแน่นนอนและยังขาดน้ำหนักทางเหตุผลหรือการวิเคราะห์หรือ กล่าวกว้างๆ ได้ว่ามีความเป็นไปได้มากกว่าความรู้

๒. ความหมายเฉพาะ หมายถึง การพิจารณาหรือการวินิจฉัยอย่างมีแบบแผนจาก แหล่งข้อมูลหรือบุคคลที่เชื่อถือได้

^๘ Good ,C.V., **Dictionary of Education**, (New York : McGraw-Hill Book Company, 1973), p. 338.

^๙ Isaak, A.C., **Scope and Methods of Political Scienc** : **An Introduction to the Methodology of Political Inquiry**, (Illinois : The Dorsey Press, 1981), p. 203.

^{๑๐} Anonymus, **Merriam-Webster's Collegiate Dictionary**, (Merriam-Webster incorporated : Mussachusetts, 1996), pp. 12 - 15.

^{๑๑} Luthans Freeman, **Ogranization Behavioral**, (Singapore : McGraw-Hill, 1995), p. 609.

^{๑๒} Mary L. Good, **Integrating the Individual and the Organization**, (New York : Wiley, 2006), p. 17.

๓. ความคิดเห็นสาธารณะ (Public Opinion) หมายถึง การพิจารณาหรือข้อวินิจฉัยรวมๆ ของกลุ่มคนในสังคมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ หรือข้อเท็จจริง

สรุปได้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง การแสดงออกทางด้านความรู้สึก หรือความเชื่อต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือเหตุการณ์ใดเหตุการณ์หนึ่ง ด้วยการพูดหรือการเขียน โดยมีอารมณ์ ประสบการณ์ และสภาพแวดล้อมในขณะนั้น เป็นพื้นฐานประกอบการแสดงออกซึ่งความคิดเห็น ในขณะนั้น ความคิดเห็นเป็นเรื่องของบุคคลเมื่อแสดงความคิดเห็นแล้วอาจได้รับการยอมรับ หรือปฏิเสธจากคนอื่นก็ได้ ความคิดเห็นของบุคคลอาจเปลี่ยนไปตามอายุ ประสบการณ์ หรือสภาพแวดล้อมก็ได้

๒.๑.๒ แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็น

จากการตรวจสอบเอกสารปรากฏว่า มีผู้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้หลายท่าน ดังนี้

กมลรัตน์ หล้าสูงษ์ ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นเพียงการแสดงออกที่เกิดจากความรู้สึกภายในต่าง ๆ ซึ่งความรู้สึกภายในนั้นอาจเป็นเพียงเจตคติหรือความเชื่อหรือความนิยมหรือถ้าจะกล่าวในลักษณะของพฤติกรรมในแง่ของจิตวิทยา ก็กล่าวได้ว่าเจตคติ ความเชื่อ ความนิยมเป็นพฤติกรรมภายในที่ไม่มีผู้ใดสังเกตหรือทราบได้ นอกจากตัวของเขาผู้นั้น แต่ความคิดเห็นพฤติกรรมภายนอกที่ผู้อื่นสามารถสังเกตหรือทราบได้อย่างชัดเจนดังนั้นคนที่มีเจตคติหรือความเชื่อหรือค่านิยมอย่างหนึ่ง แต่ถ้าเขาไม่แสดงความคิดเห็นออกมาก็จะไม่มีผู้ใดทราบได้เลยว่าเขามีเจตคติหรือความเชื่อหรือค่านิยมเช่นใด^{๓๓}

นพมาศ ธีรเวคิน ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นนั้นถูกจัดว่าเป็นส่วนที่มนุษย์ได้แสดงออกมาโดยการพูดหรือการเขียน มนุษย์นั้นจะพูดจากใจจริง พูดตามสังคมหรือพูดเพื่อเอาใจผู้ฟังก็ตาม แต่เมื่อพูดหรือเขียนออกไปแล้วก็ทำให้เกิดผลได้ คนส่วนใหญ่มักจะถือว่าสิ่งที่มนุษย์แสดงออกมานั้นเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงภายในใจ^{๓๔}

สุชา และ สุรางค์ จันทร์เอม ได้ให้แนวความคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นส่วนหนึ่งของทัศนคติ เราไม่สามารถแยกความคิดเห็นและทัศนคติออกจากกันได้ เพราะความคิดเห็นมีลักษณะคล้ายทัศนคติ แต่ความคิดเห็นแตกต่างจากทัศนคติตรงที่ทัศนคตินั้น เป็นความพร้อมทางจิตใจที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่อาจแสดงออกมาได้ทั้งคำพูดและการกระทำ

^{๓๓} กมลรัตน์ หล้าสูงษ์, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗๔ - ๑๗๕.

^{๓๔} นพมาศ ธีรเวคิน, จิตวิทยาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๙๙.

ทัศนคติไม่เหมือนกับความคิดเห็นตรงที่ไม่ใช่สิ่งเร้าที่จะแสดงออกมาอย่างเปิดเผยหรือตอบสนองอย่างตรงๆ และลักษณะของความคิดเห็นไม่ลึกซึ้งเหมือนทัศนคติ^{๑๕}

สุพัตรา สุภาพ ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มคนที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะการพูดหรือการเขียนซึ่งในการแสดงออกนั้นจะต้องอาศัยพื้นฐานความรู้ ประสบการณ์และพฤติกรรมระหว่างบุคคล ก่อนที่จะมีการตัดสินใจแสดงออก ซึ่งการแสดงออกนี้อาจได้รับการยอมรับหรือปฏิเสธจากผู้อื่นก็ได้^{๑๖}

อุทัย หิรัญโต ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นของคนมีหลายระดับ คือ อย่างผิวเผินก็มี อย่างลึกซึ้งก็มี สำหรับความคิดเห็นที่เป็นทัศนคตินั้น เป็นความคิดเห็นอย่างลึกซึ้งและติดตัวไปเป็นเวลานาน เป็นความคิดเห็นทั่วๆ ไปไม่เฉพาะอย่างและมีอยู่เป็นเวลานานนั้น เรียกว่า ความคิดเห็น เป็นความคิดเห็นประเภทหนึ่งที่ไม่ตั้งอยู่บนรากฐานพยานหลักฐานที่เพียงพอแก่การพิสูจน์ มีความรู้แห่งอารมณ์น้อยและเกิดขึ้นได้ง่ายแต่ก็สลายตัวเร็ว^{๑๗}

เฟลด์ เอ็ม.พี. แมน (Feld M.P. man) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า การสำรวจความคิดเห็น เป็นการศึกษา ความรู้สึกของบุคคล กลุ่มคนที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ละคนจะแสดงความเชื่อและความรู้สึกใดๆ ออกมาโดยการพูด การเขียน เป็นต้น การสำรวจความคิดเห็นจะเป็นประโยชน์ต่อการวางนโยบายต่างๆ การเปลี่ยนแปลงนโยบายหรือการเปลี่ยนแปลงระบบงาน รวมทั้งในการฝึกหัดทำงานด้วยเพราะจะทำให้การดำเนินงานต่างๆ เป็นไปด้วยความเรียบร้อยและเป็นไปตามความพอใจของผู้ร่วมงาน^{๑๘}

เฮอร์ล็อก อี (Hurlock E.) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกด้านความรู้สึกสิ่งหนึ่งสิ่งใด เป็นความรู้สึกเชื่อถือที่ไม่ได้อยู่บนความแน่นอนหรือความจริง แต่ขึ้นอยู่กับจิตใจบุคคลจะแสดงออกโดยมีข้ออ้างหรือการแสดงเหตุผลสนับสนุนหรือปกป้องความคิดเห็นนั้น ความคิดเห็นบางอย่างเป็นผลของการแปลความหมายของข้อเท็จจริง ขึ้นอยู่กับคุณสมบัติเฉพาะตัวของแต่ละคน เช่น พื้นความรู้ ประสบการณ์ในการ

^{๑๕}สุชา และสุรางค์ จันท์ธอม, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๐), หน้า ๑๐๔.

^{๑๖}สุพัตรา สุภาพ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๒๒, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓๒.

^{๑๗}อุทัย หิรัญโต, สังคมวิทยาประยุกต์, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๘๐-๘๑.

^{๑๘}Fled M.P. man, **Psychology in the Industrial Environment**, (London : Butterworth and Co., Ltd., 1971), p. 3.

ทำงาน สภาพแวดล้อมและมีอารมณ์เป็นส่วนประกอบที่สำคัญ การแสดงความคิดเห็นอาจจะได้รับการยอมรับหรือปฏิเสธจากคนอื่น ๆ ก็ได้^{๑๙}

นูนัลลี จัม ซี. (Nunally Jum C.) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้ว่า ทั้งความคิดเห็นและทัศนคติเป็นเรื่องของการแสดงออกของแต่ละบุคคลต่อประชาธิปไตยทั่วไป ต่อขนบธรรมเนียมประเพณีและการแสดงออกทางความคิดเห็นในรูปที่เกี่ยวกับตัวเขาและได้กล่าวต่อไปอีกว่า คำว่า ความคิดเห็นนั้นจะใช้ในเรื่องเกี่ยวกับการลงความคิดเห็น (Judgment) และความรู้ (Knowledge) ในขณะที่ทัศนคตินั้นมักใช้กันมากในเรื่องที่เกี่ยวกับความรู้สึก (Feeling) และความชอบพอ (Preference) ทำที่สุดเขาได้สรุปว่า เรามักใช้คำว่าความคิดเห็นมากกว่าทัศนคติ^{๒๐}

สรุปได้ว่า ความคิดเห็น เป็นการแสดงออกมาซึ่งการตัดสินใจจากการประเมินค่าหรือทัศนะเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะภายใต้ทัศนคติของแต่ละบุคคล ซึ่งในการแสดงความคิดเห็นนี้จะต้องอาศัยพื้นฐานความรู้ ประสบการณ์ และพฤติกรรมระหว่างบุคคล เป็นเครื่องช่วยในการพิจารณาและประเมินค่า ก่อนการแสดงความคิดเห็นออกมา ซึ่งการแสดงออกความคิดเห็นนี้อาจจะเป็นในทางเห็นด้วยหรือไม่ก็ได้ ในบางครั้งความคิดเห็นอาจจะอยู่ในลักษณะเห็นด้วยมากหรือเห็นด้วยน้อย และเมื่อแสดงความคิดเห็นออกมาแล้วอาจได้รับการยอมรับหรือปฏิเสธจากผู้อื่นหรือไม่ก็ได้

๒.๑.๓ ความสำคัญของความคิดเห็น

จิตรจำนง สุภาพ ได้กล่าวถึง ความสำคัญของความคิดเห็นว่า ความคิดเห็นมีอิทธิพลครอบงำและมีบทบาทกำหนดวิถีชีวิตและสังคมของมนุษย์เป็นอย่างมาก สามารถนำชีวิตสังคมหรือมนุษยชาติทั้งหมดไปสู่ความเจริญงอกงามหลุดพ้นหรือนำไปสู่ความเสื่อมความพินาศก็ได้ ดังจะมองเห็นในชีวิตของบุคคล ทิฐิ (ความเห็น) เป็นตัวชักจูงและกำหนดวิถีชีวิตทั้งในด้านรับเข้าและด้านแสดงออกกล่าวคือ จะมองเห็นโลกและชีวิตเป็นอย่างไรและจะปฏิบัติต่อโลกและชีวิตนั้นอย่างไร เริ่มตั้งแต่การแปลความหมายของประสบการณ์ที่รับเข้ามาใหม่อย่างไร จะตีค่าจะตัดสินใจวินิจฉัยอย่างไร จะหันไปหาหรือเลือกรับสิ่งใด ส่วนใด ในแง่ใด จะเห็นด้วยหรือไม่ จะอยู่ฝ่ายใดและชักนำแนวความคิด การพูด การกระทำ ที่จะสนองตอบได้ แสดงปฏิกิริยาออกไป

^{๑๙} Hurlock E., **Adolescent Development**, (New York : McGraw-Hill Book, 1995), pp. 145 - 148.

^{๒๐} Nunally Jum C., อ้างในพระครูปลัดทรงศักดิ์ กนฺตวิโร (บำรุงราษฎร์), “ความคิดเห็นของพุทธศาสนิกชนต่อการบริหาร วัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขารัฐประศาสนศาสตร์)**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๑๒.

เองว่าจะเอาอย่างไร พูดหรือทำอะไรกับบุคคล สิ่งของ สภาพแวดล้อม หรือสถานการณ์นั้นๆ พร้อมทั้งสร้างเหตุผลประกอบสำหรับการที่จะพูดจะทำเช่นนั้น^{๒๑}

สรุปได้ว่า ความสำคัญของความคิดเห็น คือการศึกษาความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งแต่ละบุคคลจะแสดงออก ความเชื่อและความรู้สึกใดๆ ออกมาโดยการพูดหรือการเขียนเป็นต้น การสำรวจความคิดเห็นจะเป็นประโยชน์ต่อการบริหารงานด้านต่าง เพราะจะทำให้การบริหารงาน เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ถ้าจะให้สำเร็จและบรรลุเป้าหมายอย่างแท้จริงแล้วก็จะต้องได้ความร่วมมือจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จึงจะทำให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

๒.๑.๔ หลักการวัดความคิดเห็น

ในเรื่องของการวัดความคิดเห็นนั้นได้มีผู้ให้หลักการไว้แตกต่างกัน ดังนี้

จิตรจำนง สุภาพ ได้กล่าวไว้ว่า ลักษณะของความคิดที่ดี ความคิดที่ดีจนถึงขั้นเกิดปัญญา ประกอบด้วยปัจจัยสำคัญ คือ การใช้ความคิดถูกวิธี การรู้จักคิด การคิดเป็น การคิดที่มีระบบระเบียบ กล่าวโดยรวมๆ ก็คือ หมายถึง การรู้จักมอง รู้จักพิจารณาสิ่งทั้งหลายตามที่สิ่งนั้นๆ มันเป็นของมัน คิดหาเหตุผล ค้นหาต้นตอหรือต้นเค้า สืบสาวให้ตลอดสายและแยกแยะสิ่งนั้นๆ หรือปัญหานั้น ออกให้เห็นตามสภาวะและตามความสัมพันธ์สืบทอดแห่งเหตุปัจจัยโดยไม่เอาัดค้นหา อุปาทานของตนเข้าไปเกี่ยวข้อง^{๒๒}

วิเชียร เกตุสิงค์ ได้กล่าวถึงหลักการวัดความคิดเห็นว่า การใช้แบบสอบถามสำหรับวัดความคิดเห็นจะต้องระบุให้ผู้ตอบ ตอบว่าเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยกับข้อความที่กำหนดให้แบบสอบถามประเภทนี้นิยมสร้างตามแนวคิดของลิเคอร์ท ซึ่งแบ่งน้ำหนักความคิดเห็นเป็น ๕ ระดับ ได้แก่ เห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วยมาก เห็นด้วย ไม่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง ส่วนการให้คะแนนขึ้นอยู่กับใจความว่าจะเป็นปฏิฐาน (Positive) หรือนิเสธ (Negative) นอกจากนี้ ในการศึกษาเกี่ยวกับความคิดเห็นนั้น สิ่งที่มีอิทธิพลที่ทำให้ความคิดเห็นแตกต่างกันประกอบด้วย^{๒๓}

๑. การอบรมของครอบครัว อิทธิพลของครอบครัวมีมากกว่าปัจจัยอื่นๆ เพราะครอบครัวเป็นสถาบันสังคมแห่งแรกของบุคคล

๒. กลุ่มและสังคมที่เกี่ยวข้อง บุคคลเมื่ออยู่ในกลุ่มใดหรือสังคมใดก็จะมีความคิดเห็นทางเดียวกันและสังคมนั้นๆ กลุ่มเป็นส่วนผลักดันให้บุคคลมีการเรียนรู้

^{๒๑}จิตรจำนง สุภาพ, ทฤษฎีชีวิต, (กรุงเทพมหานคร : ศูนย์การพิมพ์พลชัย, ๒๕๔๔), หน้า ๒๓๙.

^{๒๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๙.

^{๒๓}วิเชียร เกตุสิงค์, หลักการสร้างและวิเคราะห์เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้น, ๒๕๒๔), หน้า ๙๔ - ๙๗.

๓. วัฒนธรรม ประเพณี บุคคลเมื่อได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมและประเพณีย่อมปฏิบัติไปตามวัฒนธรรมและประเพณีนั้นๆ และมักจะมีความคิดเห็นต่อวัฒนธรรมและประเพณีของตนไปในทางที่ดี

๔. การศึกษา ระดับการศึกษามีอิทธิพลมากต่อการแสดงความคิดเห็นเพราะเป็นการจัดประสบการณ์ให้กับบุคคล

๕. สื่อมวลชนได้แก่ หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลมากต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดเห็นของบุคคล เพราะจะเป็นสื่อในการสร้างความคิดเห็นด้านบวกและด้านลบได้

เบส, เจ. ดับเบิลยู (Best, J.W) ได้กล่าวไว้ว่า ในการที่ผู้ใดจะแสดงความคิดเห็นออกมา นั้นวิธีการที่จะใช้โดยทั่วไป คือ วิธีการตอบแบบสัมภาษณ์และแบบสอบถามได้เสนอแนะว่า วิธีที่ง่ายที่สุด ที่จะบอกถึงความคิดเห็นคือ การแสดงออกให้เห็นร้อยละของคำตอบในแต่ละข้อความ เพราะจะทำให้เห็นว่าความคิดเห็นจะออกมาในลักษณะใดและจะได้ทำตามข้อคิดเห็นเหล่านั้น^{๒๔}

สรุปได้ว่า การวัดความคิดเห็นนั้นสามารถที่จะวัดออกมาได้โดยใช้แบบสอบถาม ซึ่งมีทั้งแบบเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย กับแบบข้อความที่กำหนดให้ โดยนิยมสร้างตามแนวคิดของลิเคอร์ท ซึ่งแบ่งน้ำหนักความคิดเห็นเป็น ๕ ระดับ ได้แก่ เห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วยมาก เห็นด้วย ไม่เห็นด้วยและไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง ตามแต่ความรู้คิดของแต่ละบุคคล

๒.๑.๕ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความคิดเห็น

จำเรียง ภาวิจิตร ได้กล่าวว่า สาธารณมติหรือมติมหาชน หมายถึงทัศนะความรู้สึกรวมและความคิดเห็นของประชากรกลุ่มต่างๆ เฉพาะกลุ่มเกี่ยวข้องกับประเด็นความสนใจหรือปัญหาประเด็นใดประเด็นหนึ่ง ช่วงระยะเวลาหนึ่ง สาธารณมติประเด็นใดๆ ก็ตามไม่ได้หมายความว่า จะต้องเป็นมติหรือความคิดเห็นของประชาชนทั้งหมดในประเทศ แต่เป็นความคิดเห็นของประชากรส่วนใหญ่ซึ่งเป็นผลมาจากสิ่งที่ยังตกลงไม่ได้ จำเป็นต้องมีการถกเถียงหาเหตุผลอภิปรายกันให้เห็นทั้งข้อดีและข้อเสียในที่สุดเกิดการตัดสินใจร่วมกันจนเป็นมติดอกมา คุณภาพของมติมหาชนหรือสาธารณมติขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประเด็น ดังนี้^{๒๕}

๑. การอภิปรายของสาธารณชน ซึ่งต้องมีความกระตือรือร้น มีประสิทธิภาพและสามารถเปลี่ยนมติไปในทิศทางหนึ่งทิศทางใดได้

^{๒๔} Best, J.W., **Research in Education**, (Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice Hall Inc, 1977), p. 169.

^{๒๕} จำเรียง ภาวิจิตร, **สังคมวิทยา มานุษยวิทยาสำหรับครู**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักวิชาการมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๒๕), หน้า ๒๔๘.

๒. มีข่าวสารและข้อมูลที่เพียงพอ

๓. มีเสรีภาพในการคิดและการแสดงออก

๔. คุณภาพของความเป็นผู้นำต้องดี เพราะความคิดเห็นของผู้นำและผู้เชี่ยวชาญจะมีอิทธิพลต่อสาธารณชน

๕. กลุ่มกดดันจะแสวงหาผลประโยชน์หรือข้อได้เปรียบจากการสนับสนุนของผู้มีอำนาจในสังคม

นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงกลุ่มที่มีอิทธิพลต่อสาธารณชน ซึ่งขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ เช่น

๑. **ภูมิหลังทางสังคม (Social Background)** กลุ่มคนที่มีภูมิหลังแตกต่างกันโดยทั่วๆ ไปย่อมมีความคิดเห็นแตกต่างกันไปด้วย เช่น ความคิดเห็นระหว่างผู้สูงอายุกับผู้เยาว์ ระหว่างสังคมชนบทกับสังคมเมืองและระหว่างผู้มีรายได้ต่ำกับผู้มีรายได้สูง

๒. **กลุ่มอ้างอิง (Reference Groups)** โดยปกติจะคบหาสมาคมกันหรือกระทำสิ่งใดให้แก่ผู้ใดนั้น ความคิดที่มักจะคำนึงถึงก็คือมีอะไรร่วมกันได้หรืออ้างอิงกันได้ เช่น มีอาชีพแบบเดียวกัน เป็นสมาชิกศิษย์เก่าโรงเรียนเดียวกัน ซึ่งแต่ละคนย่อมกำหนดหรือระบุกลุ่มที่ตนเองเป็นสมาชิกหรือเป็นกลุ่มที่ตนเองมีความรู้สึกว่าได้ตนเองอยู่ในกลุ่มและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ กลุ่มดังกล่าวมีอิทธิพลต่อสาธารณชน

๓. **กลุ่มกระตือรือร้นและกลุ่มเฉื่อยชา (Active and Passive Groups)** ผู้ที่สนใจและมีความเกี่ยวข้องกับประเด็นใดประเด็นหนึ่งย่อมมีความกระตือรือร้นเป็นพิเศษและก่อให้เกิดกลุ่มผลประโยชน์ได้มากที่สุดและสามารถมีอิทธิพลต่อสาธารณชนโดยเฉพาะการจูงใจให้คนเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยในประเด็นต่างๆ ได้ซึ่งตรงกันข้ามกับกลุ่มเฉื่อยชาที่ไม่มีบทบาทอะไรต่อสาธารณชน^{๒๖}

สรุปได้ว่า ความคิดเห็นเป็นสิ่งที่แสดงออกทางความรู้สึกต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยพิจารณาจากข้อเท็จจริง ประสบการณ์ สภาพแวดล้อม และบริบททางสังคมหรือวัฒนธรรมที่บุคคลประสบพบเจอ ทั้งนี้ความคิดเห็นอาจแสดงออกมาในรูปแบบของคำพูด การเขียนหรืออย่างใดอย่างหนึ่ง จากพื้นฐานความรู้ที่มีอยู่เดิมหรือประสบการณ์ที่ผ่านมา ความคิดเห็นของบุคคลจะมีระดับที่แตกต่างกันในความคิดเห็นขึ้นอยู่กับอายุและประสบการณ์ของผู้แสดงความคิดเห็นเป็นสำคัญ

^{๒๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙.

๒.๒ แนวคิด ทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาท

เมื่อกล่าวถึงบทบาทต้องคำนึงถึงหน้าที่เพราะว่าหน้าที่กับบทบาทจะมาด้วยกันเสมอ แต่กระนั้นในสภาพความเป็นจริงแล้วไม่ได้มาด้วยกันเสมอไป เพราะสาเหตุการขัดแย้งกันระหว่างบทบาทกับหน้าที่ อันเนื่องมาจากเจตคติที่ต่างกัน ค่านิยม หรือพื้นฐานทางสังคมที่ต่างกัน บางครั้งในคนเดียวก็มีทั้งบทบาทและหน้าที่ในขณะเดียวกันหรืออาจมีหลายบทบาทและหน้าที่ในขณะเดียวกันก็ได้ ทฤษฎีบทบาทมองบุคคลในฐานะเป็นสมาชิกของสังคมที่อาศัยบทบาทเป็นตัวเชื่อมในการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นๆ ความเข้าใจบทบาทและความสามารถในการแสดงบทบาท จะเป็นอุปสรรคชี้วัดความสำเร็จหรือล้มเหลวของบุคคลผู้ดำรงสถานภาพต่างๆ ในสังคมได้

ความหมายของบทบาท

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายว่า บทบาท หมายความว่า การทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ เช่นบทบาทของพ่อแม่ บทบาทของครูหรืออีกนัยหนึ่งก็คือ การแสดงพฤติกรรมตามบทบาทหรือตำแหน่งหน้าที่^{๒๗}

กมลรัตน์ หล้าสุวงษ์ ได้กล่าวถึงความหมายของบทบาทสรุปได้ว่า “บทบาทหมายถึง การประพฤติปฏิบัติของบุคคลตามตำแหน่งและสถานภาพในสังคมนั้นๆ ถ้าตำแหน่งหรือสถานภาพเปลี่ยนไปบทบาทก็จะเปลี่ยนตามไปด้วยและถ้าบุคคลใดในสังคมมีความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมมากขึ้นเท่าใด บทบาทก็จะเพิ่มขึ้นมากเท่านั้น”^{๒๘}

งามพิศ สัตย์สงวน ให้ความหมายของบทบาท (Role) ว่า “เป็นการกระทำตามสิทธิและหน้าที่ของสถานภาพ สถานภาพและบทบาทมักเป็นของคู่กัน คือเมื่อมีสถานภาพจะต้องมีบทบาทด้วยแต่ไม่เสมอไป ดังนั้นบทบาท คือพฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร (Role) เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มคนหรือสังคมทำให้คู่สัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถพยากรณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้ เช่น ผู้มีตำแหน่งเป็นพ่อจะได้รับการคาดหวังจากสังคมให้แสดงบทบาทหรือหน้าที่ต่างๆ ของพ่อ ซึ่งจะต้องเลี้ยงดูลูก ส่งเสียให้เล่าเรียนอบรมสั่งสอน ให้ความรักความเอ็นดูและอื่นๆ อีกเป็นต้น ตำแหน่งอื่นๆ ก็เช่นกัน เช่น ครู อาจารย์ เสมียน ภารโรง ต่างก็มีบทบาทที่คาดหวังจะต้องทำ ในฐานะที่ครองตำแหน่งต่างๆ เหล่านี้นั่นอยู่”^{๒๙}

^{๒๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คพับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๖๗๒.

^{๒๘} กมลรัตน์ หล้าสุวงษ์, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๒๗), หน้า ๕๐.

^{๒๙} งามพิศ สัตย์สงวน, หลักมานุษยวิทยาวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร : แพร์พิตา, ๒๕๓๘), หน้า ๙๖-๙๗.

ณรงค์ เส็งประชา ได้ให้ความหมายว่า บทบาทเป็นพฤติกรรมที่สังคมกำหนด และคาดหวังให้บุคคลกระทำ^{๓๐}

สงวน สุทธิเลิศอรุณ กล่าวว่า บทบาท คือ การประกอบพฤติกรรมตามตำแหน่งหน้าที่ซึ่งเป็นไปตามความคาดหวังของสังคม ตามลักษณะการรับรู้และตามที่แสดงจริง บทบาทเป็นผลรวมของสิทธิ์และหน้าที่ เช่น บุคคลที่เป็นครู ก็ต้องประกอบพฤติกรรมในการสอนและอบรม เมื่อแสดงพฤติกรรมดังกล่าวแล้วจะเป็นไปตามที่สังคมคาดหวังหรือไม่ก็ตาม^{๓๑}

เหลื่อ เอกตะคุ ได้สรุปว่า บทบาท หมายถึง รูปแนวทางของการแสดงพฤติกรรมแสดงความคิดเห็น และการปฏิบัติของบุคคลตามตำแหน่งหน้าที่ที่ได้รับจากสังคม เช่น ครูมีบทบาทหน้าที่ในการสั่งสอนให้ความรู้แก่นักเรียน^{๓๒}

ลือชา ธรรมวินัยสถิต ให้ความหมายของบทบาทในแง่ทางโครงสร้างของสังคมว่า บทบาท หมายถึงภาระหน้าที่ที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งจะพึงกระทำตามสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ เมื่อบุคคลใดได้เข้าไปมีสถานภาพหนึ่งๆ แล้วย่อมแสดงบทบาทตามสถานภาพนั้นๆ สถานภาพและบทบาทจึงเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน เปรียบได้กับเหรียญที่ต้องมี ๒ ด้านเสมอ เมื่อสถานภาพเป็นตัวกำหนดแบบแผนความสัมพันธ์นั้นมีความสอดคล้องกันและเป็นไปตามแบบแผนที่กำหนด ดังนั้นบทบาทจึงเป็นส่วนประกอบที่สำคัญของโครงสร้างทางสังคมประการหนึ่ง^{๓๓}

สมคิด เพ็งอุดม ได้กล่าวถึงความหมายของบทบาทตามแนวคิดของราล์ฟ (Ralp) โดยสรุปได้ว่าสถานภาพเป็นฐานะหรือตำแหน่งซึ่งจะเป็นสิ่งที่กำหนดบทบาทของบุคคลตำแหน่งและบทบาทจึงเป็นสิ่งที่ควบคู่กันไม่สามารถแยกออกจากกันได้เปรียบเสมือนเหรียญ คือ ถ้าด้านหนึ่งของเหรียญเป็นตำแหน่งอีกด้านหนึ่งของเหรียญก็เป็นบทบาท^{๓๔}

ยนต์ ชุ่มจิต กล่าวว่าบทบาท หมายถึง ภาระที่ต้องรับผิดชอบตามสถานภาพของแต่ละบุคคล เช่น เป็นพ่อแม่ นอกจากจะเลี้ยงดูให้ลูกเติบโตแล้ว จะต้องมีบทบาทในการอบรมสั่ง

^{๓๐} ณรงค์ เส็งประชา, **มนุษย์กับสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๐), หน้า ๘๙.

^{๓๑} สงวน สุทธิเลิศอรุณ, **ทฤษฎีและปฏิบัติการทางจิตวิทยาสังคม**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์อักษรพัฒนาวินิชย์, ๒๕๔๗), หน้า ๖๘.

^{๓๒} เหลื่อ เอกตะคุ, “บทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการโรงเรียนมัธยมศึกษา ในทัศนะของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดนครราชสีมา”, **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๗.

^{๓๓} ลือชา ธรรมวินัยสถิต, **มนุษย์กับสังคม**, (คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ : สถาบันราชภัฏเพชรบุรี, ๒๕๓๙), หน้า ๔๗.

^{๓๔} สมคิด เพ็งอุดม, “การศึกษารoles ของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาชุมชนตามทัศนะของพระสงฆ์และเจ้าหน้าที่กระทรวงมหาดไทยระดับตำบลในจังหวัดสมุทรสงคราม”, **ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๓๕), หน้า ๙.

สอนให้ความรู้ ป้องกันมิให้ลูกทำความชั่วหรือดูแลทุกข์สุขอื่นๆ ส่วนครูจะต้องมีบทบาทอื่นๆ นอกเหนือจากการอบรมสั่งสอนวิชาความรู้ เช่น ช่วยเหลือนักเรียนที่ขาดแคลนเสื้อผ้า อาหาร ส่งเสริมและพัฒนาจริยธรรมของนักเรียนและดูแลรักษาสุขภาพอนามัยของเด็กๆ^{๓๕}

อุทัย หิรัญโต ได้ให้ความหมายว่าบทบาท คือหน้าที่ (Function) หรือพฤติกรรม อันพึงคาดหวัง (Expected Behavior) ของบุคคลแต่ละคนในกลุ่มหรือในสังคมหนึ่งๆ บทบาทเป็น สิ่งที่กลุ่มหรือสังคมหรือวัฒนธรรมของกลุ่มหรือสังคมนั้นกำหนดขึ้น ฉะนั้นบทบาทจึงเป็นแบบ แห่งพฤติกรรมของบุคคลในสถานะหนึ่งที่พึงมีต่อบุคคลในสถานะอีกอย่างหนึ่งในสังคมเดียว^{๓๖}

เลโอนาร์ด เบอร์กอวิทซ์ (Leonard Berkowitz) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท หมายถึงพฤติกรรมที่คาดหวังของบุคคลผู้มีสถานภาพทางสังคมที่ได้รับมาหรือหมายถึงการ กระทำที่บุคคลในสถานภาพนั้นแสดงออก^{๓๗}

สรุปได้ว่า บทบาท คือการแสดงออกของบุคคลตามสถานภาพ ตำแหน่งและหน้าที่ ที่บุคคลนั้นดำรงอยู่ในสังคม ซึ่งบทบาทและหน้าที่นั้นไม่อาจจะแยกออกจากกันได้ เมื่อบทบาทของ บุคคลเปลี่ยนไปหน้าที่ก็ต้องเปลี่ยนไปด้วยตามสถานภาพในสังคม

บทบาทเป็นพฤติกรรมของบุคคลที่กระทำตามหน้าที่ ตำแหน่งและสถานภาพใน สังคม นักสังคมวิทยา นักจิตวิทยาและผู้รู้ได้กล่าวถึงแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับบทบาทในแง่มุม ต่างๆ กันดังนี้

เดโซ สวานานนท์ ได้กล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับบทบาทซึ่งมีสาระสำคัญว่าบทบาทจะต้อง ประกอบด้วยลักษณะ ๓ ประการ ดังต่อไปนี้^{๓๘}

๑. รู้สถานภาพของตนในสังคม
๒. คำนึงถึงพฤติกรรมที่ควรแสดงออกในสถานการณ์นั้นๆ ที่เหมาะสมกับสถานภาพของตน
๓. คำนึงถึงพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับผู้อื่น
๔. ประเมินผลการแสดงบทบาทของตนเอง

^{๓๕} ยนต์ ชุ่มจิต, **ความเป็นครู**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๐), หน้า ๓๓

^{๓๖} อุทัย หิรัญโต, **สารานุกรมศัพท์สังคมวิทยา-มานุษยวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๒๒๗.

^{๓๗} Berkowitz Leonard, **Social Psychology**, (Illinois : Scott Foresma, 1972), p. 20.

^{๓๘} เดโซ สวานานนท์, อ้างใน สุพร จุลทอง, “บทบาทในการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ใน จังหวัดนครศรีธรรมราช”, **ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (วิชาเอกไทยคดีศึกษา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘.

ประกอบ มีโคตรกอง ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทว่า “บทบาทหน้าที่ตามตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งนั้น จะถูกคาดหวังจากสังคมรอบด้านซึ่งเป็นกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) และการแสดงบทบาทของบุคคลตามตำแหน่งหน้าที่จะมีความถูกต้องเหมาะสมเพียงใดขึ้นกับปัจจัย ๓ ประการ ดังนี้^{๓๙}

๑. ความเข้าใจในบทบาทที่ตนเองแสดงหรือปฏิบัติ
๒. ประสบการณ์ของผู้ที่ต้องแสดงบทบาท
๓. บุคลิกภาพของผู้แสดงบทบาท

ไพบุลย์ ช่างเรียน ให้แนวคิดเกี่ยวกับบทบาทว่า “บทบาทของบุคคลในสังคมย่อมขึ้นอยู่กับสภาพที่ตนครองอยู่และคุณสมบัติของบุคคล ดังนั้นบทบาทของบุคคลจึงแตกต่างกันออกไปตามลักษณะสภาพ อุปนิสัย ความคิด ความรู้ ความสามารถ มूलเหตุจูงใจ การอบรมเลี้ยงดูและความพอใจ”^{๔๐}

นงเยาว์ ปิฎกฤษต์ ได้กล่าวถึงทฤษฎีบทบาท โดยสรุปความมาจากแนวคิดของ Cohen ว่า การที่สังคมกำหนดเฉพาะเจาะจงให้บุคคลปฏิบัติหน้าที่ตามบทบาทใดบทบาทหนึ่งนั้น เรียกว่า เป็นบทบาทที่ถูกกำหนด ถึงแม้ว่าบุคคลบางคนมิได้ประพฤติปฏิบัติตามบทบาทที่สังคมกำหนดให้ ส่วนบทบาทที่ปฏิบัติจริง หมายถึง การที่บุคคลได้แสดงหรือปฏิบัติออกมาจริงตามตำแหน่งของเขา ความไม่ตรงกันของบทบาทที่ปฏิบัติจริงนั้นอาจมีสาเหตุมาจากสิ่งต่างๆ ต่อไปนี้^{๔๑}

๑. บุคคลขาดความเข้าใจในบทบาทที่สิ่งต้องการ
๒. ความไม่เห็นด้วยหรือไม่ลงรอยกับบทบาทที่ถูกกำหนด
๓. บุคคลไม่มีความสามารถที่จะแสดงบทบาทนั้นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ กล่าวว่าทฤษฎีบทบาทเป็นทฤษฎีย่อยในทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ (Symbolic Interaction Theory) โดยกล่าวถึงลักษณะของสังคมมนุษย์และลักษณะของปัจเจกบุคคล แล้วชี้ให้เห็นว่า ตัวเชื่อมระหว่างมนุษย์กับสังคมนั้นก็คือบทบาท สังคมมนุษย์ คือโรงละคร มนุษย์แต่ละคนคือตัวแสดงที่มีบทบาทชัดเจนสำหรับแสดงมีบทละครเป็นตัวกำกับ มนุษย์แต่ละคนมีตำแหน่งต่างๆ ชัดเจนที่จะต้องดำรงมีบรรทัดฐานสังคม

^{๓๙}ประกอบมี โคตรกอง, “บทบาทของพระสงฆ์เกี่ยวกับเยาวชนในเขตเทศบาลนครขอนแก่น”, วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๑), หน้า ๑.

^{๔๐}ไพบุลย์ ช่างเรียน, สารานุกรมศัพท์ทางสังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร : แพร่พิทยาการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๗.

^{๔๑}นงเยาว์ ปิฎกฤษต์, อ่างในสุพร จุลทอง, “บทบาทในการพัฒนาสังคมของพระสงฆ์ในจังหวัดนครศรีธรรมราช”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาวิชาเอกไทยคดีศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๐), หน้า ๑๘ .

ควบคุมพฤติกรรมตัวละครต้องเชื่อฟังผู้กำกับ มนุษย์ทุกคนก็ปรับตัวให้เข้ากับผู้ชมต้องสวมบทบาทผู้ชมประเภทต่าง ๆ (Generalized others) และประการสุดท้ายต้องอาศัยความรู้ความชำนาญตนช่วยในการแสดง อาศัยศักยภาพของตนและทักษะในการแสดงบทบาทเข้าช่วยเป็นสไตล์ของตนในการติดต่อสัมพันธ์กับ^{๔๒}

สรุปได้ว่า บทบาท คือสถานภาพที่ถูกกำหนดขึ้นโดยสังคมของแต่ละสังคมและเกิดจากการตกลงกันเองของสังคมนั้นและเป็นความคาดหวังหรือคาดหวังต่อบทบาทนั้นๆ ของสังคม โดยทุกสังคมจะกำหนดบทบาทหรือได้รับการถ่ายทอดสืบต่อๆ กันมาโดยสังคมหรือกลุ่มชนนั้นๆ บางครั้งก็เกิดขึ้นเองโดยที่ไม่ได้ถูกกำหนดหรือคาดหวังจากสังคมเพราะเป็นบทบาทที่ถูกระงับโดยมโนธรรม

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการปลูกฝังและพัฒนาคุณธรรมจริยธรรม

พระพุทธศาสนามองมนุษย์ทุกคนว่า “เวไนยสัตว์” ที่มีศักยภาพในตัวเองที่จะพัฒนาด้านคุณธรรม จริยธรรมให้สูงขึ้น ตามลำดับจนบรรลุเป้าหมายสูงสุดแห่งชีวิตได้ แนวทางปลูกฝังนั้นพระพุทธศาสนายอมรับทั้งอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมและการใช้ปัญญาพิจารณาเหตุผลว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้เกิดการเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลเท่านั้น องค์ประกอบทั้งสองนี้ต้องเสริมเกื้อหนุนกันประสานกันด้วยดี การพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมจึงเป็นไปด้วยดีองค์ประกอบทั้ง ๒ ประการคือ^{๔๓}

๑. ปรโตโมสะ สิ่งแวดล้อมภายนอก หมายถึงสิ่งแวดล้อมทางสังคมทั่วไปที่ดีที่เกื้อหนุนแก่การปลูกฝังจริยธรรมในที่นี้เน้นไปที่ “กัลยาณมิตร” คือ ผู้คอยให้คำแนะนำที่ดี เช่น บิดา มารดา ครู อาจารย์และท่านผู้รู้ทั้งหลาย เด็กที่มีปรโตโมสะที่ดีพร้อมจะก้าวหน้าทางจริยธรรมมากกว่าเด็กที่อยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวย

๒. โยนิโสমনสิการ การรู้จักใช้ปัญญาพิจารณาหาเหตุผลใช้ความคิดถูกวิธี รู้จักคิด คือ คิดแยกแยะและสืบสาวหาต้นตอ ตามหลักความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยต่างๆ พุทให้เข้าใจง่ายคือ คิดเป็นแก้ปัญหาเป็น

ในทางปฏิบัติ การสร้างคุณธรรม จริยธรรมจะต้องขึ้นอยู่กับสิ่งแวดล้อมส่วนหนึ่ง และสร้างสำนึกภายในโดยเฉพาะการรู้จักคิดของเด็กอีกส่วนหนึ่ง ครูอาจารย์จะช่วยเป็น

^{๔๒}สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีสังคมวิทยา : เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๓-๑๓๔.

^{๔๓}แสงระวี เทพรอด, “ความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาคุณธรรมทางพุทธศาสนาพฤติกรรมทางพุทธศาสนากับพฤติกรรมป้องกันสารเสพติด : กรณีศึกษาในนักเรียนวัยรุ่น จังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะวิทยาศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๒), หน้า ๓๗.

กัลยาณมิตรชี้แนะให้ใช้ความคิดให้ถูกวิธี รู้จักคิดหาเหตุผล ถ้าไม่มีกัลยาณมิตรโยนิโสมนสิการ มักเกิดยาก

ความหมายเกี่ยวกับคุณธรรมจริยธรรม

คำว่า “คุณธรรม” มีผู้ให้ความหมายไว้หลายทัศนะ พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถาน พ.ศ.๒๕๕๒ กล่าวว่า คุณธรรม หมายถึง สภาพคุณงามความดี ส่วนจริยธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติ สำหรับความหมายอื่นๆ มีผู้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

กรมการศาสนา ให้ความหมายของคุณธรรมว่า หมายถึง สิ่งที่มีคุณค่ามีประโยชน์ เป็นความดี เป็นมโนธรรม เป็นเครื่องประดับประดาใจให้เกลียดความชั่ว กลัวบาป ใฝ่ความดี เป็นเครื่องกระตุ้นผลักดันให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบ เกิดจิตสำนึกที่ดี มีความสงบเย็นภายใน และเป็นสิ่งที่ต้องปลูกฝังโดยเฉพาะ เพื่อให้เกิดขึ้นและให้เหมาะสมกับความต้องการในสังคมไทย^{๔๔}

ดวงเดือน พันธุมนาวิน กล่าวว่า คุณธรรม หมายถึง สิ่งที่ดีงามว่าดี ควรทำ จริยธรรมตามความหมายทางจิตวิทยา หมายถึง ระบบการทำความดีละเว้นความชั่ว นอกจากนี้ คำว่า จริยธรรม ยังใช้ครอบคลุม คำว่า คุณธรรม ค่านิยม กฎหมาย กฎระเบียบ หลักศาสนา กฎจรรยาบรรณพื้นฐานของสังคม^{๔๕}

ประภาศรี สีหอำไพ ให้ความหมายว่าคุณธรรมหมายถึง หลักธรรมจริยธรรม ที่สร้างความรู้สึกผิดชอบ ชั่วดีทางศีลธรรม มีคุณงามความดีภายในจิตใจจนเต็มเปี่ยมไปด้วยความสุข ความยินดี การกระทำที่ดี ย่อมได้รับผลของความดี คือ ความชื่นชมยกย่อง ในขณะที่การกระทำชั่วย่อม ได้รับผลของการกระทำชั่ว การเป็นผู้มีคุณธรรม คือการปฏิบัติตนอยู่ในกรอบที่ดีงาม ความเข้าใจเลือกกระทำดีมีคุณธรรม เป็นกฎเกณฑ์ที่สากลตรงกัน^{๔๖}

พระธรรมปิฎก ได้ให้ความหมายของจริยธรรมไว้ว่าจริยธรรม คือการนำความรู้ในความจริง หรือกฎของธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตที่ดีงาม ที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม^{๔๗}

^{๔๔} กรมการศาสนา, เข้าถึงวันที่ ๑๕ มีนาคม ๒๕๕๓, www.khondee.net/home/i.

^{๔๕} ดวงเดือน พันธุมนาวิน, การวัดเหตุผลเชิงจริยธรรม ในชุดฝึกอบรมทางไกล หลักสูตรการบริหารสำหรับหัวหน้าส่วนราชการในส่วนภูมิภาค วิชาพัฒนาจริยธรรมผู้ใต้บังคับบัญชา, (กรุงเทพมหานคร : คณะสังคมศาสตร์ สถาบันพัฒนาผู้บริหารการศึกษา, ๒๕๓๖), หน้า ๒๓.

^{๔๖} ประภาศรี สีหอำไพ, พื้นฐานการศึกษาและจริยธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โครงการตำราและเอกสารทางวิชาการ, ๒๕๓๑), หน้า ๓๓.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยจิตวิทยาแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมมิก, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗.

พระเมธีธรรมาภรณ์ ได้กล่าวว่า จริยธรรม (Ethics) มาจากภาษากรีกว่า Ethos คือ Habit นั่นคือนิสัย ดังนั้น จริยธรรมและจริยศาสตร์จึงเป็นเรื่องของการฝึกนิสัยตามทฤษฎีของชาว กรีก กล่าวว่า คนเราเกิดมาเหมือนผ้าขาวแล้วมาฝึกกันโดยต้องทำบ่อยๆ ทำซ้ำๆ จนเป็นนิสัย แล้วจะ กลายเป็นคุณธรรม เป็นการเริ่มจากภายนอกเข้าไปสู่ภายใน เป็นลักษณะนิสัยเป็นคุณสมบัติที่ดีในจิตใจ ฉะนั้นการทำดีต้องทำบ่อยๆ จนเป็นนิสัย^{๔๔}

ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม สรุปความหมายของคุณธรรม จริยธรรม ไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง กรอบความประพฤติ ความคิดที่สังคม หรือบุคคล มีความเห็นร่วมกันว่าเป็นสิ่งดี มีประโยชน์มากกว่าโทษ ส่วนจริยธรรม หมายถึง การปฏิบัติ การทำดี ละเว้นความชั่วอันเป็นผลมาจากการคิดดี^{๔๕}

สรุปได้ว่า คุณธรรม หมายถึง สิ่งที่มีคุณค่า มีประโยชน์ เป็นความดี เป็นมโนธรรม เป็นความคิดดีที่กระตุ้นให้มีการประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบที่ดีงามและสามารถจำแนกความถูกผิดได้ มีสติสัมปชัญญะ มีความรับผิดชอบชั่วดี มีอุปนิสัยความตั้งใจและเจตนาที่ดีงาม ส่วนจริยธรรม หมายถึง พฤติกรรมที่แสดงออกให้เห็นเป็นการปฏิบัติดี ปฏิบัติได้ถูกต้องที่เป็นผลมาจากความคิดที่ สังคม หรือบุคคลเห็นร่วมกันว่าเป็นสิ่งที่ดีโดยมีกรอบหรือแนวทางอันดีงามที่พึงปฏิบัติ ซึ่งกำหนดไว้ สำหรับสังคม เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยงดงาม ความร่มเย็นเป็นสุข ความรักสามัคคี ความ อ่อนน้อม มั่นคงปลอดภัยในการดำเนินชีวิต ดังนั้น คุณธรรม จริยธรรม จึงหมายถึงพฤติกรรมที่บุคคลแสดงออกภายใต้กรอบความดีงามของสังคมและวัฒนธรรม

การปลูกฝังและพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมนั้นมีอยู่หลายแนวทางด้วยกันซึ่ง นักวิชาการทางการศึกษาได้รวบรวมไว้ แต่ในที่นี้ผู้ศึกษาขอเสนอเพียง ๔ แนวทางดังต่อไปนี้

๑. การปลูกฝังจริยธรรมด้วยการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification)

เป็นวิธีการสอนจริยธรรมที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในประเทศสหรัฐอเมริกาและในประเทศไทยก็มีผู้ให้ความสนใจไม่น้อย

แนวความคิดพื้นฐานผู้ที่เสนอกระบวนการการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) กลุ่มแรก ได้แก่ แรทส์ ฮาร์มิน และไซมอน (Raths, Harmin and Simon) ถือว่า ค่านิยมคือหลักการประพฤติปฏิบัติของคนต่อสิ่งต่างๆ ที่บุคคลถือว่าดีงามถูกต้องและควรแก่

^{๔๔} พระเมธีธรรมาภรณ์, **คุณธรรมสำหรับนักบริหาร**, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒.

^{๔๕} ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม, รายงานการประชุมเสวนา เรื่องการวิจัยเพื่อพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมในสังคมไทย วันพฤหัสบดีที่ ๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘ ณ โรงแรมสวนดุสิต พาเลช กรุงเทพมหานคร, (เอกสารอัดสำเนา)

การยึดถือกระบวนการ การทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) มีจุดมุ่งหมายให้ผู้เรียนค้นพบด้วยตนเองว่า หลักการประพฤติปฏิบัติของตนเองต่อสิ่งต่างๆ เป็นอย่างไรและหลักการที่ดีที่ถูกที่ควรตามธรรมชาติของตนเองเป็นอย่างไร

ความหมายของค่านิยมในกระบวนการตรงกับความหมายของจริยธรรม ดังนั้นกระบวนการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) ซึ่งเป็นกระบวนการทำให้เกิดความกระตือรือร้นในค่านิยมของตนเอง จึงเป็นกระบวนการกระตือรือร้นจริยธรรมของตนเองด้วยและถือได้ยิ่งกว่ากระบวนการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) ก็คือ กระบวนการปลูกฝังจริยธรรม ในธรรมชาติของนักทฤษฎีการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) ค่านิยมเกิดจากการเรียนรู้ของแต่ละบุคคลและจะแสดงออกมาในรูปของความเชื่อทัศนคติ พฤติกรรมและความรู้สึกของแต่ละบุคคล

ความเชื่อ ทัศนคติ พฤติกรรมและความรู้สึกที่บุคคลแสดงออกมาในชีวิตประจำวันมีมากมาย พฤติกรรมที่แสดงออกมานี้มีบางส่วนเท่านั้นที่เชื่อได้ว่าเป็นการแสดงออกของค่านิยมนักทฤษฎีการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) ได้เสนอกฎเกณฑ์ ๗ ประการสำหรับการตัดสินใจว่า พฤติกรรมที่แสดงออกมานั้นได้สะท้อนค่านิยมของบุคคลนั้นหรือไม่ดังนี้^{๕๐}

๑. การเลือกกระทำอิสระไม่มีการบังคับ
๒. การเลือกจากทางเลือกหลายๆ ทาง
๓. การเลือกที่เกิดจากการพิจารณาผลของทางเลือกแต่ละทางแล้ว
๔. การรู้สึกภูมิใจและมีความยินดีที่ได้เลือกกระทำสิ่งนั้น
๕. ยืนยันการตัดสินใจเลือกของตนเองอย่างเปิดเผย
๖. การกระทำตามที่ตัดสินใจเลือก
๗. การกระทำพฤติกรรมนั้นซ้ำอีก

พฤติกรรมที่แสดงออกตามเกณฑ์ ๗ ประการ ถือได้ว่าเป็นการแสดงออกของค่านิยม

วิธีปลูกฝังจริยธรรม การปลูกฝังจริยธรรมตามแนวความคิดพื้นฐานของนักทฤษฎีการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) คือการช่วยให้ผู้ที่รับการปลูกฝังเกิดความกระตือรือร้นในความเชื่อใน ทัศนคติในพฤติกรรมและในความรู้สึกของตนเองหน้าที่ของผู้ปลูกฝังค่านิยม คือการชี้แนะหรือการจัดการให้มีการชี้แนะเพื่อให้เกิดการนึกคิดขึ้นมาว่า ความเชื่อ ทัศนคติ พฤติกรรม และความรู้สึกของตนที่มีต่อสิ่งหนึ่งๆ นั้นเป็นไปตามเกณฑ์ ๗ ประการของกระบวนการค่านิยมหรือไม่

^{๕๐} คณะผู้วิจัยสวนดุสิตโพล, บทบาทพระสงฆ์กับการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง, รายงานการวิจัย, (สวนดุสิตโพล มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, ๒๕๕๐), หน้า ๑๕-๑๖.

การทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) เป็นที่สนใจของคุณครูและนักการศึกษาอย่างมาก เพราะง่ายแก่การเข้าใจและการนำไปใช้ในชั้นเรียนเมื่อนักทฤษฎีได้มีการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) พยายามเผยแพร่โดยการจัดทำกิจกรรมสำเร็จรูป ที่ครูสามารถนำไปใช้ได้ทันที ความนิยมในการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) ก็มีมากเป็นทวิคูณอย่างใดก็ดี วิธีการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) ก็มีปัญหาหลายประการที่สำคัญ คือ^{๕๑}

๑. การทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) มิได้กำหนดจริยธรรมที่ปลูกฝังในกระบวนการของการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) ผู้ปลูกฝังทำหน้าที่คอยกระตุ้นให้เกิดการฉกฉวยเกี่ยวกับค่านิยมหรือจริยธรรมเท่านั้นเมื่อเกิดการฉกฉวยขึ้นแล้วผู้รับการปลูกฝังจะมีความรู้สึกนึกคิดเปลี่ยนแปลง

๒. กระบวนการการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) สอนลัทธิสัมพัทธนิยมการที่ผู้ปลูกฝังแสดงที่ว่ายอมรับจริยธรรมของผู้รับการปลูกฝังและป้อนคำถามให้เกิดการฉกฉวยเป็นการชี้แนะโดยทางอ้อมว่าคนเรามีจริยธรรมที่แตกต่างกันได้และไม่มีใครมีจริยธรรมที่ถูกต้องมากกว่าคนอื่น หากตนเองได้พิจารณาด้วยตนเองแล้วว่าถูกต้องดีงามก็เป็นสิ่งที่ถูกต้องดีงาม ลัทธิความเชื่อเช่นนี้แท้จริงก็คือลัทธิสัมพัทธนิยม (Relativism) ในปรัชญานั้นเองตามลัทธิสัมพัทธนิยม ความถูกต้องดีงามของสิ่งต่าง ๆ มิได้ขึ้นกับหลักการที่แน่นอน แต่จะแปรผันตามบุคคลและสภาพการณ์ต่างๆ

ในการปลูกฝังจริยธรรมโดยเฉพาะในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาการปลูกฝังลัทธิสัมพัทธนิยมอาจนำไปสู่การปฏิเสธจริยธรรมบางประการที่น่าจะเป็นจริยธรรมที่สมบูรณ์และเป็นจริยธรรมที่ปฏิเสธไม่ได้ เช่น จะต้องกระทำตามกฎหมายไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้นหากกฎหมายยังคงมีผลใช้บังคับอยู่และจริยธรรมอื่นๆ ที่คนในสังคมเชื่อว่าควรจะมีอยู่ต่อไปและควรจะได้ถ่ายทอดให้เยาวชนของสังคมนำไปยึดถือเป็นหลักการประพฤติปฏิบัติการปลูกฝังจริยธรรมสมบูรณ์และการถ่ายทอดจริยธรรมของสังคมจะเกิดได้ยากมากด้วยวิธีการการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification)

๒. การปลูกฝังจริยธรรมด้วยเหตุผล

ผู้เสนอทฤษฎีการให้เหตุผลทางจริยธรรม (Moral Reasoning) ที่เป็นที่รู้จักกันแพร่หลายคือโคลเบอร์ก (Kohlberg, 1963) ทฤษฎีของโคลเบอร์กได้ครอบงำความคิดของนักจิตวิทยาและนักการศึกษาของประเทศตะวันตกเป็นจำนวนมากตลอดสองทศวรรษที่ผ่านมา และได้เข้ามามีอิทธิพลต่อการคิดของนักจิตวิทยาและนักการศึกษาไทยตลอดหนึ่งทศวรรษที่

^{๕๑}ชัยพร วิชชาวุธ และ วีระพร อูวรรณโณ, แนวคิดและพัฒนาการใหม่ในการปลูกฝังจริยธรรมในความรู้คู่คุณธรรม, รวบรวมโดยไพฑูรย์ สินลารัตน์ และประนอม รอดคำดี, (กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๙๐.

ผ่านมาด้วย การวิจัยเกี่ยวกับจริยธรรมในประเทศไทยส่วนใหญ่ใช้แนวความคิดและวิธีการของโคลเบอร์ก การเสนอแนะวิธีปลูกฝังจริยธรรมแก่เยาวชนไทยก็อยู่ในกรอบของแนวความคิดและวิธีการของโคลเบอร์กเช่นกัน

แนวความคิดพื้นฐาน ในทฤษฎีของโคลเบอร์ก จริยธรรม หมายถึงกฎเกณฑ์ในการตัดสินใจที่ถูกผิดของการกระทำ ความเข้าใจเกี่ยวกับกฎเกณฑ์นี้ขึ้นอยู่กับพัฒนาการทางปัญญาซึ่งผูกพันกับอายุของบุคคล โคลเบอร์กได้ยึดถือทฤษฎีพัฒนาการทางปัญญาของเจต เป็นหลักการสร้างทฤษฎีพัฒนาการทางจริยธรรม โดยแบ่งพัฒนาการออกเป็น ๓ ระดับ ภายในแต่ละระดับยังแบ่งพัฒนาการออกเป็น ๒ ขั้น รวมเป็น ๖ ขั้น ดังนี้

ก.ระดับกฎเกณฑ์ (อายุประมาณ ๒-๑๒ ปี)

ขั้นที่ ๑ ใช้การลงโทษเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

ขั้นที่ ๒ ใช้การตอบสนองความต้องการของตนเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

ข.ระดับกฎเกณฑ์สังคม (อายุตั้งแต่ ๑๒ ปีขึ้นไปโดยประมาณ)

ขั้นที่ ๓ ใช้การเป็นที่ยอมรับของสังคมเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

ขั้นที่ ๔ ใช้ระเบียบแบบแผนและกฎเกณฑ์ของสังคมเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

ค.ระดับเลยกฎเกณฑ์สังคม (อายุประมาณ ๒๐ ปีขึ้นไป)

ขั้นที่ ๕ ใช้สัญญาสังคมเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

ขั้นที่ ๖ ใช้หลักการจริยธรรมสากลเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ

โคลเบอร์ก มีความเชื่อว่ากฎเกณฑ์ที่คนเราใช้ตัดสินความถูกผิดของการกระทำจะพัฒนาเป็นขั้นๆ ขึ้นต่ำกว่าไปสูงขึ้นสูงกว่า ทีละ ๑ ขั้น ไม่มีการย้อนขึ้น ไม่มีการข้ามขั้นและไม่มีการเร่งขึ้น

ตามทฤษฎีของโคลเบอร์กจริยธรรมแต่ละขั้นเป็นผลของการคิดไตร่ตรองในการคิดไตร่ตรองจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลที่น่ามาพิจารณาส่วนหนึ่งเป็นความเข้าใจของตนเองเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ และอีกส่วนหนึ่งเกิดจากประสบการณ์ทางสังคมที่ได้รับใหม่โดยเฉพาะข้อมูลที่ได้จากการรับฟังทฤษฎีของผู้อื่นซึ่งอยู่สูงกว่าระดับพัฒนาการของตน ๑ ขั้นหากข้อมูลต่างๆ เหล่านี้มีความขัดแย้งไม่ลงรอยกันความรู้สึกไม่สมดุลก็จะเกิดขึ้นทำให้ผู้ตกอยู่ในสภาพไม่สมดุลนี้ต้องปรับตัวเองโดยการสำรวจและจัดระเบียบความคิดความเข้าใจของตนใหม่มีการจำแนกประเด็นปัญหาต่างๆ ให้มีความชัดเจนและละเอียดมากขึ้นและมีการบูรณะประเด็นต่างๆ เข้าด้วยกันเป็นความเข้าใจใหม่ที่สามารถอธิบายสิ่งต่างๆ ได้ดีขึ้นความเข้าใจใหม่เกิดจากการจัดระเบียบทางความคิดเป็นโครงสร้างทางความคิดใหม่ซึ่งแตกต่างจากเดิมกระบวนการจำแนกและบูรณะจึงเป็นกลไกของการพัฒนาจริยธรรมผลของกระบวนการนี้ ทำให้เกิดความเข้าใจใหม่ขึ้นมาแทนที่ความเข้าใจเก่า จริยธรรมใหม่นี้จัดอยู่ในขั้นสูงกว่าจริยธรรมเก่าและแตกต่างจากจริยธรรมเก่าในเชิงคุณภาพอย่างสิ้นเชิง

เชวง เตชะโกศยะ ได้ให้แนวคิดในเรื่องการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม ให้กับเยาวชนเอาไว้ว่า คนเราถ้าไม่มีความรู้ลึกผูกพันต่อพ่อแม่ ต่องานต่อแผ่นดิน และสิ่งแวดล้อมที่มีต่อเขาจะสอนเท่าใดก็คงไม่มีประโยชน์ เพราะเขาจะเกิดความเสี่ยงในหน้าที่ ในคุณค่าของชีวิต คุณค่าของความเป็นมนุษย์ย่อมเป็นไปไม่ได้เพราะแม้ชีวิตของเขาเอง เขาก็ไม่รับผิดชอบเสียแล้วเขาจะไปรับผิดชอบในหน้าที่ของเขาที่ต้องทำความดีและให้ความดีแก่สังคมที่ได้รับประโยชน์ได้อย่างไร ดังนั้น คุณธรรม-จริยธรรม จึงเป็นตัวผล ที่จะต้องสร้างด้วยเหตุคือให้ความรู้ ความเข้าใจแก่เขาเป็นอย่างดีนั่นเองและมีผู้ใหญ่ที่เป็นแบบอย่างที่ดีด้วย การปลูกฝังคุณธรรม-จริยธรรมจำเป็นต้องมีครู ๓ สถานะ เป็นต้นเหตุคือครูที่บ้าน ครูที่โรงเรียน/สถานศึกษา และครูที่เป็นคำสอนในศาสนา เพราะบุคคล ๓ จำพวกนี้ ซึ่งหมายถึง ๑) บุพการี ๒) ครู และ ๓) พระสงฆ์ เท่านั้นที่อยากเห็นบุคคลอื่นได้ดีถ้าขาดเหตุ หรือเหตุไม่ครบถ้วนผลคือคุณธรรม-จริยธรรม ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้หรือไม่สมบูรณ์นั่นเอง เรามักจะเอาผลกลับมาเป็นเหตุคือเอาจริยธรรม หรือศีลธรรมไปสอนเขาโดยตรงจริยธรรม ทำให้ศีลธรรมและ คุณธรรมอื่นๆ ย่อมเกิดขึ้นไม่ได้หรือมีขึ้นได้น้อยเต็มที^{๕๒}

วิธีปลูกฝังจริยธรรม ตามทฤษฎีของทฤษฎีการให้เหตุผลทางจริยธรรม (Moral Reasoning) ที่เสนอโดยโคลเบอร์ก การปลูกฝังจริยธรรม คือการพัฒนาผู้เรียนให้มีกฎเกณฑ์การตัดสินใจถูกผิดด้วยเหตุผลในระดับสูงและอย่างน้อยก็ให้อยู่ในระดับกฎเกณฑ์สังคมตามทฤษฎีนี้การพัฒนาจริยธรรมไม่อาจกระทำด้วยการสอน ไม่กระทำด้วยการแสดงตัวอย่างให้ดู และไม่อาจกระทำด้วยวิธีการเรียนรู้ต่างๆ จริยธรรมสอนกันไม่ได้ จริยธรรมพัฒนาขึ้นมาด้วยการนึกคิดของแต่ละคนตามลำดับขั้นและตามระดับพัฒนาการทางปัญญาซึ่งผูกพันกับอายุ ดังนั้นหากยังไม่ถึงวัยอันสมควร จริยธรรมบางอย่างก็จะไม่เกิด

การพัฒนาจริยธรรมกระทำได้ด้วยการเปิดโอกาสให้บุคคลได้รับรู้ทฤษฎีของผู้อื่นซึ่งมีจริยธรรมอยู่ในขั้นสูงกว่า ๑ ขั้นและเปิดโอกาสให้บุคคลทดลองแสดงบทบาทของผู้อื่นโดยเฉพาะบทบาทผู้อื่นที่มีต่อบุคคลนั้นเพื่อให้มีโอกาสประสพกับทฤษฎีที่ขัดแย้งกับโครงสร้างความคิดทางจริยธรรมเดิมของตนในจังหวะที่เกิดความขัดแย้งนี้หากมีการชี้แนะที่เหมาะสมก็จะช่วยให้บุคคลพัฒนาเหตุผลทางจริยธรรมให้สูงขึ้นได้

กิจกรรมที่เป็นหัวใจของการพัฒนาจริยธรรมตามทฤษฎีการให้เหตุผลทางจริยธรรม (Moral Reasoning) ของโคลเบอร์ก คือ การอภิปรายแลกเปลี่ยนทฤษฎี ในการปลูกฝังจริยธรรมในชั้นเรียน การอภิปรายจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุด

^{๕๒}เชวง เตชะโกศยะ อังโน สุริยวิภา ไชยพันธ์, การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมให้นักเรียน, (งานมาตรฐานการศึกษา ฝ่ายบริหารวิชาการ : RBAC, ๒๕๕๒), หน้า ๕.

เมื่อเปรียบเทียบกับวิธี การทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) แล้ว วิธีการให้เหตุผลทางจริยธรรม (Moral Reasoning) เป็นการปลูกฝังจริยธรรมที่มีเป้าหมายและมีส่วนของการชักนำมากกว่าวิธีการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) อย่างไรก็ดี สิ่งที่ถูกชักนำให้เปลี่ยนแปลง ได้แก่ เหตุผลของการกระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การเน้นที่เหตุผลที่ทำให้เกิดปัญหาตามมา ๒ ประการ คือ^{๕๓}

๑. เหตุผลทางจริยธรรมอาจไม่สัมพันธ์กับพฤติกรรมทฤษฎีการให้เหตุผลทางจริยธรรม (Moral Reasoning) ของโคลเบิร์กก็ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์กับพฤติกรรมเลยก็ได้ เพราะพฤติกรรมหนึ่งๆ สามารถอธิบายด้วยเหตุผลต่างๆ ได้และในทางกลับกันเหตุผลทางจริยธรรมหนึ่งๆ ก็สามารถอธิบายด้วยเหตุผลต่างๆ ได้เช่นกันพฤติกรรมการขโมยสามารถอธิบายด้วยเหตุผลหลายประการและเหตุผลต่างๆ ก็อยู่ในขั้นต่างๆ ที่สูงไม่เท่ากันด้วย ดังนั้นการใช้เหตุผลเกี่ยวกับการขโมยที่อยู่ในขั้นการพัฒนาการที่ต่างกันจึงไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กับการขโมยหรือไม่ขโมย

๒. เหตุผลทางจริยธรรมอาจเป็นเพียงข้อแก้ตัวที่เราเรียนรู้ตั้งแต่เริ่มพูดได้ว่าพฤติกรรมทางวาจามีความสัมพันธ์กับผลกรรมที่บังเกิดกับตนเมื่ออยู่ในสภาพที่อาจได้รับผลกรรมทางลบซึ่งไม่น่าปรารถนาคนเราก็เรียนรู้ที่จะหลีกเลี่ยงผลกรรมเหล่านี้และวิธีการหนึ่งที่ใช้ได้ผลคือ การใช้คำพูดอธิบายสาเหตุของตน เช่น มิได้เจตนาทำบ้าง หรือทำเพื่อเจตนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งถือได้ว่าเป็นเจตนาดีบ้าง เหตุผลแก้ตัวทำนองนี้เรียนรู้ได้ไม่ยาก ทุกคนเรียนรู้ได้และดูเหมือนว่าทุกคนก็เคยใช้พฤติกรรมทำนองนี้ช่วยตัวเองในโอกาสต่างๆ ความสามารถในการอธิบายสาเหตุของพฤติกรรมตนเองเพื่อเอาตัวรอดนี้ สัมพันธ์กับพัฒนาการทางปัญญา ผู้ที่ฉลาดกว่าและมีประสบการณ์มากกว่า ก็จะสามารถหาเหตุผล อธิบายการกระทำทั้งของตนเองและของผู้อื่นได้อย่างแนบเนียนสมเหตุสมผลและเป็นที่ยอมรับของผู้อื่นมากกว่า แต่ในการปลูกฝังจริยธรรมเราต้องการปลูกฝังพฤติกรรมการให้เหตุผลในทำนองที่กล่าวมานี้

๓. การปลูกฝังจริยธรรมด้วยการปรับพฤติกรรม

การปรับพฤติกรรม คือ การนำแนวความคิดของกินเนอร์ในเรื่องกฎแห่งผลมาใช้อย่างเป็นระบบเพื่อทำการปรับพฤติกรรมของบุคคล หลักการนี้อาจจะใช้ทั้งการเสริมแรงทางบวกและการเสริมแรงทางลบประกอบกัน อย่างไรก็ตามจากการศึกษาวิจัยของทิฟเนอร์และคณะ พบว่าในหลาย ๆ ครั้งที่การใช้หลักดังกล่าวไม่เกิดผลนั่นก็คือแม้จะใช้หลักการชม แต่ผู้เรียนก็ยังคงมีการกระทำผิดต่อไปดังนั้นการใช้หลักดังกล่าวควรจะใช้ร่วมกับเทคนิคอื่นๆ ด้วย

^{๕๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑-๙๒.

หลักการชมที่มีประสิทธิภาพควรมีลักษณะดังนี้^{๔๔} (๑) ควรชมพฤติกรรมที่สมควรได้รับการยกย่อง (๒) ระบุพฤติกรรมที่สมควรยกย่องอย่างชัดเจน (๓) ชมด้วยความจริงใจ

การปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) เป็นการประยุกต์หลักการเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล วิธีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) ใช้ได้ผลดีในการสร้างและรักษาพฤติกรรมที่พึงปรารถนาและในการลดพฤติกรรมไม่น่าปรารถนาดังนั้นวิธีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) จึงถือเป็นวิธีปลูกฝังจริยธรรมวิธีหนึ่ง

แนวความคิดพื้นฐาน วิธีการของการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) ตั้งอยู่บนรากฐานของความเชื่อว่า พฤติกรรมของคนเราถูกควบคุมโดยเงื่อนไขการเสริมแรงและเงื่อนไขการลงโทษ หากกำหนดให้พฤติกรรมหนึ่งๆ เช่น กล้าแสดงออกสัมพันธ์กับการได้รับสิ่งที่ดีกระตุ้นการเป็นเงื่อนไขการเสริมแรงพฤติกรรมกล้าแสดงออกก็จะเกิดด้วยความถี่สูงขึ้นในทางกลับกันหากกำหนดให้พฤติกรรมดังกล่าวนี้สัมพันธ์กับการได้รับสิ่งที่ไม่ต้องการเป็นเงื่อนไขการลงโทษพฤติกรรมก็จะค่อยๆ หดหายไป

วิธีปลูกฝังจริยธรรม ตามแนวความคิดนี้ หากต้องการปลูกฝังพฤติกรรมใดก็ต้องจัดเงื่อนไขต่าง ๆ เพื่อให้ผู้กระทำพฤติกรรมนั้นได้รับแรงเสริมและถ้าหากต้องการลดพฤติกรรมใดก็ต้องจัดเงื่อนไขต่าง ๆ เพื่อให้ผู้กระทำพฤติกรรมนั้นไม่ได้รับแรงเสริมหรืออาจได้รับการลงโทษด้วยก็ได้แต่นักทฤษฎีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) เสนอว่าควรใช้เงื่อนไขการเสริมแรงมากกว่าเงื่อนไขการลงโทษเพราะการลงโทษอาจทำให้เกิดผลเสีย เช่น การลักลอบการหลีกเลี่ยงตลอดจนการต่อต้าน

ขั้นตอนของการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) ในการปลูกฝังพฤติกรรมที่พึงปรารถนา หรือลดพฤติกรรมไม่พึงปรารถนาอาจทำได้ ดังต่อไปนี้

๑. กำหนดพฤติกรรมที่พึงปรารถนาหรือพฤติกรรมที่ไม่พึงปรารถนา

๒. กำหนดผลกรรมที่ผู้ปลูกฝังจริยธรรมสามารถบันดาล ให้เกิดกับผู้กระทำได้ ควรเน้นที่ผลกรรมทางบวกให้มากที่สุด

๓. นำพฤติกรรมในข้อ ๑ และผลกรรมใน ข้อ ๒ มาสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ เรียกว่าเงื่อนไขการเสริมแรงและให้พฤติกรรมที่พึงปรารถนาได้รับแรงเสริมและให้พฤติกรรมไม่พึงปรารถนาไม่ได้รับแรงเสริม

๔. ให้และระงับการให้แรงเสริมตามเงื่อนไขในข้อ ๓ แล้วติดตามสังเกตการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรม

๕. ประเมินผลและปรับปรุงเงื่อนไข วิธีการปลูกฝังจริยธรรมด้วยการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) แตกต่างจากวิธีการทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value

^{๔๔} วัฒนา ปุณณฤทธิ์, เข้าถึงวันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๕๓, <http://www.poonyarit.com/article>.

Clarification) และ การให้เหตุผลทางจริยธรรม (Moral Reasoning) อย่างหน้ามือเป็นหลังมือ การทำค่านิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) และการให้เหตุผลทางจริยธรรม (Moral Reasoning) เน้นที่ความเข้าใจของบุคคลเกี่ยวกับกฎเกณฑ์การตัดสินใจความถูกต้องของพฤติกรรมแต่การปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) เน้นที่พฤติกรรมจริยธรรมตามธรรมชาติของนักทฤษฎีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) เป็นกฎเกณฑ์ที่อยู่ภายนอกในรูปเงื่อนไขการเสริมแรงและเงื่อนไขการลงโทษ ดังนั้นการปลูกฝังจริยธรรมก็กระทำโดยการสร้างเงื่อนไขดังกล่าวนี้ให้เกิดขึ้นแล้วผู้ตกอยู่ในเงื่อนไขก็มีพฤติกรรมตามที่ต้องการ

วิธีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) ใช้อย่างแพร่หลายในโรงเรียน เช่น ในประเทศไทยก็มีความสนใจในวิธีนี้ในระดับสูง กรมวิชาการของกระทรวงศึกษาธิการก็เผยแพร่และสนับสนุนให้ครูในโรงเรียนใช้วิธีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) นี้ ในการปลูกฝังจริยธรรมแก่นักเรียนอย่างไรก็ดี วิธีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) ก็ยังมีปัญหาในประเด็นต่อไปนี้

๑. การปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) ไม่คำนึงถึงความเข้าใจเกี่ยวกับกฎเกณฑ์ในการตัดสินใจความถูกต้อง นักทฤษฎีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) เน้นเฉพาะพฤติกรรมที่แสดง เมื่อเปลี่ยนเงื่อนไขของการเสริมแรงและการลงโทษแล้วเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามที่ต้องการก็เป็นที่น่าพอใจ นักทฤษฎีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) จะไม่สนใจว่าเกิดการเปลี่ยนแปลงในความเข้าใจเกี่ยวกับกฎเกณฑ์การตัดสินใจความถูกต้องหรือไม่

การเน้นที่พฤติกรรมเช่นที่กล่าวมานี้ เป็นการมองข้ามความสำคัญของความเข้าใจกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมเป็นไปได้อย่างไรที่เราจำใจทำตามเงื่อนไขผลกระทบที่ครอบงำตนอยู่แต่ใจจริงแล้วต้องการเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขนี้ให้ตามที่ตนคิดว่าถูกต้องและดีงามกว่า

๒. ความสามารถในการควบคุมเงื่อนไขของผลมีจำกัดในแต่ละขณะบุคคลอยู่ภายใต้การครอบงำของเงื่อนไขการเสริมแรงและเงื่อนไขการลงโทษหลายเงื่อนไขในกรณีที่เป็นนักเรียนเงื่อนไขที่ครอบงำก็มี อาทิ เงื่อนไขการยอมรับเพื่อน เงื่อนไขการให้ความรักและความอุปการะของพ่อแม่ เงื่อนไขการเสริมแรงและการลงโทษของครูและเงื่อนไขการเสริมแรงและการลงโทษของสังคม ดังนั้น หากครูใช้วิธีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) ในการปลูกฝังจริยธรรม สิ่งที่ครูทำได้ก็จำกัดเฉพาะเงื่อนไขของครูเท่านั้น ส่วนเงื่อนไขอื่นๆ ย่อมยากแก่การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นปัญหาของการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) นักทฤษฎีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) ก็ตระหนักเกี่ยวกับเรื่องนี้ดี

๔. การปลูกฝังจริยธรรมด้วยการเรียนรู้ทางสังคม

ทฤษฎีการเรียนรู้พฤติกรรมจริยธรรมตามแนวคิดของแบนดูรา แบนดูรา (Bandura) นักจิตวิทยาสังคม อธิบายว่า พฤติกรรมส่วนใหญ่ของคนในสังคมเกิดจากการเรียนรู้

โดยการสังเกตจากตัวแบบ ทั้งตัวแบบในชีวิตจริง หรือตัวแบบที่เป็นสัญลักษณ์ ทั้งนี้ตัวแบบจะทำหน้าที่ทั้งสร้างหรือพัฒนาพฤติกรรมจริยธรรม และจะทำหน้าที่ในการระงับ พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ เด็กปฐมวัยจึงเรียนรู้พฤติกรรมจริยธรรมจากตัวแบบ ผู้ใหญ่และสังคมจึงเป็นตัวแบบที่เด็กดูสังเกตและลอกแบบ การสอนจริยธรรมในแนวคิดนี้คือ การสร้างและเลือกตัวแบบที่ดีให้เด็กได้สังเกต สำหรับกระบวนการในการพัฒนาการเรียนรู้พฤติกรรมจริยธรรมตามแนวคิดนี้มี ๔ ขั้นตอนคือ^{๕๕} ขั้นตอนที่ ๑ กระบวนการตั้งใจ เป็นการที่เด็กได้เห็นตัวแบบที่น่าสนใจ ดังนั้นตัวแบบจึงต้องแสดงพฤติกรรมจริยธรรมที่ชัดเจน ไม่ซับซ้อน และเมื่อเด็กสนใจแสดงพฤติกรรมที่ดีจะต้องมีการเสริมแรง เพื่อให้เด็กเกิดพฤติกรรมซ้ำ ขั้นตอนที่ ๒ กระบวนการเก็บจำ เมื่อเด็กสังเกตเห็นตัวแบบแสดงพฤติกรรมที่ดี และได้รับการยกย่องชมเชย และได้เห็นตัวแบบแสดงพฤติกรรมบ่อย ๆ เด็กเกิดความสนใจต้องการแสดงพฤติกรรมเช่นเดียวกับตัวแบบ เด็กจะหาวิธีเก็บและจดจำข้อมูลการแสดงพฤติกรรมที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ ขั้นตอนที่ ๓ กระบวนการกระทำ เมื่อเด็กจดจำข้อมูลได้และเก็บไว้ในความคิดเมื่อเผชิญสถานการณ์ เด็กจะนำข้อมูลมาแสดงเป็นพฤติกรรมที่ใกล้เคียงกับพฤติกรรมของตัวแบบ เพื่อให้ได้ผลเหมือนตัวแบบ ขั้นตอนที่ ๔ กระบวนการภูมิใจ เมื่อเด็กสังเกตตัวแบบและจดจำข้อมูลไว้ และเมื่อเผชิญสถานการณ์ ถ้าหากมีการภูมิใจและเด็กคาดว่าจะได้รับการเสริมแรง เด็กจะแสดงพฤติกรรมออกมา ดังนั้นถ้าหากเด็กแสดงพฤติกรรมดี จึงควรได้รับผลในลักษณะการเสริมแรงเหมือนตัวแบบได้รับ การภูมิใจจึงเป็นสิ่งสนับสนุนให้เด็กแสดงพฤติกรรมจริยธรรม

นอกจากนี้ สุภัททา ปิณฑะแพทย์ ได้ให้แนวคิดในการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม การปลูกฝังพื้นฐานด้านชีวิตและสังคม การปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมในการดำรงชีวิต ทางด้านสังคมก็จะนำ พระธรรมที่เป็นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นหลักในการคิด และการแก้ปัญหาในเชิงคุณธรรมจริยธรรม การอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างมีความสุข ภายใต้กฎเกณฑ์ของสังคมและจิตสำนึกที่ดีต่อตนเองและผู้อื่น^{๕๖}

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) ถือว่าจริยธรรมเป็นความเข้าใจเกี่ยวกับกฎเกณฑ์สำหรับการประเมินความถูกต้องของพฤติกรรม กฎเกณฑ์เหล่านี้เกิดจากการเรียนรู้

แนวความคิดพื้นฐานการเรียนรู้ของมนุษย์ ส่วนหนึ่งเกิดจากประสบการณ์ตรงของตนเอง ส่วนหนึ่งเกิดจากการสังเกตพฤติกรรมของผู้อื่นเป็นการเรียนด้วยการสังเกตและอีกส่วน

^{๕๕} เข้าถึงวันที่ ๒๕ กันยายน ๒๕๕๓, <http://www.arit.rru.ac.th/arit>.

^{๕๖} สุภัททา ปิณฑะแพทย์, "แนวทางการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรม" ในรวมบทความวิชาการและประสบการณ์การสอดแทรกคุณธรรมจริยธรรมในการสอน, (สาขาวิชาระบบสารสนเทศคอมพิวเตอร์ คณะบริหารธุรกิจ มหาวิทยาลัยรังสิต, ๒๕๕๒), หน้า ๑๘๗.

หนึ่งเกิดจากการฟังคำบอกเล่าและการอ่านสารบันทึกของผู้อื่น การเรียนรู้ประเภทหลังนี้ช่วยให้มนุษย์มีความรู้ว่าจะทำอะไรอย่างกว้างขวางและอย่างรวดเร็ว

ผลของการเรียนรู้อยู่ในรูปของความเชื่อว่า อะไรสัมพันธ์กับอะไรอย่างไร โดยเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมกับผลกรรม ความเชื่อนี้ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องกับความเป็นจริง ทั้งนี้เป็นเพราะความสามารถในการสังเกตและการคิดของมนุษย์ ยังมีข้อบกพร่องอยู่มากและความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมกับผลกรรมที่เกิดขึ้นจริงก็มีความซับซ้อน นอกจากนี้ก็ยังมีเชื่ออีกหลายอย่างที่เกิดจากคำบอกเล่าของผู้อื่น โดยเฉพาะคำบอกเล่าที่โน้มน้าวใจและมีความเชื่อถือสูง คำบอกเล่าเหล่านี้จำนวนไม่น้อยทดสอบกับความเป็นจริงไม่ได้ คำสอนของศาสนาส่วนใหญ่อยู่ในประเภทนี้

ความเชื่อของมนุษย์มีอำนาจในการกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ จะเห็นได้จากตัวอย่างการยอมอดทนต่อความทุกข์ยากลำบากในปัจจุบันด้วยความเชื่อว่าจะทำให้ได้รับความสุขในอนาคตและตัวอย่างการยอมตายเพื่อชีวิตที่ดีกว่าในภพต่อไป

หลักการสำคัญของการปลูกฝังจริยธรรม ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) คือการจัดประสบการณ์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งได้แก่ตัวอย่างและคำบอกให้ผู้เรียนเกิดความเชื่อว่า พฤติกรรมอะไรนำไปสู่ผลกรรมอะไรและผลกรรมนั้นนำปารณาเพียงไร การจัดเงื่อนไขสิ่งแวดล้อมทางสังคมเพื่อให้เกิดการเรียนรู้จริยธรรมนี้ จะต้องจัดให้มีการสอดคล้องกันทั้งประสบการณ์ตรง ตัวอย่างและคำบอกและถ้าหากคำบอกมีลักษณะเป็นการชี้แนะให้ผู้เรียนมองเห็นความสัมพันธ์ต่างๆ จากประสบการณ์ตรงและจากตัวอย่างที่ประสบด้วยแล้ว การเรียนรู้ก็จะเกิดในลักษณะที่ตรงเป้าและมีประสิทธิผลมากขึ้น

การเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) เป็นภาคขยายของทฤษฎีการปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) เน้นเงื่อนไขทางสังคมซึ่งอยู่ภายนอกบุคคลแต่ขณะเดียวกันก็เน้นที่ความเข้าใจของบุคคลเกี่ยวกับเงื่อนไข ผลกรรมที่มีอยู่ในสังคม ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) จึงมีความสมบูรณ์มากที่สุดใบบรรดา ๔ ทฤษฎีที่ได้เสนอมานี้

อย่างไรก็ดี ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) ก็มีประเด็นปัญหาที่จะต้องพิจารณา ดังนี้^{๕๗}

๑. การเน้นที่ผลกรรมเป็นการปลูกฝังลัทธิประโยชน์นิยมโดยตามทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) เราจะทำหรือไม่ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ขึ้นอยู่ที่ความเชื่อของตนว่าทำแล้วได้รับผลกรรมอะไรบ้าง หากคิดว่าจะได้รับกรรมทางบวกมากกว่าก็จะทำและหากคิดว่าจะได้รับผลกรรมทางลบมากกว่าจะไม่ทำ การสอนให้มนุษย์ตัดสินใจเช่นนี้ ก็เท่ากับการสอนว่า

^{๕๗}นางวรรณพร มุมกระโทก, รายงานการใช้สื่อประสมในการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมของนักเรียนชั้นอนุบาล ๒ โรงเรียนเทศบาล ๒, (วัดศรีบูรรัตนาราม), (กองการศึกษา เทศบาลเมืองสระบุรี, มปป.), หน้า ๑๘.

อะไรที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนจงทำ ท่านพุทธทาสภิกขุ เรียกว่า ลัทธิประโยชน์นิยมไทยและเป็นลัทธิที่ไม่นำปลุกฝังเพราะจริยธรรมหลายอย่างควรเป็นแบบปรมาตมธรรมาธิปไตย คือเป็นแบบสมบูรณ์ถูกต้องไม่ว่ากรณีใดๆ มากกว่า เช่น การพูดความจริงเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ไม่ว่าจะเกิดผลอย่างไรแก่ผู้พูดก็ตาม

ต่อข้อวิจารณ์นี้ นักทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) อาจตอบได้ว่าจริยธรรมที่จะถือเป็นปรมาตมได้ก็จะต้องเป็นจริยธรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้กระทำเสมอไม่ว่ากรณีใดๆ ปัญหาอยู่ที่ว่าในสังคมปัจจุบัน เรามีจริยธรรมที่เข้าเกณฑ์ดังกล่าวนี้เพื่อจัดเป็นปรมาตมธรรมหรือไม่ หากมีเราก็สามารถนำจริยธรรมเหล่านั้นมาปลุกฝังตามวิธีการของการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) ได้

๒. ผู้ปลุกฝังจริยธรรมต้องปฏิบัติตนเป็นตัวอย่าง วิธีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) จะได้ผลมากน้อยเพียงใดอยู่ที่ผู้ปลุกฝังจริยธรรมได้ปฏิบัติตนตามที่พราสอนหรือไม่ ในการสอนให้นักเรียนมีความซื่อสัตย์สุจริตครูได้แสดงความซื่อสัตย์สุจริตและเจ้าหน้าที่บ้านเมืองได้แสดงความซื่อสัตย์สุจริตให้นักเรียนดูเป็นตัวอย่างตลอดเวลาหรือไม่ หากผู้ปลุกฝังจริยธรรมขาดการบังคับตนเองให้ทำตามที่ตนพราสอนแล้ว จริยธรรมก็จะเกิดได้ยากแต่การบังคับตนเองก็มีใช้จะกระทำได้ง่ายๆ เช่นกัน

คำตอบจากทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) ก็คือผู้ที่ไม่อาจทำตนเป็นตัวอย่างที่ดีของการประพฤติปฏิบัติไม่ควรเป็นผู้ปลุกฝังจริยธรรมจะเป็นได้ก็แต่ตัวอย่างการประพฤตินิชอบที่ควรแก่การประนามเท่านั้น

วิธีปลุกฝังจริยธรรมที่ได้เสนอมาทั้ง ๔ วิธี คือการทำคำนิยมให้ชัดเจน (Value Clarification) การให้เหตุผลทางจริยธรรม (Moral Reasoning) การปรับพฤติกรรม (Behavior Modification) และการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) มีลักษณะที่แตกต่างกัน ทั้งนี้เพราะเกิดจากความคิดพื้นฐานเกี่ยวกับจริยธรรมคืออะไรและเกิดได้อย่างไรที่แตกต่างกันบางวิธีเน้นที่ความเข้าใจบุคคลและบางวิธีเน้นที่เงื่อนไขภายนอกบุคคลและมีวิธี การเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning) เท่านั้น ที่คำนึงทั้งความเข้าใจและเงื่อนไขภายนอก

๒.๔ พระพุทธศาสนากับการศึกษาของไทย

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันพระสงฆ์ทำหน้าที่พัฒนาการศึกษาและส่งเสริมคุณภาพชีวิตของประชาชนอย่างกว้างขวางและได้ผล ทั้งนี้เพราะตามประเพณีและวัฒนธรรมไทยโดยทั่วไป พระสงฆ์เป็นผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นครูของเด็กวัดและเป็นแบบอย่างของผู้ประพฤติดีประพฤติชอบอันควรแก่การเคารพกราบไหว้ของสังคมชาวพุทธ พระสงฆ์จึงสามารถถ่ายทอดความรู้ต่างๆ ในพุทธศาสนา เช่น ความรู้เกี่ยวกับหลักพุทธธรรม จริยธรรม และการประกอบอาชีพการงานเป็นต้น แก่ประชาชนทำให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจหลักธรรมทางพุทธศาสนาสามารถนำหลักธรรมดังกล่าวมาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตให้

ประสบการณ์ สุข ความเจริญและเลือกประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นได้นอกจากนั้น พระสงฆ์ยังมีเวลาว่างมากกว่าฆราวาส เพราะไม่จำเป็นต้องดิ้นรนหาเลี้ยงชีวิตหรือมีภาระความรับผิดชอบในการดำรงชีวิตและอาชีพการงาน เมื่อว่างจากสมณกิจ เช่น การบิณฑบาต การสวดมนต์และการทบทวนข้อธรรม เป็นต้น พระสงฆ์ก็สามารถใช้เวลาเพื่อช่วยเหลือฆราวาสในด้านต่าง ๆ ได้ปัจจุบันพระสงฆ์ได้ให้การศึกษาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของฆราวาสในรูปของพระธรรมทูต พระธรรมจาริกและเป็นผู้สอนในโรงเรียนพุทธศาสนาวัดนาทิตย

การศึกษาของไทยได้เริ่มพัฒนาขึ้นทัดเทียมอารยประเทศตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน พ.ศ. ๒๔๒๗ พระองค์ทรงให้สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้จัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นในวัดโดยถือตามประเพณีนิยมของราษฎรที่มักส่งบุตรหลานไปศึกษาเล่าเรียนกับพระสงฆ์ในวัดกันอยู่เสมอ นอกจากนั้นวัดมักตั้งอยู่ในเขตชุมชน สะดวกต่อการเดินทางไปศึกษาเล่าเรียน โรงเรียนวัดแห่งแรกที่ทรงจัดตั้งขึ้นคือโรงเรียนวัดมหรณพาราม^{๕๕}

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) กล่าวว่าหากจัดการศึกษาในฐานะที่เป็นธรรมะ จัดธรรมะให้เป็นระบบการศึกษาแล้ว มนุษย์ก็จะเป็นมนุษย์ที่มีจิตใจสูงอยู่เหนือปัญหาทั้งปวง หลักการศึกษาในทางพระพุทธศาสนาเมื่อกล่าวโดยสรุปแล้วมี ๓ ประการ ได้แก่ การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องศีล การศึกษาเกี่ยวกับเรื่องสมาธิและการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องปัญญา ระบบการศึกษาของพระพุทธศาสนาทั้ง ๓ ประการนี้หากเราศึกษาให้เข้าใจเป็นอย่างดีแล้ว จะสามารถเอาไปประยุกต์เข้ากับการศึกษาได้ทุกแขนง พระพุทธศาสนาถูกจัดเป็นวิชาสำหรับเรียนรู้โดยสถานะหลัก ๒ อย่างคือ ในฐานะที่เป็นระบบจริยธรรมสำหรับประชาชนส่วนใหญ่หรือเป็นแหล่งคำสอนจริยธรรมของประชากรแทบทั้งหมดของประเทศและในฐานะที่เป็นส่วนประกอบสำคัญของวัฒนธรรมไทยทั้งในด้านวัตถุธรรมและในด้านนามธรรมซึ่งมีอิทธิพลครอบคลุมมากที่สุดอย่างหนึ่งในวิถีชีวิตของคนในสังคม ลักษณะของสังคมไทยหากมองในแง่พระพุทธศาสนาแล้วจะพบว่าด้วยอิทธิพลของพระพุทธศาสนาทำให้สังคมไทยมีลักษณะดังนี้

๑. เป็นสังคมที่มีความกรุณาเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน
๒. เป็นสังคมที่ไม่มีชนชั้นตายตัว เพราะเชื่อในหลักของกรรมว่า คนอาจได้รับผลดีหรือชั่วตามกรรม ไม่ว่าจะอยู่ชนชั้นใดก็ตาม
๓. เป็นสังคมกสิกรรม เพราะไม่นิยมประกอบอาชีพที่ผิดหลักธรรม ซึ่งพระพุทธศาสนาห้ามไว้ ๕ ประการคือ ค้าอาวุธ ค้ามนุษย์ ค้าขายสัตว์สำหรับฆ่าเป็นอาหาร ค้าน้ำเมา ค้ายาพิษ

^{๕๕}มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๔.), หน้า ๑๒๕.

๔. เป็นสังคมที่มีความคิดกว้างขวาง เพราะหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเป็น
หลักธรรมสากล ยอมรับความคิดของชนกลุ่มอื่นๆ^{๕๙}

เมื่อคนไทยจัดการศึกษาขึ้น การศึกษาของไทยก็เกิดขึ้นในสังคมที่มีพระพุทธศาสนา
เป็นพื้นฐานสิ่งที่คนไทยสมัยแรกๆ เรียนจึงเป็นสิ่งที่มีความรู้พื้นฐานมาจากพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น พื้นฐานประการ
แรกของการศึกษาของไทยนั้นคือพื้นฐานทางปรัชญาหรือความมุ่งหมายอันสูงสุดของการศึกษาซึ่งเป็น
ปรัชญาที่เน้นเอกลักษณ์ของสังคมไทยและเน้นของหมู่บ้านคู่มือง คือพระพุทธศาสนานั้นเอง พื้นฐาน
ทางจิตวิทยาซึ่งเป็นเรื่องของตัวผู้เรียนเป็นสำคัญก็สามารถศึกษาและนำความรู้จากพระพุทธศาสนามาใช้
ในการพัฒนาจิตใจได้เช่นกัน ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พื้นฐานของการศึกษาทั้งในด้านปรัชญา สังคมวิทยา
จิตวิทยาที่จะนำมาใช้เป็นแนวทางเพื่อจัดการศึกษาของไทยเรานั้นมีอยู่อย่างพร้อมมูลบริบูรณ์ใน
พระพุทธศาสนา

๒.๔.๑ ความหมายของการศึกษาตามทัศนะทางพระพุทธศาสนา

คำว่า “การศึกษา” ในภาษาสันสกฤตใช้คำว่า “ศิกฺษา” ส่วนภาษาบาลีใช้คำว่า
“สิกฺษา” แปลว่า ทำให้แห้ง หมายถึงการทำให้กิเลส หรือสิ่งชั่วร้ายให้หายไป ตามรูปศัพท์แล้ว
อาจแยกออกพิจารณาตามแนวพระพุทธศาสนาได้ ๒ ความหมายคือ^{๖๐}

๑. หมายถึง เครื่องมือให้มองเห็นตัวเอง (สยัม เตน อิภฺยตฺติ สิกฺษา : Self evidence)
คือการเข้าใจคุณภาพของตัวเอง รู้ว่าตัวเองมีพลัง มีศักยภาพแต่ไหนเพียงไร มีความสามารถ
อย่างไร และควรใช้อย่างไร เป็นต้น ซึ่งก็คือ การรู้ตนเองในทุก ๆ ด้าน เช่น ในการประกอบ
อาชีพ ต้องรู้ว่าตัวเองมีความรู้ ความถนัด ความสามารถในด้านใดก็ประกอบอาชีพในด้านนั้น
เป็นต้น การมองเห็นตัวเองนี้ จะทำให้มนุษย์รู้จักตัวเอง และสามารถนำตัวเองเข้าไปสัมพันธ์กับ
สิ่งต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม หน้าที่ของการศึกษาตามความหมายนี้ คือ การช่วยให้ค้นพบตัวเอง

๒. หมายถึง เครื่องมือทำให้มองเห็นความจริง (สจฺจํ เตน อิภฺยตฺติ สิกฺษา : Self
realization) คือ มีความเข้าใจในสภาพของตนเองและสิ่งต่าง ๆ อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน หรือการ
มองเห็นความจริงตามความเป็นจริง

จะเห็นว่า พระพุทธศาสนาสอนให้มนุษย์พยายามเข้าใจธรรมชาติให้มากที่สุด ทั้ง
ธรรมชาติที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์เองและธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ที่ล้อมรอบตัวมนุษย์ หรือที่ไป
สัมพันธ์เข้า อย่างเช่น คำสอนเรื่อง ยถาภูตญาณ คือ การรู้ตามที่เป็นได้แก่ตัวธรรมชาติจริง ๆ

^{๕๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ศาสนาและเยาวชน, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙),
หน้า ๒๗๗ - ๒๘๓.

^{๖๐} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับหลักการศึกษาศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์,
๒๕๓๔), หน้า ๑๕๓.

นั่นเอง หรือแม้แต่คำว่า “ตถาคต” ก็แปลว่า ผู้ไปอย่างนั้น คือ การไปตามที่มันเป็นไปหรือตามธรรมชาตินั่นเอง ดังนั้น ธาตุแห่งการรู้ (พุทธภาวะ) ก็คือ ธรรมชาตินั่นเอง

พุทธทาสภิกขุ ได้ให้คำนิยามการศึกษาไว้ว่า “คำว่า สิกขา หมายความว่า วิชฺโชปาทาน คือ การถือเอาได้ซึ่งวิชา” และคำว่า วิชา นั้น ไม่ได้มีความหมายตามวิชาที่เข้าใจกัน หากแต่เป็นวิชา ที่มีความหมายทางพระพุทธศาสนา หมายถึง สามารถดับทุกข์ได้ เป็นหัวใจสำคัญและเป็นความหมายที่สูงสุดของการศึกษาตามแนวพระพุทธศาสนา เรียกว่าเป็นความรู้หรือวิชา ในระดับวิชา ๓ หรือญาณ ๓ คือ^{๖๑}

(๑) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ สามารถระลึกชาติปางหลังได้

(๒) จุตูปปาตญาณ มองเห็นการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ได้

(๓) อาสวักขยญาณ ทำอาสวะให้สิ้นได้

พุทธทาสภิกขุ ได้แบ่งจำแนกการศึกษาออกเป็น ๒ ประเภทตามลักษณะการศึกษาที่มีอยู่ทั่วโลก คือ

๑. การศึกษาที่เป็นทาสของกิเลสคือ

การศึกษาที่เป็นไปตามอำนาจแห่งกิเลสของคนที่จัดการศึกษา หรือคนที่ศึกษาเอง ก็ศึกษาตามใจชอบตามกิเลสของตนเอง บางทีก็กลายเป็นคนเห็นแก่ตัวเพราะการศึกษา
 นั้นเอง^{๖๒} เช่น บ้าวุฒิ บ้าสถาบัน บ้าเกียรติยศ เป็นต้น ทำให้เกิดปัญหาตามมามากมาย เป็นต้นว่า ทำให้เกิดการวัดคุณค่าของมนุษย์ด้วยการกิน ด้วยการศึกษา ก่อให้เกิดชนชั้นในสังคม มีการดูถูกเหยียดหยามกัน การศึกษาในลักษณะที่วุ่นๆ จึงเป็นไปเพื่อสร้างปัญหามากกว่าเพื่อแก้ปัญหา หรือเป็นไปเพื่อสร้างปัญหามากกว่าสร้างภูมิปัญญา^{๖๓}

๒. การศึกษาที่ไม่เป็นทาสของกิเลส คือ

การศึกษาที่สอนให้คนรู้จักบังคับกิเลส บังคับตัว ไม่เห็นแก่ตัว เป็นสุภาพบุรุษที่ไม่มีความเลวทรามในการประพฤติปฏิบัติ^{๖๔} เป็นการศึกษาเพื่อยกระดับจิตของมนุษย์ให้สูงขึ้น คือ ต้องอยู่ในระดับที่ฝึกแล้ว เป็นระดับที่เป็นมาตรฐานขั้นต่ำสุดของของผู้มีจิตใจสูง ไม่อยู่ในระดับการเรียนรู้ ที่ถือว่าเป็นระดับธรรมดาและเป็นเพียงการรู้ตามตำราเท่านั้น นอกเหนือจากนั้นต้องพัฒนาจิตใจไปสู่ขั้นที่ละความเห็นแก่ตัว เพื่อให้บรรลุเป้าหมายคือ มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดเท่าที่มนุษย์ควรจะได้

^{๖๑}พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาสมบูรณ์แบบ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๑๘), หน้า ๒๓ - ๓๓.

^{๖๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

^{๖๓}สนธิ ศรีสาแดง, พุทธศาสนากับหลักการศึกษา, หน้า ๑๖๐.

^{๖๔}พุทธทาสภิกขุ, การศึกษาสมบูรณ์แบบ, หน้า ๒๙ - ๓๐.

พุทธทาสภิกขุ ยังกล่าวอีกว่า “การศึกษา คือ การขจัดเสียซึ่งสัญชาตญาณอย่างสัตว์” (Animal instinct) หมายถึง การทำลายเสียซึ่งความรู้สึกที่เป็นคุณค่าชั้นต่ำ อันได้แก่ กิน กาม และเกียรติ หรือคุณสมบัติร่วมที่คนและสัตว์มีเหมือนกัน คือการกิน การสืบพันธุ์ การป้องกันอันตรายหรือการหนีภัย และการแสวงหาความเชื่องเป็นต้น

พุทธทาสภิกขุ มิได้คัดค้านสิ่งเหล่านี้ แต่ท่านเสนอว่า ในการเข้าไปเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านั้นนั้น ควรให้ดำเนินไปในลักษณะเป็นทางสายกลาง การศึกษาตามแนวของท่านก็คือ การศึกษาที่สอนคนให้ทำอะไร ๆ เป็นไปตามธรรมชาติ เช่น กินแต่พอดี (ไม่กักตุน ไม่กินทั้งกิน ข้าง ไม่กินคุณค่าเทียม) สืบพันธุ์แต่พอดี (สืบพันธุ์เพื่อสร้างมนุษย์ ไม่ใช่สนองตัณหา) เกียรติยศชื่อเสียง ก็ควรให้เกิดในลักษณะที่ดีงามและชอบธรรมและไม่ยึดติดในเกียรติยศชื่อเสียงนั้น เป็นต้น

การศึกษาตามแนวพุทธทาสภิกขุ จึงหมายถึง การสร้างให้คนเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ กล่าวคือ ให้เป็นผู้มีใจสูง จนพ้นจากอำนาจความเห็นแก่ตัว การศึกษาที่ถูกต้องตามแนวของพุทธทาสภิกขุ ก็คือ การศึกษาที่ไม่เป็นไปเพื่อเพิ่มความเห็นแก่ตัวให้แก่มนุษย์ แต่ต้องลดความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ลงให้ได้มากที่สุด^{๖๕}

ข้อพิจารณาเกี่ยวกับคำว่า “การศึกษา”

คำว่า “การศึกษา” หลายคนคงมีความเข้าใจตรงกันว่า เป็นเพียงการเล่าเรียนสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วยังไม่ได้นำมาใช้ให้เกิดผลขึ้น ความหมายเช่นที่ว่านี้ เป็นความหมายที่คนไทยนำมาใช้คู่กับการปฏิบัติ ถ้าศึกษาก็หมายความว่า เล่าเรียน ยังไม่ได้ทำ เมื่อปฏิบัติก็คือนำเอาสิ่งที่ศึกษานั้นมาลงมือทำ ความเข้าใจดังกล่าวนี้

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวว่า เป็นความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง ท่านให้เหตุผลอธิบายเพิ่มเติมว่า คำว่า ศึกษา นั้น เดิมไม่ได้คู่กับการปฏิบัติ คำที่มาคู่กับปฏิบัติ ที่บอกว่าเป็นเพียงความรู้ที่เล่าเรียนรับฟังมานั้น เรียกว่า ปริยัติ คำที่คู่กับปฏิบัติ คือ ปฏิบัติ

การศึกษาเดิมนั้น มีความหมายกว้าง ตั้งแต่เรียนรู้ไปจนกระทั่งฝึกหัด ลงมือปฏิบัติ ฝึกหัดเพื่อทำให้เป็นและทั้งหมดตลอดกระบวนการนั้น เรียกว่า การศึกษา ท่านยังกล่าวอีกว่า อาจจะเป็นไปได้ว่า ในสมัยหลัง ๆ นี้ การศึกษาได้เน้นในด้านการเล่าเรียนหนังสือ อ่านตำรา หรือคัมภีร์มากไป ความหมายของการศึกษาก็เลยแคบลง เหลือเป็นเพียงการเล่าเรียนตำราไป จึงเป็นได้แต่ปริยัติอย่างเดียว ซึ่งความจริงแล้ว คำว่า การศึกษา นั้น มีความหมายครอบคลุมทั้งปริยัติและปฏิบัติ^{๖๖}

^{๖๕} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับหลักการศึกษา, หน้า ๑๕๙.

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), ปฏิบัติธรรมให้ถูกทาง, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร: สหธรรมิก, ๒๕๓๘), หน้า ๘ - ๙.

๒.๔.๒ เป้าหมายของการศึกษา

ในพระพุทธศาสนานั้น มุ่งพัฒนามนุษย์ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดี มนุษย์นั้นมีเหตุผล มีสติปัญญา มีอารมณ์และมีร่างกาย ระบบการศึกษาที่มีเป้าหมายชัดเจนสมบูรณ์ จะต้องจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาทั้งในแง่ของสติปัญญา เหตุผล อารมณ์และร่างกายของผู้เรียน รวมถึงการดำเนินชีวิตร่วมกับสังคมของตนเองได้

สนิท ศรีสำแดง ได้ตั้งประเด็นเพื่อการศึกษาวิเคราะห์ถึงเป้าหมายของการศึกษาจากมุมมองของพระพุทธศาสนาไว้ดังนี้^{๒๗}

๑. เป้าหมายด้านการดำรงชีพ (livelihood)

การดำรงชีพเป็นเรื่องสำคัญพื้นฐานที่พุทธศาสนา ได้ให้ความสำคัญในข้อนี้ ในฐานะเป็นกระบวนการต่อเนื่องตลอดชีวิต

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ อันเป็นทางดำเนินชีวิตของอารยชน ได้แสดงหลักการดำเนินชีวิตว่า จะต้องเป็นสัมมาชีพ (สัมมาอาชีพะ) ไว้ในข้อที่ ๖ หลักนี้ส่งเสริมอาชีพถูกต้องทุกอย่าง และปฏิเสธอาชีพทุจริต (มิจอาชีพ) ทั้งปวง รวมถึงอาชีพที่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดี เช่น การค้าขายที่มีขอบธรรม ๕ ประการ คือ ๑) คำอาวุธสงคราม ๒) คำมนุษย์ ๓) คำเนื้อสัตว์ ๔) คำของมีนเมา ๕) คำยาพิษ

๒. เป้าหมายด้านการพัฒนาบุคลิกภาพ (Development of Personality)

การพัฒนาบุคลิกภาพให้สมดุล เป็นความจำเป็นต่อการครองชีวิตทั้งส่วนตัวและในทางสังคม ปราศจากเรื่องนี้ บุคคลไม่สามารถก่อให้เกิดความสุขแก่ตัวเองและไม่อาจประสบความสำเร็จในชีวิต พระพุทธศาสนาสอนหลักการพัฒนาบุคลิกภาพไว้อย่างดีเยี่ยม เช่น หลักสัปปุริสธรรม ๗ ประการ หลักว่าด้วยอนุสัยที่เป็นสาเหตุให้แสดงพฤติกรรมอันไม่พึงปรารถนาเป็นเหตุให้เสียบุคลิกภาพ หลักว่าด้วยความเกี่ยวข้องกับสัมพันธกับบุคคลระดับต่าง ๆ (ทศ ๖) และหลักเวสารัชชกรณธรรม ๕ เป็นต้น

๓. เป้าหมายด้านพัฒนาสติปัญญา (Intellectual Development)

มนุษย์ต่างจากสัตว์อื่นในด้านสติปัญญา ด้วยสติปัญญานี้เองทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาได้และใช้ความรู้เพื่อยู่ร่วมกับธรรมชาติ สามารถปรับตัวเข้ากับธรรมชาติได้ พระพุทธศาสนามีคำสอนที่ส่งเสริมสติปัญญาในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นสชาติปัญญา นิปากปัญญา หรือวิปัสสนาปัญญา สชาติปัญญา เป็นสิ่งที่ไม่อาจพัฒนาให้ดีกว่าได้ เพราะเกิดมีสำเร็จด้วยอำนาจหรืออิทธิพลของกรรมเก่า ส่วนนิปากปัญญา หมายถึงปัญญาหรือความรู้ที่ใช้ดำรงชีพ เกิดจากการขวนขวายศึกษาเล่าเรียนจนมีความรู้ ความชำนาญเป็นตัวนำในการทำงานทุก

^{๒๗} สนิท ศรีสำแดง, พุทธศาสนากับหลักการศึกษา, หน้า ๒ - ๙.

อย่าง และเป็นความรู้ที่ใช้ในการบริหาร ตั้งแต่ระดับความรู้พื้นฐาน ไปถึงระดับเชี่ยวชาญในสาขาวิชานั้น ๆ

๔. เป้าหมายในการพัฒนาด้านร่างกาย (Physical Development)

ในการดำเนินชีวิตหรือในการพยายามต่อสู้เพื่อความอยู่รอด จะต้องมียุทธศาสตร์ สมบูรณ์ และแข็งแรง ปราศจากร่างกายที่แข็งแรง เราไม่อาจมีชีวิตอยู่อย่างสุขสบายหรือได้รับสิ่งที่ปรารถนาได้ พระพุทธศาสนา กล่าวถึง สปปายะ ๔ ประการ อันเป็นเหตุเบื้องต้นของความสุข

๕. เป้าหมายในด้านการพัฒนาศีลธรรม (Moral Development)

คุณค่าทางศีลธรรมและจริยธรรม เป็นสิ่งสำคัญในชีวิตมนุษย์ ทุกคนสามารถฝึกฝนตนเอง ให้เป็นคนมีอุปนิสัยที่ดีได้ ความสำเร็จทุกด้านต้องอาศัยมีคุณสมบัติด้านศีลธรรม จริยธรรม และต้องอาศัยการเคารพกฎทางศีลธรรม ในการจัดการศึกษา สิ่งที่ต้องคำนึงถึงคือ เพื่อประโยชน์แก่การอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข

การพัฒนาด้านจริยธรรม ให้กระทำโดยการเริ่มต้นคิดในสิ่งที่ดีงาม ดังที่ตรัสสอนไว้ว่า เพียงแต่คิดในเรื่องที่ดี ยังมีคุณค่ามาก จึงไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงการลงมือทำด้วยการด้วยวาจา ฉะนั้น ควรคิดว่า แม้คนอื่นเบียดเบียนเรา เราก็จะไม่เบียดเบียนเขา ไม่แก้ปัญหาโดยเอาสิ่งสกปรกชำระสิ่งสกปรก จะทำให้สกปรกมากขึ้นและตรัสว่า คนที่จมลงไปในหล่ม จะอุ้มคนที่จมลงด้วยกันขึ้นมาไม่ได้

๖. เป้าหมายในด้านการพัฒนาความรู้สึกรสชาติในศิลปะ (Aesthetic Development)

ในฐานะเป็นสัตว์โลกมีชีวิต มนุษย์มิได้พึงพอใจเฉพาะเรื่องที่ทำให้มีชีวิตอยู่รอดเท่านั้น สิ่งประจักษ์ชัดอยู่ก็คือ มนุษย์ยังแสวงสิ่งเหนือกว่าความมีชีวิตรอดและแสวงหาสิ่งจำเป็นมิใช่เฉพาะด้านอัตตประโยชน์อย่างเดียวหากยังสนใจแสวงหาสิ่งที่เป็นความงามด้วย พระพุทธศาสนาเอง ก็ไม่ได้ทอดทิ้งในการส่งเสริม พร่ำสอนให้มีความสนใจในด้านสุนทรีย์ หรือโลกแห่งความงาม โลกแห่งศิลปะ ดังที่พระองค์ทรงยกย่องพระอานนท์ว่า เป็นผู้เลิศด้านงานศิลปะที่ออกแบบจิวรเช่นที่เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน ในขณะที่งานช่างประเภทต่าง ๆ อันไม่มีโทษ ถือเป็นมงคล เช่น ช่างแก้ว ช่างทอง เป็นต้น ถือว่าเป็นสิ่งที่สามารถสำเร็จประโยชน์ได้

๗. เป้าหมายด้านการพัฒนาวิญญาณ (Spiritual Development)

พระพุทธศาสนา มุ่งส่งเสริมพัฒนาวิญญาณของมนุษย์ให้สูงขึ้น ประณีตขึ้น ด้วยตระหนักถึงข้อที่ว่า มนุษย์มีวิญญาณธาตุ (Spiritual Element) ธาตุรู้ เป็นเหตุให้สามารถพัฒนาได้สูงกว่าสัตว์โลกชนิดอื่นสามารถที่รับรู้และเข้าใจสิ่งที่ป็นนามธรรมได้ คำสอนในพระพุทธศาสนาเกือบจะทั้งหมดมุ่งเพื่อที่จะพัฒนาวิญญาณธาตุของมนุษย์นี้

๘. เป้าหมายในด้านการพัฒนาการเมืองการปกครอง

ในด้านการปกครอง พระพุทธศาสนาไม่เน้นตัวบุคคล และไม่เน้นที่ระบบ แต่เน้นที่จริยธรรมทางการเมือง (Political Codes) ด้วยเหตุที่การเมืองเป็นเรื่องของการได้มาและการใช้

อำนาจ หากการได้และการใช้อำนาจนั้น ปราศจากจริยธรรมไม่ว่าการได้และการใช้โดยบุคคลใด หรือโดยระบบใด ย่อมก่ออันตรายหายณะ ด้วยเหตุว่ามนุษย์ทุกคนยังมีอคติ มีความประพฤติ อ่อนไหวไม่เสมอต้นเสมอปลายเป็นไปตามอำนาจของความรักความเกลียด ความกลัวและความ หลง จึงต้องใช้จริยธรรม ควบคุมบุคคล เพื่อรักษาระบบไว้ ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “เทพเจ้าก็ดี พระตถาคตก็ดี มองเห็นบุคคล (นักปกครอง) ประพฤติอ่อนไหวง่ายไม่เสมอภาค ด้วยเหตุนี้ ผู้ปกครอง ด้วยระบบอัตตาริปปัตย จะต้องมีสติควบคุม ผู้ปกครองด้วยระบบประชาธิปไตย ต้อง มีความรู้ และมีการตรวจสอบเพ่งพินิจ (ฉาย) ผู้ปกครองด้วยระบบธรรมาธิปไตย จะต้องยึด หลักกรรมตามความเหมาะสมสำหรับแต่ละเรื่อง”

จากเป้าหมายของการศึกษาทั้ง ๘ ประการดังกล่าวนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนานั้น ได้ให้ความสำคัญรอบด้าน มิได้มองเพียงจุดใดจุดหนึ่งที่ต้องการพัฒนา เพียงแต่เห็นว่า การศึกษาที่มุ่งพัฒนาด้านอาชีพหรือการประกอบอาชีพในด้านต่าง ๆ ในการ ดำเนินชีวิตนั้น ก็มีศาสตร์เฉพาะทางด้านนั้น ๆ ได้จัดการศึกษากันอยู่แล้ว ดังนั้น เป้าหมาย การศึกษาในพระพุทธศาสนา จึงมิได้มุ่งไปสู่การพัฒนาอาชีพในลักษณะดังกล่าว หากแต่มุ่ง พัฒนาคุณธรรมเพื่อยกระดับจิตใจหรือพัฒนาคุณธรรมในการประกอบอาชีพนั้นให้เป็นไปโดย ความสุจริต ยุติธรรม ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองและสังคม

๒.๔.๓ หลักการทั่วไปของการศึกษาในทัศนะของพระพุทธศาสนา

๑. การศึกษาจะต้องเป็นหลักของการดำเนินชีวิต ไม่ใช่เรียนรู้ฝึกหัดแค่เท่าที่จำเป็น พอดำรงชีวิตอยู่ได้ แต่ต้องศึกษาพัฒนาตนยิ่งขึ้นตลอดเวลา

๒. การศึกษาจะต้องช่วยให้มนุษย์อยู่ได้อย่างดีที่สุดในสภาพของสังคมหรือโลกที่เป็น โลกาวัดณ์ ให้มีความสามารถในการปรับตัว ไม่ใช่เลียนแบบ เพราะการปรับตัวนั้น ต้อง เข้าใจถึงผลดีและผลเสียก่อน

๓. การศึกษาจะต้องให้ความสำคัญแก่องค์ประกอบต่างๆ โดยเฉพาะองค์ประกอบ ที่สำคัญคือ ตัวมนุษย์ วัฒนธรรม ฯลฯ

๔. การศึกษาจะต้องสร้างคุณสมบัติหรือความสามารถในการสื่อให้คนอื่นเข้าใจ และสามารถนำข่าวสารข้อมูลและความรู้มาเชื่อมโยงสร้างสรรค์องค์ความรู้ใหม่ ตลอดจน สามารถชี้แจงชักจูงให้ผู้อื่นเห็นคล้อยตาม

๕. การศึกษาจะต้องให้ความสำคัญในการรู้จักใช้อายตนะให้ได้ประโยชน์ ไม่เกิด โทษ เรียกว่า ดูเป็นและฟังเป็น เป็นต้น

๖. การศึกษาจะต้องพัฒนามนุษย์ให้มีความสามารถในการคิดเป็น สามารถสรรหา ประโยชน์สูงสุดได้จากสิ่งแวดล้อมที่เลวที่สุดได้

๗. การศึกษาจะต้องพัฒนามนุษย์ให้มีดุลยภาพในการสัมพันธ์กับวัตถุ จะต้องมีการ ได้และการให้

๘. การศึกษาจะต้องแก้ปัญหาเรื่อง “ทริฐ” ของมนุษย์ที่ตั้งอยู่บนฐานของความคิดที่จะพิชิตธรรมชาติและความเชื่อว่าคุณค่าความสุขอยู่ที่การเสพวัตถุ โดยแก้อีกต่อไปถึงแนวความคิดและความเชื่อที่อยู่เบื้องหลังอารยธรรมทั้งหมด

จากหลังการศึกษาทั้ง ๘ ข้อ สามารถสรุปได้ว่า การศึกษาในแง่ของพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นแต่เฉพาะวิชาการเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังพยายามสอดแทรกหลักธรรมในการดำเนินชีวิตเพื่อให้มนุษย์สามารถใช้ชีวิตได้อย่างมีความสุขที่สุด

๒.๕ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการสอน

๒.๕.๑ ทฤษฎีเกี่ยวกับสถานะของผู้สอน

คำหมาน คนไค (นามแฝง) กล่าวไว้ว่า “๑๑๙ กระบวนท่าของครูมืออาชีพ” ว่าพื้นฐานการเป็นครูเป็นเรื่องของคุณสมบัติส่วนตัวหรือสิ่งที่มีอยู่ในตัวตนของครู เช่น ความเชื่อ ความคิด จิตใจ นิสัย รูปลักษณ์และการแสดงออกในทางบวกต่อศิษย์หรือผู้เรียนโดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นมิตรที่ดีหรือ“กัลยาณมิตรภาพ” ซึ่งจะช่วยสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างครูกับศิษย์ นอกจากความเป็นมิตรที่ดีแล้วพื้นฐานทางจิตใจอีกประการหนึ่งคือ “จิตวิญญาณความเป็นครู” ได้แก่ ความรักและเมตตา ความเห็นอกเห็นใจและต้องการจะช่วยเหลือผู้อื่นโดยบริสุทธิ์ใจและความสามารถแสดงออกซึ่งจิตวิญญาณของความเป็นครูได้อย่างเป็นธรรมชาติ บุคคลใดปราศจากพื้นฐานเหล่านี้ แม้ว่าจะมีความรู้และทักษะทางวิชาชีพมากมายเพียงใด ก็ยากจะเป็นครูที่ดีมีคุณภาพได้^{๖๘}

ชำนาญ นิศารัตน์ กล่าวไว้ใน “การสอนศีลธรรมในโรงเรียน” ว่าการสอนศีลธรรมมีจุดมุ่งหมาย ๒ ประการ คือ^{๖๙}

๑. ให้นักเรียนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องศีลธรรมและศาสนาอย่างถูกต้อง

๒. ให้นักเรียนนำความรู้ความเข้าใจไปประพฤติปฏิบัติ

ในจุดมุ่งหมายข้อ ๑ เป็นการสอนให้รู้ทางศาสนา เรียกว่า “ปรัยัติธรรม”

การสอนให้รู้เป็นหน้าที่ของครูศีลธรรม ส่วนการอบรมเป็นหน้าที่ของครูทุกคนจะต้องช่วยกัน

^{๖๘} คำหมาน คนไค (นามแฝง), ๑๙๙ กระบวนท่าของครูมืออาชีพ, (กรุงเทพมหานคร : สายธาร, ๒๕๔๔), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๖๙} ชำนาญ นิศารัตน์, อ่างในประดิษฐ์ พรหมเสนา, “การนำวิธีสอนในสมัยพุทธกาลมาใช้สอนจริยศึกษาในระดับประถมศึกษา”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๒๐.

ธีรศักดิ์ อัครบวร กล่าวถึงลักษณะของครูที่ดีไว้ใน “คนเป็นครูไทย” ว่า^{๗๐}

๑. ภูมิรู้ ได้แก่ คุณสมบัติส่วนตัวที่เกี่ยวข้องกับความรู้ความสามารถด้านวิชาการที่จะสอน ตลอดจนการเป็นผู้ที่มีสติปัญญาดี เฉลียวฉลาด เชื้อมั่นในตนเอง มีความคิดสร้างสรรค์ รู้จักแสวงหาความรู้ใหม่ๆ เป็นต้น ภูมิรู้อีกประการหนึ่งคือ การสอนดีและและปกครองดี สามารถอธิบายได้รวบรัดชัดเจน สอนสนุก ทำเรื่องที่ยากให้เข้าใจได้ ควบคุมชั้นเรียนให้อยู่ในระเบียบวินัย เป็นต้น

๒. ภูมิธรรม ได้แก่ การประพฤติดี เว้นจากอบายมุขทั้งปวง กระทำแต่สิ่งที่ดีที่สุจริต ทั้งกาย วาจา และใจ นอกจากนี้ ครูต้องมีจรรยาบรรณและคุณธรรมครู ซื่อสัตย์ เสียสละ มีเมตตากรุณา ยุติธรรมและมานะอดทน เป็นต้น

๓. ภูมิฐาน ได้แก่ บุคลิกภาพดีรูปร่างท่าทางดี แต่งกายสะอาดเรียบร้อย พูดจาไพเราะนุ่มนวล น้ำเสียงชัดเจน มีลักษณะเป็นผู้นำและยังต้องเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ดี มีอัธยาศัยไมตรีกับบุคคลทุกเพศ ทุกวัย ทุกชนชั้น

พระมหาดิศร ถิรสีโล ได้กล่าวถึงหลักการพัฒนามุขบคุคลิภภพของบุคคลไว้ใน “คุณธรรมสำหรับครู” ว่า^{๗๑}

๑. การวิเคราะห์ตนเอง (Self Analysis) หมายถึง การสำรวจตรวจสอบตัวเองว่ามีสิ่งดีหรือสิ่งใดบกพร่องแล้วก็ปรับปรุงแก้ไข ส่งเสริมเพิ่มพูนต่อไป

๒. การปรับปรุงตนเอง (Self Improvement) หมายถึง การวิเคราะห์ตนเองเป็นเบื้องต้น นั่นคือจะต้องฝึกตนให้เป็นคนรู้จักเหตุผล

๓. การฝึกตนเอง (Self Training) หมายถึง การหมั่นฝึกฝนปฏิบัติตนเป็นประจำให้เกิดเป็นนิสัย การฝึกตนเองจะสำเร็จได้ต้องอาศัยความจริงใจ

๔. การประเมินผล (Self Evaluation) หมายถึง การสำรวจตรวจสอบครั้งสุดท้ายหลังจากได้กระทำตามขั้นตอนที่ได้วางแผนไว้หรือตั้งใจไว้แล้ว

พัชรภรณ์ พสุวัต ได้สรุปแนวคิดและการวิจัยของนักการศึกษาที่ได้กล่าวถึงสมรรถภาพในการเป็นครู ประสิทธิภาพของครูคุณลักษณะของครูที่ดีและครูที่ดีไว้ในงานวิจัยเรื่อง “การศึกษาสมรรถภาพความเป็นครูของนักศึกษาฝึกสอนคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง” ดังนี้^{๗๒}

^{๗๐}ธีรศักดิ์ อัครบวร, *ความเป็นครูไทย*, (กรุงเทพมหานคร : กพลพิมพ์ (1996) จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๗๕

^{๗๑}พระมหาดิศร ถิรสีโล, *ความเป็นครูไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮาส์, ๒๕๔๐), หน้า ๙๖.

^{๗๒}พัชรภรณ์ พสุวัต, “การศึกษาสมรรถภาพความเป็นครูของนักศึกษาฝึกสอน คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง”, *โครงการวิจัยภาควิชาหลักสูตรและการสอน (คณะศึกษาศาสตร์ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๓)*, หน้า ๑๙-๒๐.

๑. มีบุคลิกภาพดี คือมีรูปร่างท่าทางดี ใบหน้าสะอาด เสื้อผ้าสะอาด เรียบร้อยสุภาพ เหมาะสมกับกาลเทศะ พ้นสะอาด มีอารมณ์ดี มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีกิริยาสุภาพ

๒. มีคุณธรรมและจริยธรรมของครู การแสดงออกในสิ่งไม่ควรประพฤติปฏิบัติมีความยุติธรรมมีความตั้งใจสอนนักเรียน มีเจตคติที่ดีต่ออาชีพครูมีความสามารถในการสั่งสอนอบรมนักเรียนเพื่อให้นักเรียนเป็นคนดี ยึดถือขนบธรรมเนียมประเพณีของครู ดูแลช่วยเหลือแนะนำครูใหม่และนิสิตนักศึกษาที่ฝึกสอนด้วยความรักและมีความเมตตากรุณาไม่นินทาหรือให้ร้ายต่อผู้อื่น รักษาความลับของนักเรียน อุทิศตนต่ออาชีพครู ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่เด็กโดยไม่ปิดบังอำพราง

๓. เป็นผู้ที่มีสมรรถภาพทางด้านวิชาสามัญ วิชาเฉพาะและวิชาอาชีพครูเป็นอย่างดี โดยเป็นผู้ที่มีสมรรถภาพในด้านความรู้ความเข้าใจเนื้อหาวิชา มีสมรรถภาพในการสอนเป็นอย่างดี โดยนำหลักจิตวิทยามาประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม สามารถจัดกิจกรรมการเรียนการสอนได้อย่างเหมาะสมกับความต้องการของนักเรียนและสภาพสังคม มีเทคนิคในการสอนนักเรียนให้เกิดการเรียนรู้ได้เร็ว มีความสามารถในการนำวิธีการวัดและประเมินผลการเรียนการสอนตลอดจนนำผลมาปรับปรุงการสอนและสามารถทำการศึกษาค้นคว้าเป็นรายบุคคล

๔. สมรรถภาพในการเตรียมการสอน คือมีการเตรียมล่วงหน้าเกี่ยวกับหนังสือแบบเรียน ตำรา เอกสารและวัสดุอุปกรณ์การสอน รวมทั้งมีการเขียนวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรและเนื้อหาวิชา

๕. สมรรถภาพในการดำเนินการ จัดกิจกรรมการเรียนการสอน โดยมีลำดับขั้นตอนการสอนชัดเจน รู้จักจับจุดสำคัญมาอธิบายให้เข้าใจ มีความรู้ด้านวิธีสอน รู้จักใช้อุปกรณ์การสอน มีความสามารถดัดแปลงการสอนให้เหมาะสม มีการใช้ภาษาที่ชัดเจน ไม่วกวน สามารถสร้างบรรยากาศในการเรียนการสอนได้ดี มีอารมณ์ขัน มีวิธีการเสริมสร้างกำลังใจให้แก่ นักเรียนได้อย่างเหมาะสม ทำให้นักเรียนเกิดกำลังใจ เกิดความมั่นใจในการเรียนรู้ เน้นให้นักเรียนเกิดทักษะในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นด้านจริยธรรมหรือด้านความคิดสร้างสรรค์และมีการสรุปบทเรียน ช่วยให้ผู้เรียนเกิดความคิดรวบยอดได้ตรงตามจุดประสงค์ที่วางไว้

๖. สมรรถภาพในการมีมนุษยสัมพันธ์ มีความสามารถทำงานร่วมกับบุคคลอื่นได้ดี ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่มีคุณธรรม รักษาวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนเป็นผู้ที่สามารถสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับชุมชนและร่วมมือกับชุมชนเป็นอย่างดี ด้วยความเสียสละและรับผิดชอบ

๗. สมรรถภาพในการพัฒนาตนเอง โดยรู้จักเพิ่มพูนความรู้ให้แก่อาชีพครูด้วยการเขียน พุด การค้นคว้าที่เกี่ยวข้องกับวิชาการศึกษาและใช้การสังเกต เพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับระเบียบต่างๆ ของโรงเรียน

๒.๕.๒ แนวคิดการสอนในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนา หมายถึง คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงค้นพบสิ่งที่เป็นจริง หรือ สัจธรรมที่มีอยู่แล้วในธรรมชาติและทรงสั่งสอนให้มนุษย์พันทุกข์ มืองค์ประกอบที่สำคัญ ๔ ประการ คือ ศาสนธรรม หรือ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นแก่นแท้ของศาสนา ส่วนศาสนธรรม ศาสนวัตถุ ศาสนพิธี และศาสนบุคคล ถือเป็นเปลือก หรือ กระพี้ของศาสนา

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมต่างๆ ที่เป็นแนวทางให้พุทธศาสนิกชนได้ศึกษาและยึดถือปฏิบัติ เพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต เรียกว่า ธรรมจริยา ความหมายของธรรมจริยา แปลว่า ความประพฤติธรรม ธรรมจริยา เป็นคำสมาสจากคำว่า ธรรม กับ จริยา ส่วนคำจริยา แปลว่า ความประพฤติ กิริยาอาการปฏิบัติ รวมความแล้วธรรมจริยาจึงหมายถึงการประพฤติปฏิบัติตนที่อยู่ในคุณงามความดี หรือการปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะสังคมไทยได้ยึดมั่นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยตลอดมา ทำให้สังคมไทยมีความสุข และเกิดความมั่นคงทางสังคม

นอกจากนี้ยังมีคำว่า “ศีลธรรม” ซึ่งใช้ในสังคมไทยมานาน มีความหมายว่าความประพฤติที่ดีที่ชอบ เดิมเป็นชื่อวิชาที่ว่าด้วยหลักธรรมของพระพุทธศาสนา ตามหลักสูตรในระดับประถมและมัธยมศึกษา ปัจจุบันนักปราชญ์บางท่านใช้คำว่าศีลธรรมในความหมายเดียวกับจริยธรรม

พระราชวรมนี (ประยูรค์ ปยุตโต) ได้ให้ความหมายและความสัมพันธ์ของคำว่า “พุทธศึกษา” และ “จริยศึกษา” ไว้ดังนี้

ตามความหมายของพระพุทธศาสนาที่แท้จริงแล้ว พุทธศึกษาจะไม่แยกจากจริยศึกษา เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว พระองค์มีจริยะมาพร้อมเสร็จทรงสมบูรณ์ด้วยพุทธคุณทั้งสองคือ ปัญญาที่แท้มากับคุณธรรม มีกรุณา เป็นต้น และเป็นพื้นฐานของการแสดงออกที่ถูกต้องอย่างแท้จริงซึ่งเป็น จริยธรรมในตัวของตัวเอง เพราะฉะนั้นในแง่ของพุทธศาสนาจึงถือว่า พุทธศึกษาและจริยศึกษาคืออันเดียวกัน^{๗๓}

จากแนวคิดต่างๆ ที่กล่าวแล้ว จะเห็นได้ว่าการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน นอกจากให้นักเรียน เรียนรู้เนื้อหาสาระของพระพุทธศาสนาในด้านต่างๆ แล้ว เป้าหมายสำคัญอีกประการหนึ่งคือให้นักเรียนได้ปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอน จนมีธรรมจริยาหรือจริยธรรมตามหลักพระพุทธศาสนาด้วย เพื่อความง่ายต่อการศึกษา ผู้ศึกษาได้แยกมาเป็นประเด็นการศึกษา ดังนี้

^{๗๓} พระราชวรมนี (ประยูรค์ ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๓.

๑. แนวความคิดเกี่ยวกับพระพุทธศาสนากับการศึกษา

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้แสดงทัศนะเรื่องความหมายของคำว่า การศึกษา จากรากฐานแห่งพระพุทธศาสนาไว้ว่า “คำว่า ศึกษา ในภาษาไทย ก็คือ คำว่า ศึกษาในภาษาบาลี หรือศึกษาในภาษาสันสกฤต สำหรับในประเทศไทย คำว่า ศึกษา หรือ ศึกษา หมายถึง การประพฤติปฏิบัติ ที่เรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ไม่ได้หมายถึงการเล่าเรียนหนังสือในภาษาธรรมดา หมายถึงการอบรม ศึกษาอบรมให้เกิดความสว่างแห่งปัญญาหลุดพ้นจากความทุกข์”

คำว่า “ศึกษา” ในภาษาบาลีใช้คำว่า ศึกษา แปลว่า เห็นด้วยตัวเองประจักษ์ด้วยตัวเอง ศึกษา จึงเป็นการเรียนเข้าไปภายในแทนที่จะเรียนเรื่องที้ออกไปภายนอก แม้ว่าจะต้องเรียนภายนอกในส่วนที่เกี่ยวกับภายในก็ตาม แต่ ศึกษามาจากคำว่า สะ บวกกับ อิกขะ รวมความแล้วแปลว่า เห็นด้วยตัวเอง

ท่านพุทธทาสได้เสนอแนวทางการศึกษาเพื่อบรรลุจุดหมายของการศึกษาที่ถูกต้องไว้ ๔ ทาง ดังนี้^{๗๔}

๑. แนวทางแห่งยถาภูตสัมมัมปัญญา ปัญ แปลว่า รอบ ญา แปลว่า รู้ สัมม, แปลว่า ถูกต้อง ภูต แปลว่า เป็น, วถา แปลว่า เช่นนั้น รวมความแล้ว หมายถึง การรอบรู้กระจ่างแจ้งถึงภาวะการณที่มันเป็นจริง

๒. แนวทางแห่งไตรสิกขา หรือมรรคมืองค์ ๘ ที่มีคำว่า สัมมานำหน้าทั้งหมด คำว่า สัมมา แปลว่า ถูกต้อง คือถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาติแล้วนำกฎเกณฑ์นั้นมาควบคุมตัวเอง การกระทำของตนเอง การดำรงชีวิตอยู่และความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัวสัมมทวิภูติเป็นจุดเริ่มต้นการนำสัมมาทวิภูติมาเป็นแนวทางการศึกษาจะนำไปสู่การศึกษาที่สมบูรณ์

๓. แนวทางปฏิจสุมุปปบาท ซึ่งเป็นวงจรที่มุ่งสู่ความระงับทุกข์ โดยการควบคุมสิ่งที่เรียกว่า สรรพผัสสะ เราก็สามารถดำรงชีวิตอยู่โดยไม่เป็นเหยื่อสิ่งแวดล้อม คือมีชีวิตได้อย่างมีปัญญา

๔. แนวทางของจิตภาวนา คือการพัฒนาจิตใจ เรียกว่า อานาปานสติเพื่อความรู้ธรรมอันลึกซึ้ง

ประเวศ วะสี ได้ให้ความหมายของการศึกษาไว้ว่า การศึกษา คือ การหล่อหลอมจิตลักษณะของมนุษย์ ถึงแม้มีรูปร่างเป็นของคนเหมือนกัน แต่จิตลักษณะของมนุษย์แตกต่างกันมากยิ่งขึ้นกว่าความแตกต่างของความรูปร่างวัตถุที่มีอยู่ในโลกเสียอีก จิตลักษณะกำเนิดการรับรู้ การแปลผลสิ่งรับรู้ความรู้สึก ความคิดและความประพฤติกรรม การศึกษาจึงกำหนดชีวิตทัศน์

^{๗๔} พุทธทาสภิกขุ, เป้าหมายของการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สี่แยกราชประสงค์, ๒๕๒๖), หน้า ๑๕.

โลกทัศน์ ความรู้สึก สุข ทุกข์และความรู้สึกของเราต่อผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม หรือสรุปอีกอย่างว่า มนุษย์เป็นอยู่อย่างไรเพราะการศึกษา^{๗๕}

พระครูวินัยธรประจักษ์ จุกกมฺโม ได้ให้ทัศนะไว้ว่า พระพุทธศาสนา เป็น กระบวนทัศน์การศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong education) ของมนุษย์และเป็นกระบวนทัศน์ในรูปของการจัดกระบวนการให้มีผลต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) อันประกอบด้วย การดำเนินการตลอดชีวิตของมนุษย์ การจัดให้มีการวางแผนทำให้ได้รับความรู้ ทักษะและเจตคติ อันจำเป็นต่อการเปลี่ยนแปลงในชีวิตที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาจนในที่สุด ทำให้บุคคลได้พัฒนาตนเองอย่างเต็มศักยภาพเป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากแรงจูงใจของผู้เรียนที่จะเรียนรู้ด้วยตนเองใช้ แหล่งการเรียนรู้ทุกประเภท ทั้งแบบในระบบ (Formal) นอกกระบวน (non formal) และไม่เป็นทางการหรือตามอัธยาศัย (informal) อย่างแท้จริงและสมบูรณ์ของการศึกษา^{๗๖}

พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะของการศึกษาว่า การศึกษาคือ “การฝึกฝนพัฒนาตน การฝึกฝนพัฒนาเป็นตัวหลักของการศึกษา” การศึกษานั้นเป็นทั้งตัวการพัฒนาและเป็นเครื่องมือสำหรับพัฒนา คือเป็นการพัฒนาตัวบุคคลขึ้น โดยพัฒนาตัวคนทั้งคนหรือชีวิตทั้งชีวิต ตัวคนพัฒนานั้น คือ การศึกษา เมื่อผู้เรียนมีการศึกษาอย่างนี้แล้วก็เอาคุณสมบัติที่ตัวซึ่งเกิดจากการศึกษานี้ไปเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตและสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ การศึกษาก็เลยเป็นเครื่องมือของการพัฒนา

การพัฒนามนุษย์หรือการพัฒนาชีวิตจะเป็นไปได้ด้วยดี ต้องอิงอาศัยความเชื่อ ความมั่นใจและความรู้ความเข้าใจที่เป็นพื้นฐานสำคัญ ๒ ประการ คือ^{๗๗}

๑. ความเชื่อ ความมั่นใจในธรรมชาติของมนุษย์ว่า เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาได้และมีวิสัยแห่งการพัฒนาได้อย่างสูงสุด การพัฒนานั้นมีลักษณะเด่นอันหนึ่ง คือ การดึงศักยภาพที่มีอยู่ในตัวมนุษย์แต่ละคน ออกมาพัฒนาให้งอกงามอย่างเต็มที่และใช้ให้ได้ผลดีที่สุด

๒. การทำให้บุคคลแต่ละคนรู้จักตัวเองและความพร้อมความสามารถในการที่จะต้องรับสิ่งภายนอก

^{๗๕} ประเวศ วะสี, พระสงฆ์กับการรู้เท่าทันสังคม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมพ์ดี, ๒๕๓๖), หน้า ๑๗.

^{๗๖} พระครูวินัยธรประจักษ์ จุกกมฺโม, กระบวนการเรียนรู้แบบ “อริยสัจ ๔.” ของพระพุทธศาสนา เป็นต้นแบบที่มุ่งผู้เรียนเป็นศูนย์กลางโดยแท้จริง, (สุรินทร์ : โรงพิมพ์ศิริรัตนออฟเซต, ๒๕๔๕), หน้า ๗๕ - ๗๖.

^{๗๗} พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตฺโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร : อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๕๘.

๒. วิธีการจัดการศึกษาตามแนวพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวไว้ว่า^{๗๘}

๑. พุทธิศึกษา คือ การจัดเรื่องความรู้ สติปัญญา ความคิดที่มีเหตุผลอบรมปัญญา สามารถรู้เรื่องสำคัญที่สุดของชีวิต ตลอดจนรู้ว่าชีวิตเกิดมาทำไม จะเรียนหนังสือจะทำอะไรก็ต้องรู้

๒. จริยศึกษา ต้องเป็นการทำลายความเห็นแก่ตัวแก่พวกพ้อง รู้จักสำรวม มัธยัสถ์ รู้หน้าที่

๓. พลศึกษา พละ หรือกำลังมี ๒ ประเภท

๑) กำลังทางวัตถุ (กาย) แข็งแรง มีอนามัยดี

๒) กำลังวิญญาณ (จิต สมาธิ) สะอาด ว่องไว มั่นคง แล้วนำกำลังกายไปตามทางที่ถูกต้อง

๔. หัตถศึกษา หมายถึง การใช้มือ ทุกวิชาเทคนิคทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ

ดังนั้น การศึกษาตามแนวพุทธศาสนา ก็คือการเข้ามาเพื่อทำลายสัญชาตญาณอย่างสัตว์ให้สิ้นไป มีการประพฤติปฏิบัติถูกต้องดีงาม คือ การยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น

๓. เป้าหมายของการศึกษาของพระพุทธศาสนา

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงเป้าหมายของการศึกษา ไว้ดังนี้^{๗๙}

๑. การไม่ตกเป็นทาสวัตถุนิยม ทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕

๒. การมีความรู้เรื่องชีวิตตามความเป็นจริง

๓. ความสุขที่ถูกต้อง สะอาด บริสุทธิ์

๔. การนึกคิดสิ่งใดให้ร้อนใจ

๕. มีจิตวิญญาณสูงส่ง สมกับความเป็นมนุษย์

๔. วัตถุประสงค์ของการศึกษาตามแนวพุทธศาสนา

พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ได้สรุปไว้เป็นประเด็นแห่งการศึกษา ดังนี้^{๘๐}

๑. ในแง่อิสรภาพพื้นฐานของชีวิต การศึกษาช่วยให้มนุษย์เข้าใจกลไกแห่งชีวิตของตนเอง เข้าใจความจริงอันลึกลับของธรรมชาติที่แวดล้อมตนอยู่และรู้วิธีจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติเหล่านั้นในทางที่เป็นประโยชน์ของตนรู้จักปรับตัวเข้ากับธรรมชาติได้อย่างดีที่สุด

^{๗๘} พุทธทาสภิกขุ, เป้าหมายของการศึกษา, หน้า ๒๐.

^{๗๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒.

^{๘๐} พระราชวรมนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาเครื่องมือพัฒนาที่ยังต้องการพัฒนา, หน้า ๗๐.

มนุษย์จึงกระทำการต่างๆ เพื่อกำจัดความมอดอยากโรคภัยไข้เจ็บความร้อนหนาวและภัยธรรมชาติต่างๆ

๒. ในแง่อิสรภาพทางสังคม มนุษย์เน้นปัจจัยแวดล้อม เรียกว่า ปัจจัยแวดล้อมทางสังคมมีลักษณะพิเศษแตกต่างกันไปจากปัจจัยแวดล้อมอื่นในธรรมชาติ มนุษย์จึงต้องเรียนรู้ที่จะอยู่ด้วยกัน เรียนรู้การที่จะทำตนให้เป็นประโยชน์ร่วมกัน การทำตนให้อำนวยประโยชน์ต่อสังคม การที่จะร่วมมือสร้างสรรค์พัฒนาสิ่งต่างๆ และการที่จะสร้างระบบการอยู่ร่วมกันด้วยดี

พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) ได้กล่าวสรุปถึงจุดหมายแห่งการจัดการศึกษาไว้ว่า การจัดการศึกษามีหน้าที่พัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ นั่นคือการศึกษาคือสร้างสังคมฐานความรู้ (Knowledge-based Society) หรือสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) ขึ้นมาให้จงได้ มนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะเป็นฐานสำหรับการพัฒนาทุกส่วนของประเทศ ซึ่งรวมทั้งเศรษฐกิจ ฐานความรู้และเศรษฐกิจแบบพหุมีพหุกัน มนุษย์ที่พัฒนาแล้ว หมายถึง คนที่มีภาวนา ๔ ได้แก่ กายภาวนา สีลภาวนา จิตภาวนาและปัญญาภาวนา เทียบได้กับจุดสุดยอดของยูเนสโก การจัดการศึกษาที่จะพัฒนาคนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ต้องยึดหลักอริยฐานธรรม ๔ คือ ปัญญา สัจจะ จาคะและสันติ^{๔๑}

๕. หลักแห่งการสอนธรรมของพระพุทธเจ้า

หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วนั้น ถือว่าเป็นคำสั่งสอนอันแท้จริงที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ พระองค์เป็นเพียงแต่ผู้ค้นพบเท่านั้น แล้วนำมาเปิดเผยให้ทราบทั่ว หลักธรรม คือความจริงเหล่านี้คงมีอยู่ตามธรรมชาติไม่ได้สูญหายไปไหนเป็นความจริงตลอดเวลา ทุกหมู่เหล่าความจริงอันนี้คือความจริงแท้ ซึ่งการที่พระองค์นำหลักธรรมที่ตรัสรู้นี้มาสั่งสอนทั่วไปก็เพราะมีจุดมุ่งหมายในการสั่งสอน ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. ทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น หมายความว่า สิ่งใดที่พระองค์รู้แล้ว เห็นแล้ว เมื่อทรงเห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรือผู้รับคำสอน พระองค์ก็จะไม่ทรงสอนสิ่งนั้น จะสอนแต่เฉพาะเท่าที่จำเป็นเท่านั้น เหมือนบิดา มารดา แม้มีทรัพย์มาก แต่จะให้ทรัพย์แก่บุตรตามสมควรแก่วัยและความจำเป็นเท่านั้น

๒. ทรงมีความมุ่งหวังเพื่อให้ผู้ฟังตรึกตรองเห็นจริงได้ ได้แก่ ทรงแสดงมีเหตุผล ที่ผู้ฟังพอจะตรองตามให้เห็นได้ด้วยตนเอง การสอนที่ไม่ยากและไม่ง่ายจนเกินไปจนไม่ต้องนึกตรึงตรอง แต่สอนให้ใช้ปัญญาพิจารณา

๓. ทรงสอนให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการสอนในเชิงปฏิบัติ สามารถจะทำให้ผู้ปฏิบัติได้รับผลตามสมควรแก่กำลังแห่งการปฏิบัติของตนๆ ทรงเน้นการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของ

^{๔๑}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *ทิศทางการศึกษาไทย*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕.

พระองค์เพื่อประโยชน์ของผู้ปฏิบัติว่าเป็นการบูชาพระองค์อย่างยิ่งดังเช่น ที่ตรัสกับพระอานนท์ว่า “การทำบูชาตถาคตด้วยดอกไม้ของหมอนั้นไม่ชื่อว่า บูชาเลย แต่ผู้ใดปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ผู้นั้นแหละได้ชื่อว่า บูชาตถาคตอย่างยิ่ง

ในการสอนธรรมะสำหรับพระพุทธองค์แล้วได้ทรงมองเห็นถึงระดับสติปัญญาของมนุษย์ว่ามี ๔ ระดับด้วยกันจึงต้องสอนธรรมตามความเหมาะสมกับสติปัญญาของแต่ละบุคคลไป โดยคำนึงถึงผู้ฟังเป็นสำคัญ หลักการสอนโดยทั่วไปแล้วมี ๒ ประการ คือ

๑. เกี่ยวกับการสอนพระองค์จะสอนธรรมให้เหมาะสมกับจริตของบุคคลหรือประเภทของบุคคล นอกจากนั้นทรงคำนึงถึงความพร้อมว่ามีความสูงส่งแห่งญาณอินทรีย์มากน้อยเพียงใดอันนี้จะทรงพิจารณาเป็นรายๆ ไปเมื่อได้เวลาแล้วทรงคิดว่าควรจะสอนในลักษณะใดดี เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนและได้ผลจริง

๒. เกี่ยวกับการสอนในเรื่องนี้พระองค์จะสร้างสิ่งโน้มน้าวจิตใจก่อนแล้วจึงเข้าสู่เนื้อหาที่หลังแล้วจะทรงเริ่มสนทนากับผู้ที่มาพบด้วยเรื่องที่เข้าใจอยู่แล้วหรือเรื่องที่เขาสงสัยอยู่ขณะนั้นแล้วพระองค์ยังทรงสอนภิกษุผู้ธรรมกถึกอีกว่าควรตั้งธรรม ๕ ประการไว้ในใจก่อนที่จะแสดงธรรม คือ^{๘๒}

๑. จักแสดงธรรมไปตามลำดับ หมายถึง แสดงธรรมไปตามเนื้อหาสาระ เช่น เรื่อง ทานกถา สีลกถา เป็นต้น ไม่ตัดลำดับ ไม่ตัดลัดให้ขาดความ

๒. จักแสดงธรรมอ้างเหตุ หมายถึง ชี้แจง โดยยกเหตุผลมาแสดงให้เข้าใจ มีการยกตัวอย่างมาเปรียบเทียบ เพื่อเข้าใจง่ายขึ้น

๓. จักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู โดยมุ่งแสดงธรรมด้วยจิตที่มีความเมตตาหวังอนุเคราะห์แก่ผู้อื่น

๔. จักไม่แสดงธรรมเพราะเห็นอามิส

๕. จักไม่แสดงธรรมกระทบตนและกระทบผู้อื่น

การสอนธรรมของพระพุทธเจ้า มีลักษณะเฉพาะพระองค์เอง ทรงประกาศธรรมหรือทำการสอนในท่ามกลางความเจริญของศาสนาอื่นๆ หลายศาสนาในสมัยนั้น โดยวิธีการดังนี้ คือ^{๘๓}

๑. การสอนโดยวิธีเอกิงลักษณะ ได้แก่ ทรงแสดงยืนยันไปข้างเดียว เช่น ความดีมีผลเป็นสุข ความชั่วมีผลเป็นทุกข์ กุศลเป็นสิ่งที่ควรเจริญ อกุศลเป็นสิ่งที่ควรละ

๒. ทรงสอนโดยวิธีปฏิบัติจนาลักษณะ คือ ทรงย้อนถาม เสียก่อนแล้วจึงตรัสสอน

^{๘๒} อกุ ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓.

^{๘๓} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

๓. ทรงสอนโดยวิธีวิวัชชลักษณะ คือ ทรงแยกแยะประเด็นให้ชัดเจน เช่น เรื่องที่ทรงแสดงแก่ อภัยราชกุมาร

๔. สอนโดยรูปนลักษณะ คือ พักปัญหาไว้ ไม่ทรงพยากรณ์ คือยังไม่ทรงตอบเรื่องนั้น เพราะเห็นว่าไม่มีประโยชน์หรือยังไม่ได้เวลา

ท่าทีที่ทรงสอนของพระพุทธเจ้า ๓ ประการ

๑. ทรงสอนอย่างละมุนละม่อม เช่นตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จะเป็นความงามหาหน้อยไม่ถ้าหากพวกเธอผู้บวชในธรรมวินัยที่เรากล่าวไว้ดีแล้วยังเป็นผู้มีความอดทนมีความสุข”

๒. ทรงสอนอย่างเข้มงวดรุนแรง แสดงถึงวิธีสอนอย่างเข้มงวดรุนแรงของพระพุทธเจ้าทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมกับอุปนิสัยหรืออินทรีย์ของเวไนยชนทำนองเดียวกับช่างเหล็กจะต้องใช้ไฟแรงแก่เหล็กที่แข็ง

๓. ทรงสอนอย่างขอร้องวิงวอน เช่นพระองค์ทรงสั่งสอนภิกษุว่า “เธอทั้งหลายพึงเป็นธรรมทายาทของเราเถิด อย่าเป็นอนามิสทายาทเลย”

ในเชิงปฏิบัติจริงพระองค์ทรงใช้วิธีสอนธรรมหรือปลูกฝังจริยธรรมหลากหลายวิธี เช่น

๑. ทรงใช้วิธีการแบบปฏิวัติ วิธีนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงการเชื่อถือของคนในสมัยนั้นทั้งหมด เช่น เรื่อง การทรมานตน

๒. ทรงใช้วิธีการแบบปฏิรูป ได้แก่ ทรงดัดแปลงเสียใหม่ ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงทันทีทันใด

๓. ทรงใช้วิธีการสอนโดยจัดคำสอนที่เป็นพุทธศาสนาล้วนๆ พระพุทธองค์ทรงสอนแตกต่างกันไป จากการสอนแบบเดิมที่ไม่อยู่ในสมัยนั้น เช่น ทรงสอนเรื่องทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ แนวทางแห่งการดับทุกข์ เป็นต้น

๔. ทรงใช้การสอนโดยบรรยาย ในการสอนแบบบรรยาย พระพุทธองค์ทรงมีการสอนอยู่ ๕ แนวด้วยกัน คือ

๑. สอนโดยวิธีที่มีผู้ฟัง เป็นจุดศูนย์กลาง

๒. ทรงสอนโดยใช้วิธีอุปมาอุปมัย วิธีสอนแบบนี้ พระองค์ใช้เพื่อเป็นการเปรียบเทียบ จากรูปธรรมไปสู่นามธรรม

๓. ทรงใช้วิธีการสอนโดยการสาธิตและอุปกรณ์ การสอนโดยวิธีนี้ เพื่อให้บุคคลทุกระดับได้ประจักษ์แจ้งในธรรมะทรงสอนให้ชัดเจนจากสภาพแวดล้อม

๔. ทรงใช้วิธีการสอนแบบอริยสัจ ๔ วิธีนี้เป็นการสอนตามขั้นตอนของอริยสัจ ๔ ประกอบด้วย ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เป็นการมองขั้นตอนตั้งแต่จุดเริ่มต้นของเหตุผลต่างๆ จนถึงแนวทางที่จะใช้ดับต้นเหตุเหล่านั้นๆ ตลอดถึงแนะนำแนวทางที่ถูกต้อง

๕. ทรงใช้วิธีการสอนโดยการอนุสาสน์วิธี เป็นการสอนโดยวิธีการชักชวนให้เลื่อมใสของพระองค์ เพื่อให้ผู้ฟังเข้าใจในเรื่องธรรมะการสอนจะพิจารณาถึงความรู้เดิมๆ ของบุคคล ที่ทรงตรัสสอนด้วยเหตุผล ดังที่ปรากฏในอนัตตลักขณสูตร เป็นตัวอย่าง

การทดลองการประเมินผลการสอนของพระพุทธเจ้า

พระราชวรมุณี กล่าวไว้ว่า พระพุทธองค์ได้ทดสอบภิกษุบางรูปบางคณะว่าได้ประสบความสำเร็จหรือไม่อย่างไรจากการที่พระองค์ได้สอนธรรมะโดยภิกษุที่พระองค์จะทดสอบนั้นไปจำวัดในป่าช้าก่อนถ้าหากว่าภิกษุมีความกลัวแล้วก็แสดงว่ากิเลสยังไม่หมดไปยังไม่สำเร็จตามมรรคผลที่มุ่งหวัง การทดสอบตามแนวของพระองค์ พอสรุปได้ดังนี้ คือ^{๘๔}

๑. การทดสอบด้านปริยัติธรรม ได้แก่ การมุ่งให้เกิดการจดจำและเข้าใจว่าผู้ที่ได้รับการปลูกฝังอบรมแล้วมีความคิดเห็นถูกต้องตามความเป็นจริงเพียงใด

๒. การทดสอบทางด้านปฏิบัติการวัดผลตามแนวทางพระพุทธศาสนานี้จะไม่เพียงแต่ทางด้านการจดจำ การเป็นพหูสูตรเท่านั้น แต่จะมุ่งไปทางการปฏิบัติด้วย

๓. ทดสอบวัดผลเกี่ยวกับฉาน เป็นเรื่องเกี่ยวกับการบำเพ็ญหรือทำสมาธิจนบรรลุฉาน ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจที่สงบเย็น

๒.๖ หลักการสอนของพระพุทธเจ้า

การสอนของพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงสอนเท่าที่จำเป็น แม้ว่าพระองค์จะมีพระนามว่าเป็นสัพพัญญู อันหมายถึงผู้รู้สิ่งทั้งปวง แต่สิ่งที่ไม่จำเป็นเพื่อกำจัดทุกข์พระองค์ก็ไม่ทรงแสดงดังที่ปรากฏในสี่สรวานสูตรมีความว่า^{๘๕}

เมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ประทับอยู่ ณ สี่สรวาน ใกล้กรุงโกสัมพี พระองค์ทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒ - ๓ ใบไว้ในพระหัตถ์แล้วตรัสถามพระภิกษุทั้งหลายว่าใบประดู่ลายที่อยู่ในพระหัตถ์กับใบไม้ประดู่ลายที่อยู่บนต้นไม้ต่างกันไหมมากกว่ากัน พวกภิกษุได้กราบทูลว่าใบประดู่ลายที่อยู่ในพระหัตถ์ พระพุทธองค์ทรงตรัสกับพระภิกษุว่าใบไม้ประดู่ที่อยู่ในพระหัตถ์น้อยนิดเหมือนพระองค์ทรงรู้ธรรมะมากแต่ในการสอนนั้นสอนเท่าที่จำเป็นเพื่อระงับดับทุกข์เหมือนใบไม้ในกำมือพระหัตถ์ส่วนธรรมที่รู้แล้วมิได้ทรงแสดงเหมือนใบไม้ทั้งหมดและตรัสแสดงเหตุผล

^{๘๔} พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), การศึกษาของคณะสงฆ์ : ปัญหาที่รอทางออก, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๒๙), หน้า ๖๗.

^{๘๕} ส. ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๐๑/๖๑๓.

ในการที่มีได้ทรงสอนทั้งหมดเท่าที่ตรัสรู้ไว้ เพราะสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นประโยชน์ มิใช่หลักการดำเนินชีวิตอันประเสริฐไม่ช่วยให้เกิดความรู้ถูกต้องที่จะนำไปสู่จุดหมาย คือนิพพานได้^{๘๖}

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนเฉพาะเนื้อหาที่จำเป็นต่อผู้ฟังเท่านั้น เมื่อพระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าไม่จำเป็นสำหรับผู้ฟังหรืออาจไม่ได้เกิดประโยชน์แก่ผู้รับคำสอน ก็ไม่ทรงสอนสิ่งนั้นทรงสอนให้รู้ยิ่งกว่านั้นเห็นจริงเฉพาะเท่าที่จำเป็นแก่บุคคล เหมือนบิดามารดาแม้จะมีทรัพย์มากก็ตามย่อมให้เท่าที่จำเป็นแก่บุตรเท่านั้น กล่าวตามแบบแผนทั่วไปการสอนของพระพุทธเจ้าเป็นการสอนให้รู้ในสิ่งที่พระองค์สอนและเกิดผลจริงจากการปฏิบัติในสิ่งนั้น ๑. พระองค์ทรงสอนให้รู้ยิ่งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น ๒. ทรงสอนมีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรองตามใจให้เห็นจริงได้ ๓. ทรงสั่งสอนเป็นอรรถธรรมที่ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ โดยแบ่งหลักการสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๓ อย่างคือ^{๘๗}

๑. ทรงสั่งสอนโดยการปฏิวัติเป็นการเปลี่ยนแปลง หลักคำสอนดั้งเดิมของศาสนาอื่นๆ มาประกอบการสอนและพระองค์ทรงรับรองตามที่เป็นจริงและเป็นประโยชน์

๒. ทรงสั่งสอนโดยการปฏิรูปเป็นการสอนโดยวิธีดัดแปลง ของเก่าที่ยังไม่ดีให้ดีขึ้น หรือของเก่ามีความหมายอย่างหนึ่งแต่นำมาแปลความหมายเสียใหม่เพื่อให้ตรงกับหลักเหตุผลของพระองค์

๓. ทรงสั่งสอนโดยตั้งหลักขึ้นใหม่ที่ยังไม่มีสอนในที่อื่นแต่ก็เป็นไปตามหลักสัจธรรมที่ทรงค้นพบ

คุณสมบัติของผู้สอน

พระพุทธศาสนาถือว่าผู้เผยแผ่กับผู้ฟังหรือผู้สอนกับผู้เรียนนั้นมีความสัมพันธ์กันในฐานะกัลยาณมิตร นักเผยแผ่พุทธธรรมที่ดีจึงมีลักษณะคุณสมบัติซึ่งเป็นองค์ของกัลยาณมิตรดังนี้^{๘๘}

๑. ปิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจ คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเองชวนให้ผู้ฟังอยากสนใจที่จะซักถาม

๒. ครุ เป็นที่เคารพ คือ มีความประพฤติเหมาะสมแก่ฐานะ ชวนให้เกิดความอบอุ่นใจเป็นที่ฟังได้อย่างปลอดภัย

๓. ภาวนียो เป็นที่ยกย่อง คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริงและเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่ยกย่องนำเอาอย่างทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาได้

^{๘๖} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, คิดเป็นทำเป็นตามแนวพุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดอรุณการพิมพ์, พ.ศ. ๒๕๔๑), หน้า ๑๗.

^{๘๗} สุชีพ ปุญญานุภาพ, คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มูลนิธิธมมิกุฎราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๔๑), หน้า ๑๕.

^{๘๘} อัง. สุตตก (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗.

๔. วัตตา เป็นนักพูดโดยอาจจะเลือกใช้วิธีการเผยแผ่ในรูปแบบต่างๆ เพื่ออธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจ

๕. ว่าจะนักระโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมทั้งจะรับฟังคำใดตามคำล่วงเกิน คำตักเตือน วิพากษ์วิจารณ์ต่างๆ อดทนได้ไม่เบื่อง่าย ไม่เสียอารมณ์แม้บางครั้งอาจถูกต่อต้านจาก ลัทธิภายนอกมาขัดขวางต้องงานเผยแผ่

๖. คัมภีรญาณจะ กระทั่ง กัตตา เป็นผู้พูดคำที่ลึกซึ้งได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย นักเผยแผ่ที่ดีจะต้องมีความรู้ในศาสตร์หลาย ๆ อย่างและต้องฉลาดในการเลือกใช้วิธีเผยแผ่แบบต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ฟัง เพื่อให้เกิดศรัทธาและยอมปฏิบัติตาม

๗. โน จัญฐานะ นิโยชะเย ไม่ชักนำในอฐานะ ไม่ชักนำให้ผู้ฟังให้เดินผิดทางไปนอกพุทธดำรัส แต่ต้องรู้จักชักจูง แนะนำในทางที่ถูกที่ควร

ลีลาการสอน

เมื่อมองกว้างๆ การสอนของพระพุทธเจ้าแต่ละครั้ง จะดำเนินไปจนถึงผลสำเร็จ โดยมีคุณลักษณะซึ่งเรียกได้ว่าเป็นลีลาในการสอน ๔ อย่าง ดังนี้^{๔๙}

๑. สันทัสสนา อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. สมาทปนา จูงใจให้เห็นจริงด้วย ชวนให้คล้อยตาม จนต้องยอมรับและนำไปปฏิบัติ

๓. สมุตเตชนา เร้าใจให้แก่ว้าว้าว บังเกิดกำลังใจ ปลุกให้มีอุตสาหะแข็งขัน มั่นใจว่าจะทำให้สำเร็จได้ ไม่หวั่นและย่อท้อต่อความเหนื่อยยาก

๔. สัมปหังสนา ชโลมใจให้เข้มแข็ง ำเรง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อ และเปี่ยมด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่จะได้รับจากการปฏิบัติอาจผูกเป็นคำสั้นๆ ว่า แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ำเรง หรือชี้ชัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน

วิธีสอนของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการสอนหลากหลายรูปแบบเพื่อให้เหมาะสมกับบุคคล วิธีการสอนของพระองค์ที่พบบ่อย คือ

๑. แบบสากัจฉา หรือสนทนา วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ทรงใช้บ่อยไม่น้อยกว่าวิธีใดๆ โดยเฉพาะในเมื่อผู้มาเฝ้าหรือทรงพบนั่น ยังไม่ได้เลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนา ยังไม่รู้ ไม่เข้าใจ หลักธรรม

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, (กรุงเทพมหานคร : สหธรรมิก, ๒๕๔๔), หน้า ๔๖.

วิธีการสนทนานี้พระพุทธรองค์ทรงส่งเสริมให้พระสาวกใช้กันดังทรงยกย่องว่า “การสนทนาธรรมตามอุดมกาลเป็นมงคล” และจะมีศาลาเป็นที่นั่งสนทนาธรรมของพระภิกษุสงฆ์ทุกฝ่าย เมื่อไม่สามารถตกลงกันได้ในบางเรื่อง พระองค์ก็จะเสด็จมาเอง^{๙๐}

๒. แบบบรรยาย วิธีสอนแบบนี้ น่าจะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมประจำวัน ซึ่งมีประชาชน หรือพระสงฆ์จำนวนมาก และส่วนมากเป็นผู้มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจ กับมีความเลื่อมใสศรัทธาอยู่แล้ว มาฟังเพื่อหาความรู้ความเข้าใจเพิ่มเติมและหาความสงบสุขทางจิตใจ นับได้ว่าเป็นคนประเภทและระดับใกล้เคียงกัน พอจะใช้วิธีบรรยายอันเป็นแบบกว้างๆ ได้

๓. แบบตอบปัญหา ในการตอบปัญหาพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะ ผู้ถามอาจถามด้วยวัตถุประสงค์ต่าง ๆ กันบางคนถามเพื่อให้ตอบคำถามในเรื่องที่สงสัยมานาน บางคนถามเพื่อลองภูมิ บางคนถามเพื่อข่มหรือปราบให้ผู้ตอบ อับอายบางคนถามเพื่อเทียบเคียงกับความเชื่อหรือหลักคำสอนในลัทธิศาสนาของตน พระองค์ตรัสว่า “การตอบปัญหาใดๆ ต้องดูลักษณะปัญหาและเลือกวิธีตอบให้ถูกต้องเหมาะสม” จึงทรงจำแนกวิธีตอบปัญหาไว้ ๔ ประเภทคือ^{๙๑}

๓.๑) เอกังสพยากรณีปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตอบตรงไปตรงมา ตอบแบบตายตัวไม่มีเงื่อนไข เช่น ถามว่า จักขุเป็นอนิจจังหรือ ฟังตอบไปที่เดียวว่า ถูกแล้ว

๓.๒) ปฏิจปฺจยาพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ฟังย้อนถามแล้วจึงแก้ เช่น โสตะก็เหมือนจักขุ ฟังย้อนถามว่า ที่ถามหมายถึงแง่ไหน ถ้าบอกว่าในแง่เป็นเครื่องมอง ฟังตอบว่าไม่เหมือนกัน ถ้าถามว่า ในแง่อนิจจัง จึงควรตอบรับว่า เหมือนกัน

๓.๓) วิภัชชพยากรณีปัญหา ปัญหาที่ต้องแยกคำตอบเป็นเรื่อง ๆ เป็นประเด็น เช่น พระพุทธรองค์ทรงติเตียนตบะใช่หรือไม่ อย่ารีบตอบว่าใช่หรือไม่ใช่ เพราะมีส่วนผิด ต้องแยกตอบว่า พระพุทธรองค์ทรงติเตียนตบะที่ทรมานตนเอง แต่ทรงสรรเสริญว่าความอดกลั้นเป็นยอดแห่งตบะเป็นต้น

๓.๔) ฐปณียปัญหา ปัญหาบางอย่างต้องตัดบทไปไม่ตอบหรือฟังยับยั้งเสีย เพราะถ้าตอบไปจะเป็นปัญหาที่ให้เกิดความทะเลาะ ตอบไปแล้วไม่ทำให้เกิดประโยชน์ เช่น ศาสดานั้นสอนอย่างนั้น อย่างนี้ อย่าทราบบว่าคำสอนของใครถูก คำสอนของใครผิด พระองค์มักจะตัดบทว่าเรื่องนั้นจงพักไว้ก่อน เราตถาคตจะแสดงธรรมให้ฟัง นี่คือวิธีพักปัญหาของพระองค์

^{๙๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, พุทธวิธีการสอนจากพระไตรปิฎก, (กรุงเทพมหานคร : เพชรรุ่งการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕๔.

^{๙๑} ที. ปา. (ไทย) ๑๑/๓๑๒/๒๙๑.

๔. แบบวางกฎข้อบังคับ เมื่อเกิดเรื่องมีภิกษุกระทำ ความผิดอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นเป็นครั้งแรก พระสงฆ์หรือประชาชนเล่าลือโพนทนาติเตียนกันอยู่ มีผู้นำความมาราบทูลพระพุทธเจ้า พระองค์ก็จะทรงเรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำ ความผิดเมื่อเจ้าตัวรับได้ความเป็นสัตย์จริงแล้ว ก็จะทรงดำหนิชี้แจงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาผลร้ายของความประพฤติไม่ดี และคุณประโยชน์ของความประพฤติที่ดีงาม แล้วทรงแสดงธรรมกถาที่สมควรเหมาะสมกับเรื่องนั้นจากนั้นจะตรัสให้สงฆ์ทราบว่าจะทรงบัญญัติสิกขาบท โดยทรงแถลงวัตถุประสงค์ในการบัญญัติให้ทราบ แล้วทรงบัญญัติสิกขาบทข้อนั้นๆ ไว้ โดยความเห็นชอบพร้อมกันของสงฆ์ ในท่ามกลางสงฆ์ และโดยความรับทราบร่วมกันของสงฆ์^{๙๒}

จึงอาจกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงใช้คำถามเป็นเครื่องกระตุ้นให้ผู้เรียนได้คิดแสวงหาคำตอบหรือแก้ปัญหาของตนเอง นอกจากนี้ ยังทรงใช้คำถามเป็นเครื่องมือในการเปลี่ยนความคิดของผู้ที่เข้าใจพระองค์และคำสอนของพระองค์ ไม่ถูกต้องด้วย ทั้งนี้ พระพุทธเจ้าทรงคำนึงถึง พื้นฐานของผู้เรียนเป็นสำคัญ แล้วทรงเลือกใช้คำถามที่เหมาะสมกับผู้เรียน และสรุปบทเรียนจากคำตอบของผู้เรียนนั่นเอง ต่อไปนี้ จะได้กล่าวถึง หลักการตั้งคำถาม พร้อมทั้งยกตัวอย่าง จากที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

๒.๗ แนวคิดเกี่ยวกับหลักสูตรธรรมศึกษา

๒.๗.๑ ความหมายของหลักสูตร

คำว่า “หลักสูตร” แปลมาจากภาษาอังกฤษ “curriculum” ซึ่งมาจากคำในภาษาลาติน “currere” แปลว่า “The course to run” ซึ่งหมายถึงเส้นทางที่จะต้องวิ่งไป นอกจากนี้ นักวิชาการได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ ดังนี้

วิชัย วงษ์ใหญ่ กล่าวว่า หลักสูตร หมายถึง ประสบการณ์ที่โรงเรียนจัดให้แก่ นักเรียนเพื่อให้ นักเรียนได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองไปในทางที่โรงเรียนปรารถนาและหลักสูตรที่ดีควรจะตอบสนองความต้องการ ความสนใจของผู้เรียนอันสอดคล้องกับความต้องการของชีวิตที่เหมาะสมที่สุด^{๙๓}

สุมิตร คุณานุกร ให้ความหมายของหลักสูตรไว้เป็น ๒ ระดับคือ ระดับโรงเรียน หมายถึง โครงการที่ประมวลความรู้และประสบการณ์ทั้งหลายที่โรงเรียนจัดให้กับนักเรียน ไม่ว่าจะ เป็นภายในหรือภายนอกโรงเรียนก็ตาม เพื่อให้ผู้เรียนพัฒนาไปตามความมุ่งหมายที่กำหนด

^{๙๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๑.

^{๙๓} วิชัย วงษ์ใหญ่, พัฒนาหลักสูตรและการสอนมิติใหม่, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๒.

ไว้ และระดับชาติ หมายถึง โครงการให้การศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้ ความสามารถ และคุณลักษณะสอดคล้องตามความมุ่งหมายทางการศึกษาที่กำหนดไว้^{๙๔}

สรุปได้ว่า หลักสูตร หมายถึง โครงการ ประมวลความรู้ กิจกรรมและ ประสบการณ์ต่าง ๆ ที่จัดให้มีการเรียนการสอนทั้งในห้องเรียนและนอกห้องเรียนเพื่อ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและพัฒนาทุก ๆ ด้านไม่ว่าจะเป็นด้านร่างกาย อารมณ์ สังคมและ สติปัญญา ด้วยการเอาใจใส่ดูแลอย่างดีของผู้มีส่วนรับผิดชอบทุกระดับ

๒.๗.๒ ความสำคัญของหลักสูตร

หลักสูตรเป็นแม่บทสำคัญต่อการจัดการศึกษาทุกระดับและทุกสาขาวิชาหลักสูตร จะระบุสิ่งที่คาดหวังจะให้เกิดกับผู้เรียน และแนวทางในการจัดให้ผู้เรียนได้รับประสบการณ์ต่าง ๆ ตามต้องการ มีนักการศึกษาได้กล่าวเน้นถึงความสำคัญของหลักสูตรไว้ดังนี้

กาญจนา คุณาลักษณ์ หลักสูตร เป็นปัจจัยที่สำคัญอย่างยิ่งที่จะทำให้ปรัชญาหรือ ความมุ่งหมายในการจัดการศึกษาบรรลุผลตามความมุ่งหมายตามแผนการศึกษาแห่งชาติ หลักสูตร เป็นข้อกำหนดและแนวปฏิบัติให้บรรลุผลสำเร็จ หลักสูตรทำให้สังคมเปลี่ยนแปลงได้ เพราะเมื่อ ประเทศชาติต้องการที่จะสร้างคุณลักษณะของประชาชนในชาติให้เป็นอย่างไร รัฐบาลก็สามารถ ที่จะกำหนดจุดมุ่งหมายและเนื้อหาวิชาที่จะพัฒนาและสร้างสรรค์ให้เยาวชนเป็นไปตามที่ชาติ ต้องการได้^{๙๕}

ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์ หลักสูตรเป็นเครื่องชี้แนวทางในการจัดการความรู้และ ประสบการณ์แก่ผู้เรียน ซึ่งครูจะต้องปฏิบัติตามเพื่อให้ผู้เรียนได้รับการศึกษาตามที่มุ่งหมายสู่ จุดหมายเดียวกัน หลักสูตรจึงเป็นหัวใจสำคัญของการศึกษาและเป็นเครื่องชี้ถึงความเจริญของ ชาติ ถ้าประเทศใดมีหลักสูตรที่เหมาะสมและทันสมัยมีประสิทธิภาพ คนในประเทศนั้นย่อมมี ความรู้และศักยภาพในการพัฒนาประเทศได้อย่างเต็มที่^{๙๖}

^{๙๔}สุมิตร คุณานุกร, **หลักสูตรและการสอน**, (กรุงเทพมหานคร : กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๑๘), หน้า ๒-๓.

^{๙๕}กาญจนา คุณาลักษณ์ อ่างในนา หยี่หล้าหนี, “ปัญหาการบริหารหลักสูตรวิชาชีพพระยะสัน ตามความคิดเห็นของผู้บริหารและครูอาจารย์ในวิทยาลัยอาชีวะ กลุ่มภาคใต้”, **วิทยานพณ์ครุศาสตร์ อุตสาหกรรมมหาบัณฑิต** (สาขาวิชาการบริหารอาชีวศึกษา สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหาร ลาดกระบัง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑.

^{๙๖}ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์, **การพัฒนาหลักสูตร : หลักการและแนวปฏิบัติ**, (กรุงเทพมหานคร : อลิ้นไพล, ๒๕๒๕), หน้า ๑๑.

ธีรยุทธ์ เสนียวงศ์ ณ อยุธยา ได้กล่าวถึงความสำคัญของหลักสูตรไว้ ดังนี้^{๙๗}

๑. หลักสูตรเป็นเสมือนเบ้าหลอมให้ประชาชนเป็นพลเมืองที่ดีมีคุณภาพ
๒. หลักสูตรเป็นโครงการและแนวทางในการจัดการศึกษา เพราะหลักสูตรจะบอกให้ทราบว่า จะให้ผู้เรียนบรรลุจุดหมายอะไร จะต้องจัดเนื้อหาสาระและประสบการณ์อย่างไรและจะใช้อะไรเป็นเครื่องมือเพื่อแสดงว่าบรรลุจุดหมายที่กำหนด
๓. ในระดับโรงเรียน หลักสูตรจะให้แนวปฏิบัติแก่ครู เพราะหลักสูตรจะบอกให้ครูรู้ว่า จะต้องจัดประสบการณ์อย่างไรและจะต้องวัดผลการประเมินอย่างไร
๔. หลักสูตรเป็นมาตรฐานของการศึกษา คือสถาบันการศึกษาจะต้องจัดการเรียนให้เป็นมาตรฐานตามที่หลักสูตรกำหนดไว้เหมือนกัน

สรุปได้ว่า หลักสูตรมีความสำคัญอย่างยิ่งในการจัดการศึกษา เพราะหลักสูตรได้รวมจุดหมายของการศึกษาในแต่ละระดับไว้ด้วยกันและเป็นตัวกำหนดคุณลักษณะต่างๆ ที่จำเป็นซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และเข้าใจปรัชญาของการศึกษามากยิ่งขึ้น หลักสูตรจึงเป็นรากฐานที่สำคัญของการศึกษาซึ่งส่งผลให้ผู้เรียนสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการศึกษาได้อย่างมีประสิทธิภาพและตรงตามความมุ่งหมายของหลักสูตร

๒.๗.๓ องค์ประกอบของหลักสูตร

องค์ประกอบของหลักสูตรเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ความหมายของหลักสูตรสมบูรณ์ยิ่งขึ้น องค์ประกอบเหล่านี้ได้แก่ วัตถุประสงค์ เนื้อหาสาระ วิธีสอนและการจัดการเรียนการสอน การประเมินผลทั้งก่อนและหลังการนำหลักสูตรไปใช้ ซึ่งมีนักการศึกษาได้กล่าวถึงองค์ประกอบของหลักสูตรไว้หลายประการ ดังเช่น

สำนักงานปฏิรูปการศึกษาได้กำหนดองค์ประกอบของหลักสูตรไว้ในบัญญัติปฏิรูปการศึกษาแนวทางสู่การปฏิบัติ ๒๕๔๕ ว่า หลักสูตรประกอบด้วย หลักการ (แสดงเจตจำนงหรือเป้าหมายทั่วไปของหลักสูตร) จุดหมาย (ตอบคำถามว่าจะจัดการศึกษาเพื่ออะไรต้องการให้ผู้เรียนเกิดพฤติกรรมใดบ้าง) เป็นพลเมืองดีมีอาชีพ (รู้จักตนเองและบทบาทหน้าที่ของตนเองมีวิจรรย์ญาณในการคิด) โครงสร้าง แนวทาง วิธีทาง เนื้อหา อุปกรณ์ การจัดการเรียนการสอนและการประเมินผู้เรียน โดยหลักสูตรที่ใช้ในการจัดการศึกษา มี ๒ ส่วน คือ หลักสูตรแกนกลางและหลักสูตรสถานศึกษา

^{๙๗}ธีรยุทธ์ เสนียวงศ์ ณ อยุธยา อ่างโนวิไลพร สุวัฒนพันธุ์กุล, “การประเมินหลักสูตรครุศาสตร์อุตสาหกรรมมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารอาชีวศึกษา คณะครุศาสตร์อุตสาหกรรม สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง พุทธศักราช ๒๕๓๐”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์อุตสาหกรรมมหาบัณฑิต, (การบริหารอาชีวศึกษา สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง, ๒๕๓๗), หน้า ๓๖-๓๗.

หลักสูตรแกนกลาง เป็นหลักสูตรที่กำหนดเพื่อให้เรียนรู้และตระหนักถึงสิ่งที่แสดงถึงความ เป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต การประกอบอาชีพและการศึกษาต่อ

หลักสูตรสถานศึกษา เป็นหลักสูตรที่สถานศึกษาจัดเนื้อหาสาระตามกรอบสาระการ เรียนรู้และหลักสูตรที่สถานศึกษาจัดทำขึ้นโดยบูรณาการหลักสูตรแกนกลางและหลักสูตรท้องถิ่นที่มี องค์ความรู้ตามสภาพชุมชน สังคม ภูมิปัญญาและคุณลักษณะอันพึงประสงค์ต่อการเป็นสมาชิกที่ดี ของครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ

ผู้รับผิดชอบในการจัดทำหลักสูตรแกนกลาง คือหน่วยงานส่วนกลาง ผู้รับผิดชอบ หลักสูตรสถานศึกษา คือสถานศึกษาทุกแห่ง โดยความร่วมมือจากเขตพื้นที่การศึกษาและ คณะกรรมการสถานศึกษา ผู้เรียน ผู้ปกครองและชุมชน^{๙๘}

ทาบ (Taba) หลักสูตรทุกฉบับไม่ว่าจะเป็นการออกแบบในลักษณะใด ตามปกติ จะประกอบไปด้วยจุดมุ่งหมายทั่วไปและจุดมุ่งหมายเฉพาะ หลักสูตรจะบอกถึงเนื้อหาสาระ บางครั้งหลักสูตรอาจจะกล่าวถึงรูปแบบการจัดการเรียนการสอนอีกด้วยและนอกจากนี้หลักสูตร จะรวมถึงโครงการประเมินผลการสอนตามหลักสูตร^{๙๙}

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ กล่าวถึงองค์ประกอบของหลักสูตร ๗ ประการ คือ^{๑๐๐}

๑. จุดหมาย คือความประสงค์หรือความต้องการทางการศึกษาและสังคม
๒. หลักการ คือทิศทางหรือแนวทางซึ่งจะนำไปสู่จุดหมายของหลักสูตร
๓. โครงการ คือกลุ่มวิชาหรือรายวิชาต่างๆ ในหลักสูตร
๔. เนื้อหาของรายวิชา คือประสบการณ์ต่างๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมที่กำหนดไว้ สำหรับรายวิชานั้นๆ อันจะช่วยให้บรรลุถึงจุดประสงค์ของการเรียนรู้
๕. สื่อการเรียน คืออุปกรณ์ต่างๆ ที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจทักษะและทัศนคติที่ต้องการ
๖. วิธีการสอนช่วยให้เกิดการเรียนรู้ ให้รู้จักคิดเป็นทำเป็นและแก้ปัญหาเป็น

^{๙๘} สำนักงานปฏิรูปการศึกษา, “ข้อเสนอแนะทางการปฏิรูปการศึกษาตามภารกิจ สปศ”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานปฏิรูปการศึกษา, ๒๕๔๔), (อัดสำเนา)

^{๙๙} ทาบ อ่างในพระมหาพจน์ สุวโจ (พยัคฆ์พิทยากูร), “การประเมินหลักสูตรพระปริยัติธรรม ศึกษาเฉพาะกรณีนักธรรมชั้นตรี”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๕๐.

^{๑๐๐} เลขา คมเสวต, การใช้หลักสูตรประกาศนียบัตร วิชาชีพ พุทธศักราช ๒๕๓๐ (ฉบับปรับปรุง ครั้งที่ ๑ พ.ศ ๒๕๓๓) ประเภทวิชาพาณิชยกรรม สาขาพาณิชยการในสถานศึกษาสังกัดกรม อาชีวศึกษา, (ศูนย์ความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี : สำนักงานปลัดกระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖ - ๑๗.

๗. การประเมิน คือเมื่อสอนไปแล้วจะต้องวัดดูว่านักเรียนได้เกิดความรู้ความเข้าใจ และทักษะตามนัยของจุดประสงค์ของการเรียนรู้นักเรียนน้อยเพียงใดหรือไม่และจะต้องปรับปรุงแก้ไขอย่างไรต่อไป

สรุปแล้วองค์ประกอบของหลักสูตรนั้น ถือว่ามีความสำคัญในการกำหนดเกณฑ์ในการนำหลักสูตรไปใช้ เพื่อให้ประสบผลสำเร็จ ซึ่งต้องประกอบด้วย หลักการ จุดมุ่งหมาย โครงสร้าง แนวทาง วิธีการ เนื้อหา อุปกรณ์ การจัดการเรียนการสอนและการประเมินผู้เรียน ตามหลักสูตรที่วางไว้

สรุปแนวคิดเรื่องหลักสูตร ตามกรอบแนวคิดของหลักสูตร คือ ให้ผู้เรียนได้มีความรู้ และตระหนักสิ่งที่แสดงถึงความเป็นไทย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ การดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และการศึกษาต่อ หลักสูตร ประกอบด้วย หลักการ จุดมุ่งหมาย โครงสร้าง แนวทาง วิธีการ เนื้อหา อุปกรณ์ การจัดการเรียนการสอน และการประเมินผู้เรียน โดยหลักสูตรแกนกลางกำหนดผู้รับผิดชอบในการจัดทำหลักสูตรคือ หน่วยงานส่วนกลาง โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือ

๑. พัฒนาหลักสูตรให้มีความต่อเนื่องเชื่อมโยงระหว่างระดับการศึกษาและคำนึงถึงการพัฒนาคนอย่างรอบด้านตามศักยภาพของแต่ละคน

๒. ปรับปรุงหลักสูตรให้มีความยืดหยุ่นหลากหลายเพื่อตอบสนองความสนใจความถนัดและความต้องการของผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้เลือกเรียนตามศักยภาพ

๓. กำหนดมาตรการในการกำกับดูแลและการจัดการเพื่อให้มีการนำหลักสูตรสู่การปฏิบัติเพื่อตอบสนองมาตรฐานการศึกษาแห่งชาติ

๔. การบูรณาการหลักสูตร คือการทำให้หลักสูตรสมบูรณ์ หมายถึงการนำเอาศาสตร์สาขาวิชาต่างๆ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันมาผสมผสานเข้าด้วยกันเพื่อประโยชน์ในการจัดหลักสูตรและจัดการเรียนการสอน หลักสูตรที่พัฒนาหรือดำเนินการด้วยวิธีบูรณาการแล้ว เราเรียกว่า หลักสูตรบูรณาการ (Curriculum) มีลักษณะโดยรวม ดังต่อไปนี้

- ๑) เป็นการบูรณาการระหว่างความรู้และกระบวนการเรียนรู้
- ๒) เป็นการบูรณาการระหว่างพัฒนาการทางความรู้และพัฒนาการทางจิตใจ
- ๓) เป็นบูรณาการระหว่างความรู้และการกระทำ
- ๔) เป็นการบูรณาการระหว่างสิ่งที่เรียนในโรงเรียนกับสิ่งที่ป็นอยู่ในชีวิตประจำวันของผู้เรียน
- ๕) เป็นการบูรณาการระหว่างวิชาต่างๆ

๒.๗.๔ หลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ธรรมศึกษาชั้นตรี ธรรมศึกษาชั้นโท ธรรมศึกษาชั้นเอก

๑. โครงสร้างหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นตรี

หลักสูตรหรือหนังสือแบบเรียนสำหรับธรรมศึกษาชั้นตรีที่ยุติใช้ในปัจจุบันนี้เป็นหนังสือเรียนภาษาไทยที่เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสและสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) โดยจัดเนื้อหาวิชาตามลำดับ ดังนี้

๑) วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑

๒) วิชาธรรม

หลักสูตร ใช้หนังสือนวโกวาท แผนกธรรมวิภาคและคิหิปฏิบัติ

๓) วิชาตำนาน (พุทธ)

หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑-๒-๓ ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) และศาสนพิธี เล่ม ๑

๔) วิชาวินัย

หลักสูตร ใช้หนังสือเบญจศีลเบญจธรรม ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (เจริญ ญาณวรเถร)

๒. โครงสร้างหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นโท

หลักสูตรหรือหนังสือแบบเรียนสำหรับธรรมศึกษาชั้นโทที่ยุติใช้ในปัจจุบันนี้เป็นหนังสือเรียนภาษาไทยที่เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (สา ปุสฺสเทว) โดยจัดเนื้อหาวิชาตามลำดับ ดังนี้

๑) วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๒

๒) วิชาธรรม

หลักสูตร ใช้หนังสือธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒

๓) วิชาตำนาน (พุทธ)

หลักสูตร ใช้หนังสืออนุพุทธประวัติและพุทธานุพุทธประวัติอันกล่าวเฉพาะประวัติพระสาวก สังคติกถา ปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) และศาสนพิธี เล่ม ๒ ขององค์การศึกษา ชั้นนี้กำหนดให้เรียนประวัติของพระสาวกจำนวน ๔๐ องค์

๔) วิชาวินัย

หลักสูตร ใช้หนังสืออุโบสถศีล ของพระราชรัตนมุนี (ชัยวัฒน์ ปญฺญาสิริ ป.ธ.๙ วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

๓. โครงสร้างหลักสูตรธรรมศึกษาชั้นเอก

หลักสูตรหรือหนังสือแบบเรียนสำหรับธรรมศึกษาชั้นเอกที่ยุติใช้ในปัจจุบันนี้เป็นหนังสือเรียนภาษาไทยที่เป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส (สา ปุสฺสเทว) โดยจัดเนื้อหาวิชาตามลำดับ ดังนี้^{๑๑}

๑) วิชาเรียงความแก้กระทู้ธรรม

หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓

๒) วิชาธรรม

หลักสูตร หนังสือธรรมวิจารณ์ ส่วนปรมัตถปฏิบัติ

๓) วิชาตำนาน (พุทธ) แก้ปัญหาพุทธานุกุศลประวัติกับข้อธรรมในท้องเรื่องนั้น

หลักสูตร ใช้หนังสือพุทธประวัติ เล่ม ๑-๒-๓ ปฐมสมโพธิ พระนิพนธ์ สมเด็จพระสังฆราช (ปุสฺสเทว) พุทธานุพุทธประวัติ อนุพุทธประวัติ พระปฐมสมโพธิกถา พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๔) วิชาวินัย

หลักสูตร ใช้หนังสือหลักสูตรกรรมบทพระราชรัตนมณี (ชัยวัฒน์ ปญญาสิริ ป.ธ.๘) วัดพระปฐมเจดีย์ จังหวัดนครปฐม

๔. การเรียนการสอน

การเรียนการสอนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ครูผู้สอนส่วนใหญ่ไม่มีความรู้เกี่ยวกับเทคนิคการสอนและการใช้สื่อการสอนสมัยใหม่ ส่วนมากสอนด้วยวิธีอธิบายให้จำจากตำราและหนังสือเรียน เน้นการจำมากกว่าความเข้าใจและประเมินผลจากความเข้าใจของนักเรียนด้วยวิธีถามตอบปัญหา มีทั้งแบบปรนัยและแบบอัตนัย โดยนิยมแบบสนามหลวงเป็นหลัก คือข้อสอบแบบปรนัย

๕. ระยะเวลาการศึกษา

แบ่งภาคเรียนศึกษาออกเป็น ๒ ภาค คือ

๑) ภาควิสาขะ เริ่มตั้งแต่ ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๖ จนถึงขึ้น ๗ ค่ำ เดือน ๘

๒) ภาคพรรษา เริ่มตั้งแต่ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๘ จนถึงขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๑

แต่ด้วยเหตุที่ทางสำนักศาสนศึกษาต้องจัดพระภิกษุออกไปสอนตามโรงเรียน ระยะเวลาการศึกษาจึงต้องขึ้นอยู่กับทางโรงเรียนเป็นผู้กำหนดเอง โดยเฉพาะช่วงเวลาปิดเทอม และเวลาสอบกลางภาคของทางโรงเรียนจะไม่ตรงกับทางสำนักเรียน จึงอนุโลมให้ทางโรงเรียนเป็นผู้กำหนดระยะเวลาที่จะสอนให้ทางสำนักเรียนจัดหาครูพระเข้าไปสอน

^{๑๑}สำนักงานแม่กองธรรม, เรื่องสอบธรรมสนามหลวงแผนกธรรม พ.ศ. ๒๕๕๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๑), หน้า ๑๐-๒๐.

กำหนดเวลา ๑๒.๓๐ น. ถึง ๑๕.๐๐ น. ตามตารางการเรียนการสอนที่ทางสำนักศาสนศึกษากำหนดไว้ โดยในโรงเรียนหนึ่งจะสอนสัปดาห์ละ ๑ วันหรือชั้นละ ๒ ชั่วโมงต่อสัปดาห์ ซึ่งมีการเรียนการสอนต่อชั้นเรียนประมาณ ๒๐ – ๒๔ สัปดาห์หรือ ๔๐ – ๔๘ ชั่วโมงต่อปีการศึกษาหนึ่ง

๖. กำหนดการสอบ

การกำหนดเวลาสอบธรรมศึกษาในทุกระดับชั้นเป็นหน้าที่แม่กองธรรมสนามหลวงเป็นผู้ดำเนินการจัดสอบ

๗. การวัดและการประเมิน

การออกข้อสอบแม่กองธรรมสนามหลวงรวบรวมข้อสอบจากคณะกรรมการหลายรูปโดยมีคณะกรรมการพิเศษตรวจคัดเลือกอีกชั้นหนึ่ง ลักษณะปัญหาที่ออกข้อสอบจะถามความจำความเข้าใจความคิดเห็นและการวิจารณ์เคล้ากันไป ข้อสอบทั้งหมดเป็นปรนัย ยกเว้นวิชาเรียงความแก่กระทู้ธรรมที่ให้เขียน

การตรวจข้อสอบ คณะกรรมการที่จะทำการตรวจข้อสอบเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่อาราธนามาจากทั่วประเทศ โดยทำการตรวจในกรุงเทพมหานคร วิธีการตรวจใช้กรรมการ ๒ รูป ร่วมกันพิจารณารูปแรกตรวจแล้วให้คะแนนเท่าใดเขียนตัวเลขไว้ที่หน้าข้อสอบแต่ละข้อทุกข้อและรวมคะแนนไว้บนหัวกระดาษด้านขวามือลงชื่อกำกับไว้ที่หัวกระดาษด้านซ้ายมือต่อจากนั้นกรรมการรูปที่ ๒ จะตรวจซ้ำอีกครั้งถ้าไม่เห็นด้วยก็แก้ไขเปลี่ยนแปลงได้ถ้าเห็นด้วยก็ลงชื่อกำกับไว้ที่หัวกระดาษด้านซ้ายมือเช่นเดียวกัน

การให้คะแนน ข้อสอบทั้งหมดมี ๔ วิชา คะแนนเต็มวิชาละ ๑๐๐ คะแนน คะแนนเต็มรวมทุกวิชา ๔๐๐ คะแนน ผู้สอบจะต้องเข้าสอบทุกวิชา จะขาดวิชาใดวิชาหนึ่งไม่ได้และวิชาที่สอบนั้นต้องไม่ต่ำกว่า ๒๐๐ คะแนน ถือว่าสอบได้

แต่หากมีวิชาใดวิชาหนึ่งคะแนนต่ำกว่า ๒๕ คะแนน แม้จะรวบรวมทุกวิชาได้เกินกว่าเกณฑ์ที่กำหนดก็ถือว่าสอบตก

เปรียบเทียบกับกรอบแนวคิดตามแผนผังมโนทัศน์แห่งสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา

หากมองไปที่แผนผังมโนทัศน์แห่งสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนาซึ่งมีอธิบายชี้แจงไว้ดังนี้

การศึกษาประวัติพระพุทธศาสนาและความสำคัญของพระพุทธศาสนาก็คือการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องพระรัตนตรัยซึ่งประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

เรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธ ก็คือพุทธประวัติว่าด้วยชีวประวัติของพระพุทธเจ้า ชาดก ว่าด้วยเรื่องพระชาติในอดีตของพระพุทธเจ้าและวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาซึ่งว่าด้วยเหตุการณ์สำคัญในพุทธประวัติ

คำสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่า พระธรรม ซึ่งรวบรวมไว้เป็นพระไตรปิฎก มีศัพท์เฉพาะที่ต้องทำความเข้าใจ เรียกว่าศัพท์ทางพระพุทธศาสนา พระไตรปิฎกบรรจุหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา หลักธรรมบางข้อได้รับการเรียบเรียงเป็นพุทธศาสนสุภาษิต เพื่อเป็นคติสอนใจหนึ่งในวิธีนำหลักธรรมมาปฏิบัติก็คือ การบริหารจัดการและเจริญปัญญา

พระสงฆ์ คือผู้น้อมนำพระธรรมมาปฏิบัติจนได้ชื่อว่าเป็นพุทธสาวก-พุทธสาวิกา และชาวพุทธตัวอย่าง ผู้เคร่งครัดในหน้าที่ชาวพุทธและแม่นยำในศาสนพิธีมรรยาทชาวพุทธและการปฏิบัติตนต่อพระภิกษุ^{๑๐๒}

ซึ่งตามกรอบแนวคิดนี้นั้นจะเห็นได้ว่าวิชาพระพุทธศาสนามีกรอบเดียวกับหลักของธรรมศึกษาต่างแต่วิชาพระพุทธศาสนามีเนื้อหาสาระที่น้อยกว่าตามวุฒิภาวะของผู้เรียน ส่วนวิชาของธรรมศึกษานั้นมีสาระที่หลากหลายและมากมาย ด้วยจุดประสงค์เดิมนั้นต้องการให้ครูซึ่งมีวุฒิภาวะสูงได้ศึกษาตามเกณฑ์บังคับของทางกระทรวงศึกษาในสมัยนั้น แต่ปัจจุบันนี้จุดมุ่งหมายของผู้บริหารหลักสูตรยังเหมือนเดิม แต่จุดมุ่งหมายของสำนักเรียนเปลี่ยนไป จึงเกิดความไม่สมดุลกันระหว่างตัวสาระการเรียนรู้วิชาธรรมศึกษากับตัวผู้เรียน ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในวัยเด็ก

๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๘.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความคิดเห็น

เกรียงไกร บุญยะพุททนะ ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นของประชาชนต่อการปราบปรามยาเสพติดของเจ้าหน้าที่ตำรวจ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี” ผลการศึกษาพบว่าความคิดเห็นต่อการปราบปรามยาเสพติดของเจ้าหน้าที่ตำรวจโดยรวมและรายด้าน อยู่ในระดับปานกลางและเมื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นจำแนกตามอายุ ระดับการศึกษา แตกต่างกัน ส่วนความคิดเห็นจำแนกตามเพศ อาชีพและรายได้ ไม่แตกต่างกัน^{๑๐๓}

ณทพงษ์ วิยะรินทร์ ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองขำคอก อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี” ผลการศึกษาพบว่า ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองขำคอก อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี อยู่ในระดับปานกลาง เมื่อเปรียบเทียบพบว่า เพศชาย

^{๑๐๒}พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), กรอบความคิดในการจัดทำสาระการเรียนรู้พระพุทธศาสนา ในหลักสูตรใหม่, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๑๓.

^{๑๐๓}เกรียงไกร บุญยะพุททนะ, “ความคิดเห็นของประชาชนต่อการปราบปรามยาเสพติดของเจ้าหน้าที่ตำรวจ อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีปทุม, ๒๕๔๗), บทคัดย่อ.

เพศหญิง ไม่แตกต่างกัน ระหว่างผู้มีรายได้ ๕,๐๐๐ บาทและต่ำกว่ากับ ตั้งแต่ ๕,๐๐๑ ขึ้นไป ไม่มีความแตกต่าง อายุ ๖๐ ปีขึ้นไปมีความคิดเห็นมากกว่าอายุ ๑๘ – ๓๐ ปีและ ๓๑ – ๕๙ ปี ระหว่างอาชีพเกษตรกร ค้าขาย พนักงานบริษัทห้างร้าน โรงงานอุตสาหกรรมและรับราชการ หรือพนักงานรัฐวิสาหกิจ ไม่มีความแตกต่างกันและที่อยู่อาศัย หมู่ที่ ๑ หมู่ ๒ หมู่ ๓ หมู่ที่ ๕ หมู่ที่ ๖ และหมู่ที่ ๗ มีความคิดเห็นมากกว่าหมู่ที่ ๔^{๑๐๔}

บุศรา เข้มทอง ศึกษาวิจัยเรื่อง “คุณลักษณะผู้บริหารตามความคิดเห็นของพนักงานธนาคารที่ตั้งในเขต อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี” ผลการศึกษาพบว่า พนักงานธนาคารมีความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณลักษณะผู้บริหารในระดับมากทุกด้าน ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นคุณลักษณะของผู้บริหาร ตามเพศ อายุ ระดับการศึกษา ลักษณะงาน ระยะเวลาการทำงานและประเภทธนาคาร ในภาพรวมพบว่า ไม่แตกต่างกัน ส่วนเมื่อวิเคราะห์เป็นรายด้านพบว่า คุณลักษณะของผู้บริหาร ด้านบุคลิกภาพ พนักงานที่มีอายุ ๓๑ – ๔๐ ปี มีความคิดเห็นสูงกว่าพนักงานที่มีอายุไม่เกิน ๓๐ ปี^{๑๐๕}

สามารถ ไชยพันธุ์ วิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและความพร้อมในการจัดการศึกษาตามอัยยาศัยของสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ในจังหวัดน่าน” ผลการวิจัย พบว่า ความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาตามอัยยาศัย ของสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลในจังหวัดน่าน สมาชิกส่วนใหญ่เห็นด้วยมาก ในการที่จะเข้ามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเกือบทุกด้าน ยกเว้นด้านการควบคุม ติดตามประเมินผลการจัดการศึกษาที่สมาชิกเห็นด้วยน้อย ความพร้อมในการจัดการศึกษาตามอัยยาศัยของสมาชิกองค์การบริหาร ส่วนตำบลในจังหวัดน่าน พบว่าประธานองค์การบริหาร ปลัดองค์การบริหาร ส่วนตำบล เลขานุการและกรรมการองค์การบริหารส่วนตำบลมีความพร้อมในการจัดการศึกษาตามอัยยาศัยไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติทุกด้าน องค์การบริหารส่วนตำบลที่มีรายได้แตกต่างกันมีความพร้อมในการจัดการศึกษาไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ.^{๑๐๖}

^{๑๐๔} ณฑพงษ์ วิยะรินทร์, “ความคิดเห็นของประชาชนที่มีต่อการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองช้างคอก อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีปทุม, ๒๕๔๘), บทคัดย่อ.

^{๑๐๕} บุศรา เข้มทอง, “คุณลักษณะผู้บริหารตามความคิดเห็นของพนักงานธนาคารที่ตั้งในเขต อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีปทุม, ๒๕๔๒), บทคัดย่อ.

^{๑๐๖} สามารถ ไชยพันธุ์, “ความคิดเห็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมและความพร้อมในการจัดการศึกษาตามอัยยาศัยของสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ในจังหวัดน่าน”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์, ๒๕๔๕), บทคัดย่อ.

สุภวัฒน์ หนูพริก ทำการศึกษาเรื่อง “ทัศนะและความคาดหวังของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษาจากการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนของพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทัศนะและความคาดหวังของผู้บริหารโรงเรียนต่อการสอนของพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งผลการศึกษาค้นคว้า^{๑๐๗}

๑. ผู้บริหารโรงเรียน มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาอยู่ในระดับเข้าใจเนื้อหาวิชาพระพุทธศาสนาดีจึงทำให้มีความสัมพันธ์กับความหวังในตัวอื่นๆ สูงด้วย

๒. ผู้บริหารโรงเรียน มีความคาดหวังสูงกับการสอนวิชาพระพุทธศาสนาของพระนิสิต โดยมีความสัมพันธ์มีความคิดเห็นถึงผลกระทบสูงด้วย

๓. ผู้บริหารโรงเรียน เห็นว่าปัญหาและอุปสรรคของการสอนวิชาพระพุทธศาสนามีน้อย

ศรีไพร ชื่นชม วิจัยเรื่อง “ความคิดเห็นของผู้บริหารโรงเรียนเกี่ยวกับรูปแบบภาวะผู้นำกับการใช้โรงเรียนเพื่อพัฒนาชุมชน กรณีศึกษาผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดนครราชสีมา” ผลการวิจัย พบว่าผู้บริหารโรงเรียนที่มีรูปแบบภาวะผู้นำที่แตกต่างกันจะมีความคิดเห็นในการใช้โรงเรียนเพื่อพัฒนา ชุมชนไม่แตกต่างกัน ดังนั้นผู้บริหารโรงเรียนไม่ว่าจะมีรูปแบบภาวะผู้นำอย่างไรก็ตามสามารถทำให้โรงเรียนเป็นส่วนหนึ่ง ในการเข้าร่วมพัฒนาชุมชนและจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อให้มีผลในการพัฒนาชุมชนได้ทั้งสิ้น การที่จะทำให้โรงเรียนสามารถเข้าร่วมในการพัฒนาชุมชนให้บังเกิดผลดีนั้น จะต้องใช้กระบวนการของงานสังคมสงเคราะห์คือ การศึกษาปัญหาและการวิเคราะห์ปัญหา โดยสำรวจสภาพปัจจุบัน ปัญหา ทรัพยากร ความต้องการและความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาชุมชน ในเขตบริการของโรงเรียน โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการ ดำเนินการและแบ่งงานให้รับผิดชอบ การตรวจสอบทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชน รวบรวมข้อมูล จัดระบบ วิเคราะห์ข้อมูลและปัญหาต่างๆ โดยประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง การวางแผน การดำเนินการโดยใช้กิจกรรมที่สามารถสนอง วัตถุประสงค์ในการเป็นส่วนหนึ่งเพื่อพัฒนาชุมชน ดำเนินการ ตามแผนและโครงการที่วางไว้ โดยนำทรัพยากรต่างๆ ผสมผสานกับวิธีการใหม่ๆ มาใช้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและวิธีการซึ่งกันและกันและให้ประชาชนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานและมีการประเมินผล โดยปฏิบัติอย่างมีระบบ หลักการและมีวิธีการที่ถูกต้องอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอทุกขั้นตอนดำเนินงาน นอกจากนี้ผู้บริหารโรงเรียนจำเป็นต้องมีบทบาทในเชิงสังคมสงเคราะห์ทางการศึกษา ไม่เพียงแต่ในสถานศึกษาเพื่อบริการการศึกษาแก่บุตร

^{๑๐๗}สุภวัฒน์ หนูพริก, “ทัศนะและความคาดหวังของผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษาต่อการสอนวิชาพระพุทธศาสนาของพระนิสิตมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย : ศึกษาเฉพาะกรณี ผู้บริหารโรงเรียนมัธยมศึกษาในเขตกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาบัณฑิต, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), บทคัดย่อ.

หลานของประชาชนในชุมชนเท่านั้น แต่ต้องมีบทบาทเป็นตัวแทนและแลกเปลี่ยนความสามารถกับชุมชนในการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงสังคมด้วยเช่นกัน^{๑๐๘}

๒.๘.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาท

กรณีการ โอมูเณ ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น : ศึกษาเฉพาะกรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสร้าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ผลการวิจัยพบว่า “พระสงฆ์เป็นสื่อบุคคลที่มีความสามารถและทรงคุณค่าในการพัฒนาท้องถิ่นได้เป็นอย่างดีทั้งนี้ เพราะในทัศนะของประชาชนมีความเห็นว่าพระสงฆ์เป็นสื่อบุคคลที่ประกอบไปด้วยความน่าไว้วางใจ ความสามารถในการติดต่อสื่อสารระหว่างบุคคลกับประชาชนและความกระตือรือร้นในการทำงานพัฒนาท้องถิ่น การมีพระสงฆ์เป็นสื่อบุคคลที่ได้รับความไว้วางใจยอมรับนับถือความเชื่อมั่นจากประชาชน จึงน่าจะมีการสนับสนุนให้พระสงฆ์มีบทบาทในการเป็นผู้นำความคิดเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ข่าวสารความรู้ ความคิดและนวัตกรรมอย่างเต็มที่ ก่อนอื่นรัฐบาลน่าที่จะได้ตระหนักถึงความสำคัญของพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นสื่อบุคคลเพื่อช่วยสนับสนุนการพัฒนาชุมชนและเพื่อที่พระสงฆ์จะได้กระทำหน้าที่นี้อย่างเต็มที่ รัฐควรจัดอบรมให้พระสงฆ์ได้มีความรู้ในหลักการพัฒนานอกเหนือไปจากหลักธรรมที่ต้องศึกษาและให้ถือเป็นนโยบายว่าการช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์จะเป็นกุศลมหาศาลได้ เมื่อได้มีการเตรียมพระสงฆ์เพื่อสนับสนุนงานพัฒนาแล้วนโยบายการใช้ทรัพยากรทางการสื่อสารของประเทศให้มีประสิทธิภาพมากที่สุดควรได้บรรจุพระสงฆ์ในฐานะสื่อบุคคลที่หาได้ในท้องถิ่นแต่คำนวณค่ามิได้ในการส่งเสริมการพัฒนาชุมชน”^{๑๐๙}

โคจิ โนสุ ศึกษาวิจัยเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณีในจังหวัดสงขลา โดยใช้กลุ่มตัวอย่างเป็นพระสงฆ์ที่ประจำอยู่ในวัดที่ตั้งในจังหวัดสงขลา จำนวน ๑๗๐ รูป ผลการวิจัยพบว่า^{๑๑๐}

^{๑๐๘} ศรีไพร ชื่นชม, “ความคิดเห็นของผู้บริหารโรงเรียนเกี่ยวกับรูปแบบภาวะผู้นำกับการใช้โรงเรียนเพื่อพัฒนาชุมชนกรณีศึกษา : ผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษา จังหวัดนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต, (สาขาสังคมสงเคราะห์ทางการศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๘), บทคัดย่อ.

^{๑๐๙} กรณีการ โอมูเณ, “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น เฉพาะกรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสร้าง อ.เมือง จ.สุรินทร์”, วิทยานิพนธ์นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖), หน้า ๘๑.

^{๑๑๐} โคจิ โนสุ, “บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณีในจังหวัดสงขลา”, วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลา, ๒๕๓๐), หน้า ๖๗.

๑. บทบาทการพัฒนาการศึกษา พระสงฆ์มีบทบาทมากที่สุด ได้แก่ การอบรมให้ความรู้ทางด้านพุทธศาสนาและศีลธรรมแก่ประชาชน ส่วนบทบาทที่น้อยที่สุด ได้แก่ การมีส่วนร่วมในพิธีกรรมต่างๆ ของโรงเรียน

๒. บทบาทการเผยแผ่ธรรมะ พระสงฆ์มีบทบาทมากที่สุด ได้แก่ การจัดพิธีกรรมในวันสำคัญทางศาสนาในวัด ส่วนบทบาทที่น้อยที่สุด ได้แก่ การอบรมสั่งสอนประชาชนในงานเทศกาลต่างๆ

๓. บทบาทการสงเคราะห์ พระสงฆ์มีบทบาทมากที่สุด ได้แก่ การช่วยอำนวยความสะดวกในการบำเพ็ญกุศลต่างๆ แก่ประชาชน ส่วนบทบาทที่น้อยที่สุด ได้แก่ การช่วยประชาชนโดยการให้ยืมสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ

เจียมพงษ์ วงศ์ธรรม ได้ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคมเกี่ยวกับเรื่องบทบาทในการให้การศึกษาทั่วไป ทั้งทางโลกและทางธรรม การเผยแผ่ธรรม โดยศึกษาพระสงฆ์ในเขตกรุงเทพมหานคร พบว่า “พระสงฆ์มีบทบาทสูงมากในด้านต่างๆ ดังนี้^{๑๑}”

๑. ช่วยสอนหนังสือ ซึ่งในขณะที่สอนได้เน้นให้ประชาชนเข้าใจสิทธิและหน้าที่

๒. ทำหน้าที่เป็นผู้บริหารสถานศึกษาและกิจกรรมอื่นๆ ซึ่งพบว่าพระสงฆ์มีกิจกรรมสูงขึ้นตามพระราชที่บวช

๓. ต้องการมีบทบาทในการศึกษาเพิ่มขึ้น โดยพระสงฆ์ให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของชาติ ปรับปรุงหลักสูตรวิชาเกี่ยวกับศีลธรรมและศาสนาในลักษณะที่พระสงฆ์จะเข้าไปสอนได้

๔. ด้านการเผยแผ่ธรรมะ เพื่อพัฒนาจิตใจประชาชน ออกเยี่ยมประชาชนและนำประชาชนพัฒนาท้องถิ่น วัดและโรงเรียนและเข้าร่วมในวันสำคัญทางศาสนา

ความคิดเห็นที่พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาสังคม สรุปได้ว่า

๑. พระสงฆ์ส่วนใหญ่คิดว่างานพระธรรมทูต การเผยแผ่ธรรมะ โดยสื่อมวลชนและการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน จำเป็นในการเผยแผ่ธรรมะพร้อมกับประสงค์ที่จะได้รับความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ในการจัดอบรมสัมมนาให้ความรู้เบื้องต้น ในการแพทย์และการสังคมสงเคราะห์ที่ถูกหลักวิชาการ

๒. พระสงฆ์เป็นผู้นำทางด้านศาสนพิธี ให้คำแนะนำปรึกษาปัญหาชีวิตและพัฒนาทางจิตใจเยี่ยมประชาชนที่โรงพยาบาลและที่บ้าน

๓. พระสงฆ์สามเณรมีส่วนเห็นด้วยในการที่จะพัฒนาบทบาทของตนเองคิดว่ามีความพร้อมและเชื่อมั่นว่าจะทำให้ได้รับการสนับสนุนจากประชาชนและไม่ผิดต่อวินัยสงฆ์

^{๑๑}เจียมพงษ์ วงศ์ธรรม, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม”, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ ศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๑๙), หน้า ๖๙ - ๗๕.

๔. พระสงฆ์ พยายามปรับปรุงบทบาทและฐานะของตนเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในสังคม โดยการพัฒนาตนเองทางการศึกษาให้สูงขึ้น นอกเหนือจากการมีศีลธรรม และสมาธิพระสงฆ์สามารถนำสิ่งเหล่านี้ไปสู่การเปลี่ยนแปลงที่ดี เพื่อให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีในด้านการศึกษาสุขภาพอนามัย ตลอดจนการสงเคราะห์ช่วยเหลือต่างๆ จะเห็นได้ว่างานเหล่านี้เป็นบทบาทที่แท้จริงของพระสงฆ์ซึ่งน่าจะมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมได้

พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม ได้ศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พบว่า ท่านมีบทบาทในการเผยแผ่ในลักษณะการให้คำแนะนำให้ คำปรึกษา สอนทนา ตอบปัญหาข้อข้องใจและแสดงธรรม โดยที่ท่านได้รับฟังจากพระพุทธเจ้า แล้วนำไปถ่ายทอดหรือเผยแผ่แก่ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การบรรยาย การอธิบายขยายข้อความ เปรียบเทียบและถามตอบ เป็นต้น จนเป็นที่ศรัทธาเลื่อมใสและยอมรับนับถือพระรัตนตรัยกันอย่างแพร่หลาย แต่ก็มีบางส่วนที่มีได้หันมา นับถือพระรัตนตรัย เพราะยังยึดติดอยู่กับลัทธิดั้งเดิม ถึงกระนั้นก็ยังมีความเคารพนับถือในตัวท่านเป็นกรณีพิเศษ ซึ่งก็เท่ากับว่า ท่านได้สร้างความเข้าใจอันดีระหว่างกลุ่มความเชื่อต่าง ๆ นับว่าเป็นตัวแทนแห่งการประกอบ ศาสนกิจ ดำเนินชีวิต และเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกในปัจจุบันได้เป็นอย่างดี^{๑๑๒}

วงศกร เจียมเผ่า วิจัยเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่มีต่อการอบรมและปลูกฝังจริยธรรมให้กับเด็กและเยาวชน เพื่อป้องกันปัญหาการทำผิดของเด็กและเยาวชนศึกษาจากความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่กำลังศึกษาอยู่ในมหาวิทยาลัยสงฆ์พบว่าพระสงฆ์มีความคิดเห็นไปในทางเดียวกันว่า ปัญหาการกระทำผิดของเด็กและเยาวชน ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการขาดการอบรมและปลูกฝังจริยธรรมที่เพียงพอและเห็นว่าถ้าได้มีการรณรงค์ให้ความสำคัญแก่บทบาทในการเทศนาอบรมและสั่งสอนของพระสงฆ์ให้แก่เด็กและเยาวชน จะเป็นการช่วยให้ปัญหาการกระทำผิดของเยาวชนลดลงได้มากและยังพบว่า บทบาทในการเป็นแบบฉบับที่ดีของพระสงฆ์ซึ่งพระสงฆ์มีความเห็นตรงกันว่า การประพฤติตนตามพระธรรมวินัยอย่างสม่ำเสมอและตามหลักศีลธรรมถือได้ว่าเป็นแบบฉบับที่ดี อันเป็นผลให้เด็กและเยาวชนยอมรับและเชื่อถือในการอบรมสั่งสอนของพระสงฆ์มากยิ่งขึ้น^{๑๑๓}

^{๑๑๒} พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม, “บทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา*, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), บทคัดย่อ.

^{๑๑๓} วงศกร เจียมเผ่า, “บทบาทของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่มีต่อการอบรมและปลูกฝังจริยธรรมให้กับเด็กและเยาวชนเพื่อป้องกันปัญหาการกระทำผิดของเด็กและเยาวชน : ศึกษาจากความคิดเห็นของพระสงฆ์ที่กำลังศึกษาในมหาวิทยาลัยสงฆ์”, *วิทยานิพนธ์สังคมศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาอาชีวศึกษาและงานยุติธรรม)*, (คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๙), บทคัดย่อ.

স্যันต์ นามเมือง ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความพร้อมของพระสงฆ์ในการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่า^{๑๑๔}

๑. ความพร้อมของพระสงฆ์ในการสอนวิชาพระพุทธศาสนาที่แตกต่างกันมีผลต่อบทบาทการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาต่างกัน ผลการศึกษาพบว่า เป็นไปตามข้อสมมติฐานที่กำหนดไว้

๒. ระดับการยอมรับบทบาทของพระสงฆ์ในการสอนวิชาพระพุทธศาสนาของพระสังฆาธิการ ผู้บริหารสถานศึกษา ครูและนักเรียนที่ต่างกัน มีผลต่อบทบาทการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาต่างกัน พบว่าเป็นไปตามข้อสมมติฐานที่กำหนดไว้

স্যันต์ หวานคำ ศึกษาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในงานสวัสดิการสังคมศึกษา กรณีพระสงฆ์ที่ได้รับรางวัลดีเด่น” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาพระสงฆ์ที่ได้รับรางวัลดีเด่นว่ามีบทบาททำงานสวัสดิการสังคมอย่างไร ผลการศึกษาพบว่า บทบาทของพระสงฆ์ในงานสวัสดิการสังคมเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางไม่ว่าจะเป็นงานสวัสดิการสังคม ด้านการศึกษา ด้านสุขภาพ ด้านบริการสังคม ด้านที่อยู่อาศัย ด้านความมั่นคงทางสังคมและด้านนันทนาการฯลฯ พระสงฆ์ได้ให้บริการสังคมอันเกิดมาจากการตระหนักในปัญหาของสังคมที่ได้รับความเดือดร้อน จากสภาวะทางสังคมในรูปแบบต่างๆ ที่มีผลกระทบต่อประชาชน พระสงฆ์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสังคมได้ตระหนักต่อสภาพปัญหาเหล่านั้น โดยเข้ามาช่วยเหลือบรรเทาปัญหาความเดือดร้อนเหล่านั้นเสมือนการอุดหนุนหรือการเก็บตกจากรัฐบาลหรือจากหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรงในปัญหาเหล่านั้น ซึ่งอาจถูกจำกัดทางด้านต่างๆ ซึ่งอาจจะให้บริการไม่ทั่วถึงเพราะอาจถูกจำกัดทางด้านต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกำลังคน อุปกรณ์ เครื่องมือ ตลอดจนงบประมาณหรืออาจจะไม่สามารถรับรู้ปัญหาที่แท้จริงที่เป็นรากฐานของสังคมได้ โดยมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับบทบาทด้านสวัสดิการสังคมของพระสงฆ์ ดังต่อไปนี้^{๑๑๕}

๑. พระสงฆ์ทั้งหมดควรตระหนักในปัญหาของสังคม โดยร่วมมือกันอย่างจริงจังในการรับรู้รับทราบ มองปัญหาอย่างเข้าใจ ตลอดจนการแก้ไขในปัญหาของสังคม

๒. ต้องร่วมกันในการรักษาสังคมให้มีความมั่นคงถาวร

^{๑๑๔} สยันต์ นามเมือง. “บทบาทของพระสงฆ์ในการสอนวิชาพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดกรุงเทพมหานคร”, *ภาคนิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (สาขาพัฒนาสังคม สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๘), บทคัดย่อ.

^{๑๑๕} สยันต์ หวานคำ, “บทบาทของพระสงฆ์ในงานสวัสดิการสังคม : ศึกษาเฉพาะกรณีพระสงฆ์ที่ได้รับรางวัลดีเด่น”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกริก, ๒๕๔๒), บทคัดย่อ.

๓. ควบคุมองค์กรและสถาบันทางศาสนาให้มีคุณภาพมากที่สุด โดยไม่เน้นหนักด้านปริมาณวัตถุเป็นสำคัญ

๔. ควรปรับปรุงพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ กฎมหาเถรสมาคม ให้เอื้ออำนวยต่อบทบาทของพระสงฆ์ในงานสวัสดิการสังคมให้มากที่สุด

๕. การพิจารณาสมณศักดิ์ ควรกำหนดบทบาทด้านสวัสดิการสังคมของพระสงฆ์เป็นตัวพิจารณาที่สำคัญด้วย

๖. ควรเพิ่มงบประมาณให้กับพระสงฆ์ที่ดำเนินงานด้านนี้

๗. องค์กรพระสงฆ์ต้องจัดองค์กรทางศาสนาให้ตอบสนองต่อการร่วมแก้ปัญหากับหน่วยงานอื่นทั้งภาครัฐและเอกชนให้มากขึ้นกว่านี้

๒.๘.๓ งานวิจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง

จรัส กาอินทร์ ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัญหาการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการในการพัฒนาการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ของอำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง ผลการศึกษาพบว่า^{๑๑๖}

๑. โรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นทุกแห่งในอำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง จัดให้มีวิชาพระพุทธศาสนาเป็นวิชาเลือกเสรีทุกภาคเรียน รวม ๖ รายวิชา แผนการสอนที่ครูใช้ครูผู้สอนเป็นผู้จัดทำเอง โดยใช้วัตถุประสงค์การเรียนรู้กำหนดกิจกรรมการเรียนการสอน ครูผู้สอนส่วนใหญ่จัดการเรียนการสอนโดยใช้การบรรยายไม่เปิดโอกาสให้นักเรียนได้มีส่วนร่วม สื่อการสอนที่ครูใช้บ่อยคือหนังสือและรูปภาพซึ่งไม่สร้างความสนใจทำให้นักเรียนไม่กระตือรือร้น การวัดและประเมินผลเป็นแบบอิงเกณฑ์ โดยมีการทดสอบระหว่างการเรียนและหลังเรียน

๒. ปัญหาและความต้องการด้านการพัฒนาการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ครูมีปัญหาในระดับมาก คือ ขาดสื่อ อุปกรณ์ แหล่งวิทยาการที่จะศึกษาค้นคว้าในการสอนขาดเทคนิคการสอนที่ดี ขาดวิธีการสอนที่หลากหลาย ขาดงบประมาณในการจัดซื้อสื่อและจัดกิจกรรม รวมทั้งการจัดสถานที่บรรยายภาคที่ดีในการเรียนการสอน โดยข้อเสนอแนะจากการศึกษาพบว่า นักเรียนและผู้ปกครองมีความต้องการพัฒนาด้านสื่อ อุปกรณ์การสอน การวัดประเมินผลที่เน้นการปฏิบัติ การไปทัศนศึกษานอกสถานที่และต้องการให้ครูเป็นแบบอย่างที่ดีทางจริยธรรม

^{๑๑๖}จรัส กาอินทร์, “ปัญหาการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น อำเภอเมืองปาน จังหวัดลำปาง”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), บทคัดย่อ.

จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์ ศึกษาวิจัยเรื่อง “พัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๖๗.” ได้แสดงทัศนะว่าหลักสูตรการศึกษาพระปริยัติธรรมมีวัตถุประสงค์หลักอยู่ที่การสืบต่อความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับคำสั่งสอนของพระพุทธองค์จากพระไตรปิฎก แต่ไม่ได้มีเป้าหมายที่สนองตอบความต้องการของสังคมและความต้องการกำลังคนในการบริหารกิจการคณะสงฆ์เอง ในสภาพสังคมที่เติบโตซับซ้อนและเปลี่ยนแปลง คณะสงฆ์จำเป็นต้องอาศัยบุคคลผู้มีการศึกษามีความรู้ความสามารถในด้านการปกครอง การบริหารงานและงานธุรการแต่คณะสงฆ์ไม่มีกำลังคนที่เตรียมเพื่องานเหล่านี้ จึงต้องแต่งตั้งท่านที่จบด้านภาษาไปเป็นผู้ปกครองผู้บริหารและนักการจัดการ ซึ่งพระภิกษุเหล่านี้ไม่พร้อมสำหรับงานบริหารกิจการคณะสงฆ์^{๑๑๗}

บุญหนา จิมาหงษ์และคณะ ศึกษาเรื่อง “การประเมินประสิทธิภาพการสอนของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา เขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๙” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาประสิทธิภาพการสอนของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาเขตปกครองคณะสงฆ์ภาค ๙ ศึกษาความพึงพอใจของสถานศึกษาที่มีต่อพฤติกรรมของนักเรียนหลังจากมีพระสอนศีลธรรมและเปรียบเทียบผลการศึกษาระหว่างตัวแปรกับประสิทธิภาพการสอนของพระสอนศีลธรรม ผลการวิจัยพบว่าพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษา เขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๙ มีประสิทธิภาพการสอนอยู่ในระดับดี เมื่อเปรียบเทียบประสิทธิภาพการสอนของพระสอนศีลธรรมกับตัวแปรอิสระ พบว่าพระสอนศีลธรรมที่มีอายุต่างกัน มีวุฒิการศึกษาแผนกธรรมต่างกัน มีวุฒิการศึกษาแผนกบาลีต่างกัน มีประสิทธิภาพการสอนศีลธรรมแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ ๐.๐๕ ความพึงพอใจต่อพฤติกรรมของนักเรียนหลังจากมีพระสอนศีลธรรมอยู่ในระดับดีเพียงร้อยละ ๕๓.๓ ปัจจัยที่มีผลต่อประสิทธิภาพการสอนศีลธรรม พบว่าระยะเวลาที่สอนระดับความพึงพอใจต่อพฤติกรรมของนักเรียน จำนวนชั่วโมงสอน จำนวนนักเรียนมีความสัมพันธ์กับประสิทธิภาพการสอนในเชิงบวก^{๑๑๘}

^{๑๑๗} จุไรรัตน์ แสนใจรักษ์, “พัฒนาการศึกษาของคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๕๔๙-๒๕๖๗”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๑), หน้า ๑๘๕.

^{๑๑๘} บุญหนา จิมาหงษ์และคณะ, “การประเมินประสิทธิภาพการสอนของพระสอนศีลธรรมในสถานศึกษาเขตการปกครองคณะสงฆ์ภาค ๙”, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร : โครงการพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑), หน้า ๗๙.

ประจวบ ประเสริฐสังข์ ศึกษาวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่ผลต่อการปฏิบัติงานของพระธรรมจาริก : ศึกษาเฉพาะกรณีพระธรรมจาริกที่ปฏิบัติงานในจังหวัดเชียงใหม่” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติงานของพระธรรมจาริก ผลการศึกษาพบว่า^{๑๙}

๑. ระดับการปฏิบัติงานของพระธรรมจาริก ซึ่งประกอบด้วยการปฏิบัติงานด้านการพัฒนาจริยธรรม การพัฒนาการศึกษา การพัฒนาอาชีพ การสาธารณสุขและการพัฒนาสวัสดิการสังคม

๒. ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติงาน มีเพียงปัจจัยด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน และปัจจัยด้านการได้รับการฝึกอบรมเท่านั้นที่มีผลต่อการปฏิบัติงาน

๓. สำหรับปัจจัยด้านความพึงพอใจในการปฏิบัติงานและปัจจัยด้านการสนับสนุน ไม่มีผลต่อการปฏิบัติงาน

๔. ส่วนปัญหาและอุปสรรคในการปฏิบัติงาน ได้แก่ ตัวพระธรรมจาริกเอง การบริหาร และการปฏิบัติงาน และมีข้อเสนอแนะจากการศึกษาแบ่งเป็น ๒ ประการ คือ

๑) ข้อเสนอแนะผู้บริหารโครงการ ควรพิจารณาถึงวิธีการที่จะพัฒนาการปฏิบัติงานของพระธรรมจาริกด้านการฝึกอบรม การสนับสนุน ความพึงพอใจ และควรให้มีการตรวจเยี่ยมมากขึ้นกว่าเดิม

๒) ข้อเสนอแนะสำหรับพระธรรมจาริกผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ พระธรรมจาริกควรปรับปรุงตัวให้เข้ากับวิถีชีวิตของชาวบ้านให้ได้ แต่ไม่ควรละทิ้งพระธรรมวินัย ควรจะอยู่อย่างศรมให้ญาติโยมได้ทำบุญ รวมทั้งการกระจายเสียงของหอกระจายข่าวควรเปิดเสียงให้พอดี

ปรีชา กันธิยะ ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรม” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการบริหารโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมและการพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรม ด้วยกระบวนการวิจัยและพัฒนา ผลการวิจัยพบว่า^{๒๐}

๑. สภาพการบริหารโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมประกอบด้วยปรัชญา คือคุณธรรมนำความรู้ สร้างทักษะอาชีพ พัฒนาสังคม วิสัยทัศน์ คือเสริมสร้างคุณธรรมความรู้ พัฒนามาตรฐานอาชีพ อนุรักษ์สืบทอด ศาสนพิธี พัฒนาคนดีมีคุณธรรมและความสมานฉันท์ให้สังคมเป็นสุขตามหลักธรรมคำสอนทางศาสนาและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ในด้านพันธกิจมุ่งที่จะปลูกฝังและเสริมสร้างคุณธรรมจริยธรรม บูรณาการระบบศาสนาวัฒนธรรมร่วมกับระบบการศึกษาพัฒนาจิตใจและความสามารถให้เยาวชนร่วมพัฒนาสังคมและส่วนรวม

^{๑๙}ประจวบ ประเสริฐสังข์, “ปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติงานของพระธรรมจาริก : ศึกษาเฉพาะกรณีพระธรรมจาริกที่ปฏิบัติงานในจังหวัดเชียงใหม่”, *วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต*, (คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐), บทคัดย่อ.

^{๒๐}ปรีชา กันธิยะ, “การพัฒนารูปแบบการบริหารโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรม”, *วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต*, (สาขาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยสยาม, ๒๕๕๑), บทคัดย่อ.

และเป้าหมาย คือการมุ่งที่จะพัฒนาส่งเสริมคุณธรรม จริยธรรม ศิลธรรม โดยอบรมปลูกฝัง คุณธรรมจริยธรรมที่เด็กและเยาวชนสามารถนำไปใช้ในชีวิตรประจำวัน ส่วนมากเห็นว่าด้าน ปัญหาในการบริหารโรงเรียนพระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมที่พึงประสงค์ ควรบริหารจัดการ บุคลากรอย่างเหมาะสม ด้านข้อเสนอแนะต่อการบริหารโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอน ศีลธรรม ควรวางแผนร่วมกันทั้งผู้สนับสนุนและผู้รับผิดชอบ ด้านสภาพการจัดหลักสูตรและการ สอนศีลธรรม ควรจัดการศึกษาหลักธรรมโดยใช้เทคนิคและวิธีการสอนในรูปแบบต่างๆ ด้าน สภาพการนิเทศการสอน พระนิเทศมีน้อยโรงเรียนต้องการพระนิเทศโดยตรง ด้านสภาพการ พัฒนาการสอนควรพัฒนาคุณภาพการบริหารโดยการอบรมด้านกระบวนการและแนวทางใน การเรียนการสอนให้แก่พระสอนศีลธรรม ด้านสภาพการจัดสื่อการสอนยังขาดสื่อการสอนและ งบประมาณในการจัดทำสื่อไม่เพียงพอ ด้านสภาพการจัดกิจกรรมควรจัดกิจกรรมอบรม คุณธรรมจริยธรรมในวันสำคัญทางศาสนา ด้านสภาพการบริหารงบประมาณบริหารงบประมาณ โดยเขตพื้นที่การศึกษาควรจัดงบประมาณให้เพียงพอ ด้านสภาพการประเมินผลประเมินทั้ง การเรียนการสอน หลักสูตรและวิธีการสอน ด้านสภาพการบริหารทั่วไปสภาพอาคารสถานที่มี ความพร้อมและเหมาะสมควรจัดห้องจริยธรรมในโรงเรียน

๒. ผลการพัฒนาแบบแผนการบริหารโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรม ประกอบด้วย รูปแบบหลักของการบริหารแบบย่อยอีก ๑๒ รูปแบบ ดังนี้

- ๑) รูปแบบหลักการบริหารโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรม
- ๒) รูปแบบการบริหารงานวิชาการโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอน ศีลธรรมในโรงเรียน
- ๓) รูปแบบย่อยการบริหารงานวิชาการด้านการจัดการหลักสูตรของโรงเรียนที่ พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมในโรงเรียน
- ๔) รูปแบบย่อยการบริหารงานวิชาการด้านการจัดการเรียนการสอนของ โรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมในโรงเรียน
- ๕) รูปแบบย่อยการบริหารงานวิชาการด้านการจัดสื่ออุปกรณ์และเทคโนโลยี ของโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมในโรงเรียน
- ๖) รูปแบบย่อยการบริหารงานวิชาการด้านนิเทศการศึกษาของโรงเรียนที่ พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมในโรงเรียน
- ๗) รูปแบบย่อยการบริหารงานวิชาการด้านการวัดและประเมินผลผู้เรียนของ โรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมในโรงเรียน
- ๘). รูปแบบการบริหารบุคคลของโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรม ในโรงเรียน
- ๙) รูปแบบการบริหารงานการเงินของโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอน ศีลธรรมในโรงเรียน

๑๐) รูปแบบย่อยการบริหารงานทั่วไปด้านงานความสัมพันธ์โรงเรียนกับชุมชน
ของโรงเรียนที่พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมในโรงเรียน

๑๑) รูปแบบย่อยการบริหารงานทั่วไปด้านกิจกรรมนักเรียนของโรงเรียนที่พระ
มีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมในโรงเรียน

๑๒) รูปแบบย่อยการบริหารงานทั่วไปด้านงานอาคารสถานที่ของโรงเรียนที่
พระมีส่วนร่วมในการสอนศีลธรรมในโรงเรียน

ปัญญา จอมนาสวน ได้ศึกษาเรื่อง “ความคิดเห็นเกี่ยวกับผู้บริหาร ครู และ
นักเรียนเกี่ยวกับบทบาทที่เป็นจริงและบทบาทที่คาดหวังของครูพระสอนศีลธรรมในการพัฒนา
จริยธรรมสำหรับนักเรียนโรงเรียนในโครงการจริยศึกษา ศูนย์เผยแผ่ธรรม จังหวัดเชียงใหม่”
ผลการวิจัยพบว่า^{๑๒๑}

๑. ผู้บริหาร ครู และนักเรียนในโครงการจริยศึกษา ศูนย์เผยแผ่ธรรมจังหวัด
เชียงใหม่ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง มีอายุระหว่าง ๑๐ – ๒๐ ปี มีวุฒิการศึกษาสูงสุดระดับ
มัธยมศึกษาเป็นนักเรียนและสังกัดโรงเรียนรัฐบาล

๒. ผู้บริหาร ครู นักเรียนและบุคลากรโดยรวมทั้ง ๓ ฝ่ายมีความคิดเห็นเกี่ยวกับ
บทบาทที่คาดหวังของครูพระสอนศีลธรรมในการพัฒนาจริยธรรมสำหรับนักเรียนสูงกว่าบทบาท
ที่เป็นจริงอยู่อย่างมีนัยทางสถิติที่ระดับ .๐๕ คือ ส่งเสริมให้นักเรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการ
เรียนรู้ รู้จักลด ละเลิกอบายมุข ปฏิบัติในเรื่องพฤติกรรมทางเพศที่ถูกต้องตามหลักศาสนา
ฟังตนเองหรือเลียงชีพด้วยความสุจริต รู้จักการใช้จ่ายตามหลักศาสนาบูรณาการหลัก ศีล สมาธิ
ปัญญากับการใช้ชีวิตประจำวัน รู้เท่าทันสังคมที่เปลี่ยนแปลง มีสุขภาพจิตที่ดี แจ่มใส เบิกบาน
มีส่วนร่วมในการจัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาทุกครั้ง เป็นผู้นำด้านกิจกรรมทาง
พระพุทธศาสนา รู้จักปรับตัวเข้ากับเพื่อนๆ และผู้อื่น เป็นคนซื่อสัตย์สุจริต มีความรับผิดชอบต่อ
ตนเอง ตรงต่อเวลา คิดวิเคราะห์เหตุการณ์ในสังคมด้วยหลักธรรม รู้จักคิด วิเคราะห์ ปัญหาชีวิต
แก้ปัญหาชีวิตด้วยสติปัญญา มีความสุขตามฐานะของตน มีความรักในท้องถิ่นเป็นคนเห็น
คุณค่าของตนเอง ไม่ดูถูกตนเองมีการพัฒนาทางกายฟังตนเองได้ มีความรู้ด้านเทคโนโลยี
สมัยใหม่และจัดกิจกรรมดังต่อไปนี้ เชิญครูภูมิปัญญาทางพระพุทธศาสนาสอนนักเรียน
นิมนต์พระสงฆ์มาสอนนักเรียนน่านักเรียนไปเรียนรู้ที่วัดหรือศาสนสถานที่สำคัญ ให้คำปรึกษา
ทางด้านจิตใจแก่นักเรียนส่งเสริมให้นักเรียนเห็นคุณค่าในการรักษาพระพุทธศาสนา จัดให้มีการ
สมათานศีลในวันพระ ส่งเสริมให้นักเรียนเห็นคุณค่าในการรักษาพระพุทธศาสนา จัดให้มีการ

^{๑๒๑}ปัญญา จอมนาสวน, “ความคิดเห็นเกี่ยวกับผู้บริหาร ครู และนักเรียนเกี่ยวกับบทบาทที่เป็น
จริงและบทบาทที่คาดหวังของครูพระสอนศีลธรรมในการพัฒนาจริยธรรมสำหรับนักเรียนโรงเรียนใน
โครงการจริยศึกษา ศูนย์เผยแผ่ธรรม จังหวัดเชียงใหม่”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (สาขา
พุทธศาสตร์ การพัฒนา)**, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๙), บทคัดย่อ.

สมาทานศีลในวันพระ ส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการพัฒนาจริยธรรมของนักเรียนของบ้าน วัด โรงเรียน ให้นักเรียนได้ทำบุญตักบาตรทุกวันพระในโรงเรียนไหว้พระสวดมนต์ทุกคาบเรียน ส่งเสริมให้ดำรงชีวิตอย่างเกื้อกูลสิ่งแวดล้อม ส่งเสริมการอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุขไม่ขัดแย้งกัน ส่งเสริมให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการสืบต่อพระพุทธศาสนานั่งสมาธิก่อนเรียน และกิจกรรม พุทธศาสนสุภาษิตวันละบท

๓. ครู นักเรียน และบุคลากรทั้ง ๓ ฝ่ายรวมกันมีความคิดเห็นเกี่ยวกับบทบาทที่คาดหวังของครูพระสอนศีลธรรมในการพัฒนาจริยธรรมสำหรับนักเรียนสูงกว่าบทบาทที่เป็นจริง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ดังนี้ ส่งเสริมให้นักเรียนมีความซื่อสัตย์ รู้จักแสวงหา ความรู้ด้วยตนเอง มีส่วนร่วมในชั้นเรียน ใช้กระบวนการกลุ่มใช้สื่อ วัสดุ คอมพิวเตอร์ช่วยในการสอนจัดการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้นักเรียนใฝ่รู้ นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบันมาประยุกต์ใช้ในการสอนและร่วมกับครูหมวดสังคมในการออกข้อสอบ

พระมหาไชยา ชยสิทธิ (เสนแสนยา) ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาทัศนคติและความคาดหวังของครูและนักเรียนที่มีต่อพระภิกษุผู้สอนธรรมศึกษา” ผลการศึกษาพบว่า (๑) บทบาท และวิธีการสอนของพระภิกษุ ครูในโรงเรียน มีความคิดเห็นต่อบทบาทของพระภิกษุผู้สอนธรรมศึกษาว่ามีความเหมาะสมในระดับค่อนข้างมากและมีความคาดหวังต่อพระภิกษุที่ทำการสอน ธรรมศึกษาไว้สูงมากในด้านการสอน โดยต้องการให้พระภิกษุใช้สื่อการสอนที่หลากหลาย ไม่เน้นการสอนแบบบรรยายจะทำให้ให้นักเรียนเบื่อธรรมะ และพระภิกษุบางรูปยังมีความไม่พร้อมในการสอนหลายอย่าง เช่น ความรู้ ความแม่นยำในหลักสูตร และความหลากหลายในวิธีการสอน เด็ก (๒) วิธีการสอนของพระภิกษุ นักเรียนธรรมศึกษา เห็นว่าวิธีการสอนของพระภิกษุผู้สอน ธรรมศึกษามีความเหมาะสมในระดับเหมาะสมค่อนข้างมาก มีความคาดหวังต่อพระภิกษุในด้านการใช้อุปกรณ์การสอนที่หลากหลาย สร้างบรรยากาศในห้องเรียนให้สนุกสนานไม่เครียดกับ วิชาการ เปิดโอกาสให้นักเรียนได้แสดงความคิดเห็น และมีกิจกรรมร่วมอื่นๆ ในการเรียนการสอนนิชาธรรมะ (๓) หลักสูตรธรรมศึกษา พระภิกษุผู้สอนธรรมศึกษา มีความเห็นเกี่ยวกับ หลักสูตรธรรมศึกษาทั้งในส่วนที่เป็นข้อดีและข้อเสียตามประสบการณ์การสอนไม่แตกต่างกันนัก ดังนี้ ข้อดี เนื้อหาหลักสูตร สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของหลักสูตรพอสมควร โดยเน้นให้ผู้เรียน มีความรู้ทางด้านทฤษฎีมากกว่าด้านปฏิบัติ ส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักแก้ไขปัญหาและยอมรับฟัง ความคิดเห็นของผู้อื่น และส่งเสริมให้คนเป็นคนดีรู้จักนำความรู้มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน อย่างมาก มีเนื้อหาหลักสูตรที่ทันสมัยเหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน ที่ผู้นำไปปฏิบัติสามารถ ดำรงชีวิตเป็นสุขได้ตลอดชีวิต ข้อเสีย เนื้อหาวิชาที่ทำการสอนมากเกินไปเกินความต้องการของ

นักเรียน และมีศัพท์ธรรมะที่ยากเกินความสามารถของนักเรียน ซึ่งมีอุปภาวะเพียงชั้นประถมศึกษาเท่านั้น^{๑๒๒}

พระมหาอุทัย เหล่าเลิศ ได้ศึกษาเรื่อง “ผลของคุณภาพชีวิตการทำงานและแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ที่มีต่อการปฏิบัติงานของครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จังหวัดนครปฐม” ผลการศึกษาพบว่า^{๑๒๓}

๑) พระสอนศีลธรรมในโรงเรียนได้รับการยอมรับจากสังคม อยู่ในระดับมากที่สุด (ค่าเฉลี่ย = ๔.๗๙๗๙) การปฏิบัติงานสอนของครูพระสอนศีลธรรม อยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = ๓.๘๑๔๕) การพัฒนาความสามารถของครูพระสอนศีลธรรม ความมีอิสระในการทำงาน แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ อยู่ในระดับมาก (ค่าเฉลี่ย = ๓.๗๙๘๔, ๔.๑๘๔๘ และ ๔.๓๕๗๖ ตามลำดับ) ส่วนการมีส่วนร่วมในโรงเรียนและความสมดุลระหว่างงานกับชีวิตส่วนตัว อยู่ในระดับปานกลาง (ค่าเฉลี่ย = ๓.๒๓๓๓ และ ๓.๒๑๙๐ ตามลำดับ)

๒) ครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จังหวัดนครปฐม เมื่อจำแนกตามอายุ และประสบการณ์สอนต่างกัน มีการปฏิบัติงานแตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ส่วนอายุพรรษา ระดับการศึกษาแผนกบาลี และระดับการศึกษาแผนกสามัญต่างกัน มีการปฏิบัติงานไม่แตกต่างกัน

๓) แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ การมีส่วนร่วมในโรงเรียน ความสมดุลระหว่างงานกับชีวิตส่วนตัว การพัฒนาความสามารถของครูพระสอนศีลธรรม และการยอมรับจากสังคม สามารถร่วมกันทำนายการปฏิบัติงานของครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียนได้ ร้อยละ ๙๘.๒ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

ภัทรพร สิริกาญจน ได้ศึกษาเรื่อง “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติแนวคิดของพระคำเขียน สุวัณโณ ในการพัฒนาชนบท เพื่อศึกษาและวิเคราะห์บทบาทและหน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติ โดยศึกษาเฉพาะแนวคิดของพระคำเขียน สุวัณโณ ในการพัฒนาชนบท” ซึ่งผลการวิจัยพบว่า พระสงฆ์ควรทำหน้าที่พัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ คือ^{๑๒๔}

^{๑๒๒} พระมหาไชยา ชยสิทธิ (เสนแสนยา), “ศึกษาทัศนคติและความคาดหวังของครูและนักเรียนที่มีต่อพระภิกษุผู้สอนธรรมศึกษา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพระพุทธศาสนา), (บัณฑิตวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), บทคัดย่อ.

^{๑๒๓} พระมหาอุทัย เหล่าเลิศ, “ผลของคุณภาพชีวิตการทำงานและแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ที่มีต่อการปฏิบัติงานของครูพระสอนศีลธรรมในโรงเรียน จังหวัดนครปฐม”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต (สาขาพัฒนศึกษา), (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๐), หน้า ๖.

^{๑๒๔} ภัทรพร สิริกาญจน, “หน้าที่ของพระสงฆ์ตามพุทธบัญญัติแนวคิดและบทบาทของพระคำเขียนสุวัณโณในการพัฒนาชุมชน”, รายงานการวิจัย, (สถาบันไทยคดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๖). หน้า ๗.

๑. ด้านการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการศึกษาเพื่อประกอบอาชีพหรืออาชีวศึกษา เพื่อให้ชาวบ้านสามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองได้

๒. ด้านสาธารณสุข เช่น การรักษาโรค การพัฒนาที่อยู่อาศัยและการรักษาความสะอาด

๓. ด้านการพัฒนาเด็กและเยาวชน

๔. ด้านการพัฒนาศีลธรรม ให้ประชาชนพัฒนาจิตใจและคุณภาพชีวิตเป็นต้น

มัทนา เหลืองนาคทองดี ศึกษาเรื่อง “ความรู้ความเข้าใจในการบริหาร องค์กรตามหลักบรรษัทภิบาลของนักธุรกิจไทย” โดยมีกลุ่มตัวอย่างคือ ผู้บริหารจากบริษัทที่จดทะเบียนในตลาดหลักทรัพย์ ผลการศึกษาพบว่า อายุ ระดับการศึกษา และตำแหน่งงานบริหาร มีความสัมพันธ์กับความรู้ความเข้าใจในเรื่องบรรษัทภิบาลอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ โดยผู้บริหารที่มีอายุมากกว่า ๔๐ ปี การศึกษาระดับปริญญาโทขึ้นไป และเป็นผู้บริหารระดับสูง มีความรู้ความเข้าใจในเรื่องบรรษัทภิบาล มากกว่าผู้บริหารที่มีอายุน้อย การศึกษาระดับปริญญาตรี และเป็นผู้บริหารระดับกลาง นอกจากนั้นพบว่า ผู้บริหารระดับสูงและผู้บริหารระดับกลางมีการเปิดรับข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับบรรษัทภิบาลจากสื่อต่างๆ ค่อนข้างน้อยถึงน้อยมาก และยังพบว่าผู้บริหารระดับสูงและ ผู้บริหารระดับกลางมีทัศนคติที่ดีต่อการนำหลักบรรษัทภิบาลมาใช้ในการบริหารองค์กร ^{๑๒๕}

เกียรติศักดิ์ ศรีสมพงษ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การบริหารตามหลักธรรมาภิบาลของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุพรรณบุรี” ผลการศึกษาพบว่า ๑) สภาพการบริหารตามหลักธรรมาภิบาลของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามความคิดเห็นของครู สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุพรรณบุรีโดยภาพรวมมีระดับการปฏิบัติอยู่ในระดับมาก ๒) การเปรียบเทียบความคิดเห็นของครูที่มีต่อสภาพการบริหารตามหลักธรรมาภิบาลของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุพรรณบุรีที่มีประสบการณ์ในการบริหารของผู้บริหารแตกต่างกัน พบว่า ในภาพรวมผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน ที่มีประสบการณ์ในการบริหาร ตั้งแต่ ๑-๑๐ ปี และผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่มีประสบการณ์ตั้งแต่ ๑๑ ปีขึ้นไป มีสภาพการบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาลไม่แตกต่างกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับสมมติฐานที่กำหนดไว้ แต่มีด้านที่แตกต่างกัน ๑ ด้าน คือ ด้านหลักคุณธรรม แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ๓) การเปรียบเทียบความคิดเห็นของครูที่มีต่อสภาพการบริหารของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุพรรณบุรี ที่จัดการศึกษาในระดับช่วงชั้นแตกต่างกัน พบว่า ในภาพรวมผู้บริหารสถานศึกษา

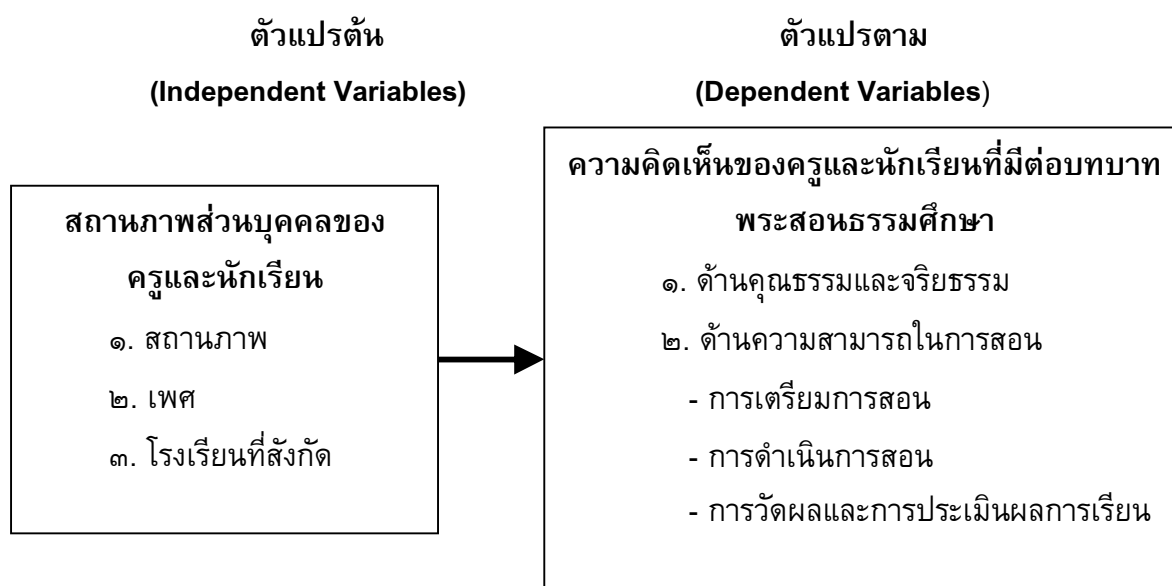
^{๑๒๕}มัทนา เหลืองนาคทองดี, “ความรู้ความเข้าใจในการบริหารองค์กรตามหลักธรรมาภิบาลของนักธุรกิจไทย”, เอกสารวิจัย, (หลักสูตรการป้องกันราชอาณาจักรภาครัฐร่วมเอกชน รุ่นที่ ๑๔, วิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร, ๒๕๔๕), หน้า ๗๐.

ชั้นพื้นฐาน ที่จัดการศึกษาในระดับช่วงชั้นที่ ๑-๒ และผู้บริหารสถานศึกษาชั้นพื้นฐานที่จัดการศึกษาในระดับช่วงชั้นที่ ๓-๔ มีสภาพการการบริหารงานตามหลักธรรมาภิบาลแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ.๐๕ ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานที่กำหนดไว้ ๔) ปัญหาและแนวทางแก้ไขการบริหารตามหลักธรรมาภิบาลของผู้บริหารสถานศึกษาชั้นพื้นฐาน ตามความคิดเห็นของครู สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุพรรณบุรี ที่ได้จากคำถามปลายเปิด พบว่าด้านที่มีจำนวนความถี่ของปัญหา ๓ ลำดับแรก คือ ด้านความโปร่งใส ด้านหลักนิติธรรม และด้านหลักการมีส่วนร่วม โดยครูได้เสนอแนวทางแก้ไขด้านหลักความโปร่งใสมากที่สุด รองลงมาคือด้านนิติธรรม ซึ่งปัญหาและแนวทางแก้ไขการบริหารตามหลักธรรมาภิบาลของผู้บริหาร มีความสัมพันธ์ไปในทิศทางเดียวกันกับค่าเฉลี่ยที่ได้จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถามแบบประมาณค่า^{๑๒๖}

กล่าวโดยสรุป จากแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยดังกล่าวข้างต้น พอสรุปได้ว่าการศึกษาค้นคว้าความคิดเห็นของครูและนักเรียนที่มีต่อบทบาทของพระสอนธรรมศึกษา มีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญเพื่อการพัฒนาคุณภาพการสอนและวิธีการสอนของครูพระสอนธรรมศึกษา ไม่ว่าจะเป็นด้านคุณธรรมและจริยธรรม ด้านความสามารถในการสอน ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการเตรียมการสอน การดำเนินการสอน การวัดผลและการประเมินผลการเรียน ซึ่งผู้ศึกษาได้นำแนวคิดดังกล่าวมากำหนดเป็นตัวแปรและสรุปเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย ดังนี้

^{๑๒๖} เกียรติศักดิ์ ศรีสมพงษ์ , “การบริหารตามหลักธรรมาภิบาลของผู้บริหารสถานศึกษาชั้นพื้นฐานสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุพรรณบุรี” วิทยานิพนธ์ปริญญาการบริหารการศึกษา มหาบัณฑิต, (กาญจนบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี, ๒๕๕๘), หน้า ๗๘.

๒.๙ กรอบแนวคิดการวิจัย

แผนภูมิที่ ๒.๑ แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย